

AZ ANGLIKÁN KERESZTÉNYSÉG ÉVSZÁZADAI

AZ ANGLIKÁN KERESZTÉNYSÉG ÉVSZÁZADAI

*A történelmi és a lelki arculat
változásai a 16. századtól
a 21. századig*

HERMENEUTIKAI KUTATÓKÖZPONT ALAPÍTVÁNY
LUTHER KIADÓ

Budapest, 2014

Szerkesztette:

FABINY TIBOR és FALUDY ALEXANDER

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadók előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Tanulmányok szerzői, 2014

© Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2014

© Luther Kiadó, 2014

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója
és a Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány
Budapest, 2014

Felelős kiadó: Kendeh-Kirchknopf Péter, Fabiny Tibor

Olvasószerkesztő: Petri Gábor

Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

ISBN 978-963

Tartalom

Ajánlás Woolwich anglikán püspökétől	7
A szerkesztők bevezetője	9
FABINY TIBOR: A drámai kezdetek	
– Anglikanizmus a 16. században	13
HANNAH CLEUGH: Reform, rebellió és restauráció	
– Anglikanizmus a 17. században	37
WILLIAM JACOB: Államegyház és a misszió kezdete	
– Anglikanizmus a 18. században	54
PAUL AVIS: Magasegyházi megújulás és a kulturális válaszok	
– Anglikanizmus a 19. században	68
KEVIN WARD: Világméretű anglikanizmus	
– Anglikanizmus a 20–21. században	84
STEPHEN W. SYKES: Az anglikán kereszténység gyökerei és mai lelkisége	97
Porvoo-i közös nyilatkozat (1993, 1996)	110
Függelék	139
Anglikán kronológia	141
Kulcsfontosságú események az Anglikán Egyházban	141
Anglikán fogalmak szójegyzéke	151
Anglikán / episzkopális teológusok kislexikona	
a 16. századtól a 21. századig	166
A kötet szerzői	190
A szerkesztőkről	192

Ajánlás

Woolwich anglikán püspökétől

Nagy örömmel írom ezt az ajánló előszót *Az anglikán kereszténység évszázadai* című kiadványhoz. Bár – evangélikus és anglikán – egyházaink a reformáció során és az azt követő időszakban különböző alakzatokat követve fejlődtek, soha nem voltak egymással ellenségesek. Időnként elhangzik, hogy a modernkori találkozásainknak olyan érzete van, mint amikor két távoli unokatestvér találkozik: örömmel és meglepődve fedezzük fel egymásban közös külső és jellembeli vonásainkat. Viszont mégsem vagyunk ugyanolyanok. A beszélgetéseink izgalma részben abból fakad, hogy felismerjük: közös vonásainkat hangsúlybeli és kulturális különbségek övezik, amelyeket érdemes feltárni. Ezen felül idővel felismertük, hogy ezeket az eltéréseket egymásnak „ajándékként” is felajánlhatjuk. Mind az anglikánok, mind az evangélikusok (amint az szükséges is) változtak és gazdagodtak az egymással való találkozások során.

A kötet kiadása egybeesik az Anglikán–Lutheránus Társaság a Balaton mellett tartott konferenciájával 2014 szeptemberében, s ott bizonynyal számos ilyen találkozásra nyílik majd lehetőség. Szeretném azt gondolni, hogy ezt a könyvet a magyarországi evangélikusok (és mások is) az anglikán hagyomány ajándékeként fogadják majd. Remélem, hogy felkelti az érdeklődést az anglikán örökség megismerése és élő anglikánok barátsága iránt!

Szeretném szívélyesen megköszönni a Magyarországi Evangélikus Egyháznak a konferenciával kapcsolatos együttműködést, valamint a szerkesztők, a szerzők és a fordítók munkáját.

+ *Michael Ipgrave*

Woolwich püspöke

Az Anglikán–Lutheránus Társaság Társmoderátora

A szerkesztők bevezetője

Köszöntjük a könyv olvasóit, amelynek megjelenése egybeesik az Anglikán–Lutheránus Társaság 2014-es Magyarországon tartott konferenciájával.

A kötetben foglalt esszék először cikksorozatként jelentek meg a *Lelkipásztor* című folyóiratban 2014 első felében. Köszönetet mondunk a lap főszerkesztőjének, Szabóné Mátrai Mariannak, hogy a megjelent tanulmányok egy kötetben való közzétételét készségesen támogatta. Bízunk abban, hogy e jelen formában az olvasó egy átfogóbb képet kaphat az anglikán kereszténység öt évszázadáról és lelki arculatának változásáról. A könyv – reményeink szerint – így megtalálja majd a téma iránt érdeklődő világi olvasóit is. A témában magyar nyelven ilyen átfogó munka még nem jelent meg, egyedül a 16–17. század történetét dolgozta fel Szántó György Tibor *Anglikán reformáció, angol forradalom* című hézagpótló munkája (Budapest, Európa Kiadó, 2000.)

Mindegyik esszé az adott század anglikán identitásáról szóló történeti és kritikai tanulmányból, valamint a kort bemutató első források kivonataiból áll. Így a kötet kényelmesen hozzáférhető módon tárja őket újból a közönség elé, ezúttal függelékekkel is ellátva, hogy a további kutatást és az olvasást megkönnyítse.

Bár a cikkek közötti alapvető különbség kronológiai jellegű, mindegyik írás (ahogyan a különböző szerzők is) más-más témát mutat

be. Egyes szerzők inkább az intellektuális történetet, mások a politikai és társadalmi kontextust járják körül. Mindazonáltal összeköti őket egy közös szál. Mindegyik esszé azt igyekszik bemutatni, hogy az anglikanizmus hogyan építette fel magát bizonyos *kapcsolatok* tükrében.

Időnként ezeket az összeköttetéseket jelentős megterhelés érte, vagy akár meg is szakadtak: drámai volt a szakítás Rómával a 16. században, majd lassan a reformáció egyházainak családjával is a 17. század folyamán. Fabiny Tibor és Hannah Cleugh esszéi kibogozzák azon folyamatok kuszaságát, amelyek ezekhez a törésekhez vezettek. Máskor a kapcsolatokat az együttműködés és bizonyos elemek óvatos átvétele jellemezte. Bill Jacob kiválóan ábrázolja ezt a mozgatóerőt az Angol Egyház (Church of England) és az angol társadalom kapcsolatában, úgyszintén Paul Avis is, amikor Charles Gore-t és a 19. századi modernitáshoz való hozzáállását tárgyalja. Végül pedig az anglikán közösség belső (és kiemelten a „Nyugati” és a „Globális Délhez” tartozó provinciák közötti) kapcsolatainak kérdése kerül terítékre. Hogy a jövőben majd miként alakulnak a dolgok, azt idővel meglátjuk, de a jelenlegi helyzet hátterét Kevin Ward világosan tárja fel.

Stephen Sykes tanulmánya eredetileg 1983-ban íródott, de lényeglátásával és kiegyensúlyozottságával méltó teológiai összefoglalása a közelmúltban készült tanulmányoknak.

A Porvoo-i Nyilatkozat, amely az anglikanizmus és a lutheranizmus közeledésének történelmileg páratlan dokumentuma, jogosan tart majd igényt teológusok alapos tanulmányozására.

A könyvünkhöz csatolt függelékek (1. Az anglikanizmus kronológiája; 2. Az anglikán fogalmak szójegyzéke; 3. Híres angol teológusok kis lexikona) segítik a szövegek *kontextusukban* való olvasását és felkeltik az érdeklődést az önálló kutatásra. Ez különösen igaz mind a különböző évszázadok teológusainak kiválasztása, mind a műveik említése kapcsán.

Köszönetünket fejezzük ki a szerzőknek, akiket fent már megneveztünk, valamint a tanulmányok fordítóinak (László Virgil, Molnár Lilla, Pap Kinga Marjatta, Mucsi Zsófia, Rozs-Nagy Szilvia és Nagypál Szabolcs); valamint kollégáinknak és diákjainknak (Marjai Éva, Majoros Szidónia, Vida Léna, Izing Marcell), s végül, de nem utolsósorban a jelenleg Mirfieldben tanuló és anglikán lelkésznek készülő Kormos Endrének, akik a függelékek fordításában és lektorálásában aktív szerepet vállaltak.

Hálásak vagyunk mindenkinek, aki fáradságot nem kímélve dolgozott a köteten.

Soli Deo Gloria!

Budapest–Mirfield, 2014 júliusa

Fabiny Tibor és Faludy Alexander

A drámai kezdetek

Anglikanizmus a 16. században

■ FABINY TIBOR

A (véresen zavaros) politikai és a (zavarosan véres) vallási helyzet a 16. századi Angliában

William Shakespeare-nek a rózsák háborúját (1455–1485) szemléletesen megjelenítő királydrámái (VI. *Henrik I–III.* és III. *Richárd*) remekül érzékeltetik az ekkor több mint egy évszázada dúló középkori testvérharc, az angol nemzetet belülről emésztő polgárháború végkifejletét, régi és új világ drámai feszültségét. A Lancaster- és a York-ház (az egyiknek a piros, a másiknak a fehér rózsza volt a szimbóluma) küzdelméből a York-dinasztia rövid, III. Richárd diktatúrájába torkolló uralma után, az 1485-ös bosworthi csata következményeképpen végül is egy harmadik uralkodói család: a Tudorok kerülnek ki győztesen. A hírhedt III. Richárdot legyőző Tudor Richmond VII. Henrikként lép a trónra (ezzel a kultikus pillanattal zárul Shakespeare III. *Richárdja*). Tehát 1485-től veszi kezdetét az angol történelem legfényesebb korszaka: a reneszánsz, a humanizmus és a reformáció – a kultúra felvirágzásának páratlan időszaka.

Az egymást követő Tudor uralkodók a következők voltak: VII. Henrik 1485–1509; öt fia, a hat felesége közül kettőt kivégeztető hírhedt VIII. Henrik követte, aki 1509–1547 között uralkodott. Halála után három különböző feleségtől született gyermeke is uralkodott: a kamaszként elhunyt VI. Edward (1547–1553); majd a katolikus Aragóniai Katalintól született első gyermek, „Véres” Mária (1553–1558), s végül 1558–1603 között I. Erzsébet regnált. Ő huszonöt éves korától hetvenéves koráig ült Anglia trónján, s ezt a hosszú időszakot

– amely William Shakespeare (1564–1616) színházi karrierjének kibontakozásával is egybeesett – méltán nevezik Erzsébet-kornak, Anglia aranykorának. Erzsébetet a VII. Henrik egyik leánygyermekétől származó skót Stuart-dinasztia tagja, a Skóciában már uralkodó I. Jakab követte az angol trónon is (1603–1625).

VII. Henrik idején már kezdett kibontakozni – főleg itáliai hatásra – s más ekkor is szerepet kapott az Angliában is tanító Erasmus, a nagy humanista, aki Morus Tamás (1477–1535) közeli barátja volt.

Reformáció is meg nem is: VIII. Henrik korszaka (1509–1547)

VIII. Henrik szerepe igen ellentmondásos a reformáció angliai kialakulásában. A reformáció Angliában nem hirtelen, váratlan esemény volt, mint Németországban, hanem egy lassú, fokozatos folyamat eredménye. Amíg Németországban a teológiai változás eredményezte a politikai átalakulást, Angliában ez fordítva történt. A Rómától való elszakadás Henrik uralkodásának második felében zajlott; ismeretes, hogy a király válásának kérdésében kiéleződött az angol uralkodó és a pápa közötti alkotmányos konfliktus. Ez meglepő fordulat volt, hiszen 1521-ben az angol uralkodó még elnyerte a pápától a *Defensor fidei*, a hit védelmezője címet, mert könyvet írt Luthernek *Az egyház babiloni fogságáról írt könyvecskéje* ellen: Lutherrel szemben védelmébe vette az egyháznak a hét szentségről szóló tanítását.¹ A könyv megírásában szerepet játszhatott Morus is, aki egy latin nyelvű könyvében Luthert, majd az 1529-ben publikált *Párbeszéd az eretnekek ellen* (Dialogue Concerning Heresies) című művében még a Luthernél is veszélyesebbnek tartott William Tyndale-t, az „eret-

¹ A reformáció eszméi ugyanakkor Angliában termékeny talajra találtak, hiszen már a 14. században John Wycliff (1330–1384) oxfordi professzor írásaiban élesen támadta a visszaéléseket. Wycliff és követői lefordították a Bibliát latinból angol nyelvre. Mozgalmukat, a lollardizmust eretnekségnek bélyegezték. VIII. Henrik uralkodásának nagy részében – egy esetleges újabb parasztfelkeléstől tartva – veszedelmes eretnekeként üldözték őket, és egy 1409-es törvény tiltotta a Biblia egyházi engedély nélküli fordítását angol nyelvre.

nekek kapitányát” is démonizálta (vö. FABINY 2012a). Morus művére Tyndale két évvel később, 1531-ben válaszolt. Hitvitájuk a Szentírás vagy az egyház elsődlegessége körül forgott (FABINY 2007, 2008).

„Eretnek” könyvek és fordító tudósok a máglyán

A „lutheránus eretnekség” rendkívüli gyorsasággal terjedt át Angliára is. Cambridge-ben *Little Germany*-nek nevezték a White Horse Inn társaságát, ahol személyesen vitatták meg Luthernek és követőinek nézeteit. Wolsey kardinális, majd később Morus Tamás lordkancelár mindent megtettek, hogy elfojtsák ezt az eretnekséget.

Hamarosan máglyán égtek az Angliába csempészarúként érkezett Luther-művek (1521-ben), az első angolra fordított Bibliák (1526), s végül de nem utolsósorban akkor még veszedelmes, „pestises” eretneknek tartott, ám a végső vallási fordulat után a hitükért mártírként tisztelt, az ügyért életüket adó hitvallók is.²

A korai angol reformáció képviselőinek – William Tyndale (1494?–1536), John Frith (1503–1533), dr. Robert Barnes (1495–1540) – nézetei azért jelentősek, mert ők még bármiféle politikai széljárástól függetlenül, csupán a Szentírás ihlettségétől érintve életüket áldozták hitükért és meggyőződésükért (vö. FABINY 2014a), akárcsak a katolikus oldalon 1535-ben Morus Tamás. 1526-os első angol nyelvű Újszövetség-fordításának utószavában a Szentírás olvasása kapcsán Tyndale egyértelműen hirdeti Luthernek a törvény és az evangélium megkülönböztetéséről szóló gondolatát. Frith első jeles munkája pedig az első skót mártír, Patrick Hamilton (1504–1528) lutheri tanokat hirdető latin értekezésének angolra történő fordítása volt (Patrick's Places). Álnéven adta ki a szintén lutheri tanítást tolmácsoló *Tézisek és antitézisek Krisztusról és az Antikrisztusról* (1529)

² Legkorábban a következőket égették meg: az egyértelműen lutheránus Patrick Hamiltont 1528-ban Skóciában, a pestises eretnekséggel vádolt Thomas Hittont 1530-ban, Thomas Bilney-t 1531-ben, John Frith-t 1533-ban, William Tyndale-t 1536-ban Németalföldön, dr. Robert Barnes-t pedig 1540-ben. Vö. KING 2009.

című munkáját (FABINY 2012b). Külön tanulmányban kellene foglalkozni a teológiaiilag leginkább képzett, doktorátussal rendelkező Robert Barnesszal, aki hosszabb időt töltött Lutherrel Wittenbergben – VIII. Henrik és Luther között is megpróbált közvetíteni, ám a király körüli konzervatív erők összefogtak ellene, és 1540-ben máglyán őt is elégették. A hír hallatán Luther külön megemlékezett Barnes evangéliumi alázatáról és a hazája iránti hűségéről.

Tyndale, Firth és Barnes, a korai „tudós-reformátorok” életéről és mártíriumáról először John Foxe (1516–1587) 1563-as hatalmas *Acts and Monuments* című mártírológiai munkájából szerezhetünk tudomást. 1573-ban ő jelentette meg John Day nyomdással együtt *The Whole Works of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes, Three worthy Martyrs* (William Tyndale, John Frith és Doctor Barnes, a három nagy mártír összes munkái) című kiadványt.³ Magyarul két Luther-hatást is tükröző könyv jelent meg (FABINY 2005; MIKESY 2008).

A „nagy ügy” – „nőügy”

A király, az ország, sőt Európa és a római katolikus egyház számára a „nagy ügy” kétségtelenül az Aragóniai Katalintól való válás kérdése volt, aki csak leánygyermeket szült VIII. Henriknek. Katalin eredetileg Henrik fiatalon meghalt testvérbátyjának, Arthurnak volt a felesége, s Henrik az öszövétségi törvényekre hivatkozott, hogy lám, Isten büntetése van rajta, mivel nőül vette testvérenek özvegyét, amit tilt Mózes harmadik könyve. A pápa azonban nem volt hajlandó érvényteleníteni a szentségi házasságot, s Henrik a pápai tiltásra a Rómával való nyílt szakítással válaszolt: 1534-ben törvénybe iktatta, hogy immár ő az angliai egyház feje (Act of Supremacy). Morus Tamás pedig a fejével fizetett, mivel nem ismerte el, hogy egy király bármikor is lehet az egyház „feje”.

VIII. Henrik második (ám elsőként kivégeztetett) felesége Boleyn Anna (Erzsébet édesanyja) már protestáns háttérből jött: románuk,

³ *The vvhole workes of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes* 1573.

majd rövid házasságuk idején VIII. Henrik a pápa ellenében egykori ellenfelével, Lutherrel és követőivel is – főleg politikai okokból – bel-földön és külföldön egyaránt kereste a szövetséget. A már protestáns irányba (eleinte lutheránus, később a svájciak felé) hajló Thomas Cranmert (1489–1556) tette meg Canterbury érsekének 1533-ban, aki persze készségesen meg is eskette Boleyn Annával. Az elmozdított, majd lefejezett Morust követő lordkancellár, Thomas Cromwell (1485–1540) már tudatosan erősítette a protestáns politikát: levezényelte a kolostorok megszüntetését és azok vagyonának királyi elkobzását; támogatta a papok és a kiugrott szerzetesek házasságát, az úrvacsora két szín alatti kiszolgáltatását.

A Lutherrel való kapcsolatot a Wittenbergben is élt dr. Robert Barnes (1495–1540) teológus építette, akinek 1540-es mártíriumáról már szóltunk. Bizonyára az ő közvetítésének is köszönhető, hogy 1536-ban elfogadták a *Tíz cikkelyt* (Ten Articles), amely különösen is az ötödik artikulusban Luther nyilvánvaló hatását tükrözi (SZÁNTÓ 2000, 439. o.). Cromwell azt is elérte, hogy a király 1537-től engedélyezze az egy évvel korábban még Németalföldön megégetett Tyndale és az ő munkásságát folytató Miles Coverdale által fordított nagy angol Biblia (The Great Bible) hivatalos fordításának templomi használatát. Ebből a szempontból mellékes, hogy – belső vallási és politikai ellentétek miatt – hamarosan Cromwell is kegyvesztett lett, és szintén verpadon fejezte be életét 1540-ben.

Ugyanakkor hangsúlyozunk kell, hogy VIII. Henrik – aki ellentmondásos magánéleti visszasságai mellett teológiailag meglepően képzett volt – az 1539-es *Hat cikkelyben* (Six Articles, SZÁNTÓ 2000, 453. o.) nyilvánvalóvá tette, hogy csak a pápától szakadt el, s bármennyire is engedett a reformációnak, gyakorlatilag a katolikus hitet gyakorolta: misére járt, gyónt, áldozott, s katolikusként halt meg – miközben országa protestáns lett.

Gyermekkirály és a gyorsan kiépített anglikán protestantizmus – VI. Edward uralkodása (1547–1553)

A tízéves gyermekként trónra kerülő VI. Edward uralkodása (1547–1553) főleg a király protestáns tanácsadói és elsősorban a régensként is működő Thomas Cranmer érsek egyházvezetői munkásságának köszönhetően Angliából immár egyértelműen protestáns ország lett. Cranmer a német lutheránus teológus Osiander unokahúgát vette feleségül, s eleinte lutheránus elveket vallott, később azonban az úrvacsoráról megfogalmazott nézetei inkább a svájciakhoz sodorták. Még Henrik uralkodása idején, 1540-ben ő írt előszót a nagy Bibliához, amelyet Cranmer Bibliájának is neveztek, s talán legjelentősebb tette, hogy ő készítette el 1549-ben az anglikánizmust az angol nyelvű liturgiával megteremtő *Imádságoskönyvet* (The Book of Common Prayer), amelyet majd 1559-ben és 1662-ben követnek a revideált s majd évszázadokon át használt változatok (CUMMINGS 2011). Cranmer és teológus tanácsadói fogalmazták meg az *Ágostai hitvallásra* sok szempontból emlékeztető *Negyvenkét cikkelyt* (Forty-Two Articles), az anglikánizmus első hitvallását, amely 1553-ban hatályon kívül helyezte VIII. Henrik 1539-es *Hat cikkelyét*, s ezzel az anglikán egyház (The Church of England) hivatalos hitvallása lett. Ennek módosított és némileg rövidített változata az 1571-től mindmáig hivatalos anglikán hitvallás, a *Harminckilenc cikkely* (Thirty-Nine Articles).⁴

Cranmer és a reformátorok első nemzedéke jól tudta, hogy az anyanyelven megjelenő Biblia és a liturgikus könyv még nem elég ahhoz, hogy a megreformált keresztény hit tanítása eljusson a nép tudatáig és szívéig. A papság nagy része ugyanis még nem tette magáévá a reformatori felismeréseket, s még prédikálni sem tudtak. Cranmer vezetésével összeállítottak egy angol nyelvű prédikációs-kötetet *Certain Book of Homilies* címen (magyarul: MUDRICZKI 2010), s a papságnak a benne megadott témák (például a Szentírás olvasása,

⁴ Magyarul Erdős Károly 1912-es és később Tótfalusi István által javított fordítása in SZANTÓ 2000, 454–467. o.

bűn, megváltás, igaz hit, szeretet, engedelmesség, szajhaság, viszály stb.) alapján kellett prédikálni. Az angol nyelvű Szentírás és a liturgia mellett ez a végeredményben prédikációkká formált angol nyelvű gyakorlati dogmatika és etika lett az anglikanizmus jövőjét is meghatározó alappont. Ez elengedhetetlen volt a reformáció terjedéséhez. Mindennek felismerése Cranmer zsenialitását és odaadó egyházépítő tevékenységét jelzi, bár a lutheránusok számára némileg fájdalmas, hogy az úrvacsoráról szóló tanítása már eltávolodott Lutherétól.

Szélsőségből szélsőségbe: Véres Mária katolikus rémuralma (1553–1558)

Bármilyen hatás, különösen, ha az radikális, könnyen kiváltja az ellenhatást. A kamaszkirály hirtelen halála után VIII. Henrik spanyol katolikus feleségétől, Aragóniai Katalintól született első leánya került trónra, aki „Véres Mária” (Bloody Mary) néven írta be nevét a történelembe. Mária II. Fülöp spanyol királyhoz ment feleségül, s minden törekvése arra irányult, hogy Angliában helyreállítsa a katolicizmust. Uralkodásának rövid öt esztendeje alatt mintegy háromszáz protestánst égettek meg, de legtöbbször a kontinensre, Németországba vagy Genfbe menekültek. Kálvin környezetében egy nemzetközi bibliafordító akadémia működött, s a száműzött, immár a kálvinizmus, illetve a puritanizmus felé hajló angolok újra lefordították a Bibliát, amely a *Genfi Biblia* (Geneva Bible) néven vált ismertté (1560).

Miközben a száműzöttek hangyaszorgalommal fordítottak, odahaza tombolt a vallási terror. Mária trónralépését követően hamarosan (már 1553 szeptemberében) Thomas Cranmer érseket (akinek utódja Reginald Pole katolikus érsek lett 1556–1559 között) a másik két neves reformátorral, Hugh Latimerrel (1485–1555) és Nicholas Ridleyvel (1500?–1555)⁵ együtt a Towerbe zárták. A következő év elején Oxfordba hurcolták, majd börtönbe vetették őket. Cranmer, hogy életét mentse, többször megtagadta addigi elveit, kinyilvánította visz-

⁵ Írásaikból szemelvények in: ROWELL et al. 2001, 13–19., 52–53. o.

szatérését a katolikus egyházba, és alávetette magát az uralkodónak. Mária királynő azonban nem kegyelmezett neki, és nem vonta vissza a halálos ítéletet. 1556 márciusában Cranmert máglyán megégették. Oxfordban ma is látható a híres „mártírok oszlopa”. A vesztőhelyen Cranmer nemcsak megtagadta tanainak visszavonását, hanem tűzbe tette azt a kezét, amellyel aláírta tanításának visszavonását, és így ment a máglyára. Sztárai Mihály 1560-ban históriás éneket írt róla *História Cranmerus Tamás érseknek igaz hitben való állhatatosságáról* címmel (vö. KEVEHÁZI 2005, 270–274. o.; Ács 2012).

Egyensúlyban: a szélsőségektől mentes mérsékelt anglikanizmus: I. Erzsébet (1558–1603)

Egy országban akkor van béke, a kultúra akkor virágzik, ha az ellentétek kiegyenlítik egymást, s beáll az egyensúly. Ezt történt a huszonöt évesen trónra lépő Boleyn Annától született I. Erzsébet trónra lépésével 1558-ban. A száműzöttek hazatértek Németországból, Németalföldről, Genfből, s John Foxe neves egyháztörténész már 1563-ban megjelenteti mártírológiáját, az *Actes and Monumentset*, amely aztán majd számos kiadást megér,⁶ és az angol nyelvű Biblia mellett számos protestáns család lelki épülését szolgálja. 1559-ben kiadják a *Book of Common Prayer* új változatát, amely nem ellenséges a katolicizmus felé: megőrzi az egyházi hierarchiát, s angol nyelven gazdag liturgiát kínál, s ezáltal azt az üzenetet is hordozza, hogy az anglikanizmus valóban *via media*, egyensúly a katolicizmus és a Genfből importált kálvinizmus között. 1563-ban kihirdetik hivatalosan a *Harminckilenc tételt*, a már említett klasszikus anglikán hitvallást. 1568-ban megjelenik a korábbi fordítások szalonképes változatának szánt *Bishop's Bible* (a püspökök Bibliája) Matthew Parker érsek előszavával. Érdekes, hogy

⁶ Thomas Freeman szerint John Bale (1495–1563) tekinthető az angol protestáns mártírológia megteremtőjének; neki volt a tanítványa a nagyobb hírnévre szert tett John Foxe. Foxe munkája 1563–1689 között kilenc kiadást ért meg, s volt számos rövidített kiadása is.

bármilyen gondos püspöki figyelemmel is készült ez a fordítás, olyan erővel sohasem hatott, mint az 1560-as *Genfi Biblia*. (Shakespeare is inkább az utóbbit idézte a műveiben.)

Még úgy tűnik: a „szűz királynő” bölcs regnálása idején Angliában béke honol, s a jövő ígéretes. Bár az anglikán mise (istentisztelet) látogatása az állampolgároknak minden vasárnap kötelező, a katolikusok – szolid keretek között és néha – gyakorolják hitüket.

Ám hamarosan egyre inkább megjelennek és sűrűsödnek a felhők Anglia egén. 1570-ben a pápa hivatalosan is kiközösíti Erzsébetet, s alattvalóit lázadásra szólítja fel. Válaszként megszervezik a királynő elhárító „elit alakulatait” (trained bands). 1580-tól – sokszor álruhában – jezsuita misszionáriusok tűnnek fel Angliában. Az 1570-es évektől rekuzánsoknak (vonakodó, megtagadó) nevezték azokat, akik nem jártak az anglikán istentiszteletekre, és inkább a térítő céllal Angliába küldött katolikus papokra hallgattak. A titokban szerveződő jezsuita társaság tagjai közül százhuszonötöt kivégeznek (Szűk 2008). Közöttük a leghíresebb talán Edmund Campion (1540–1581). Ekkor Erzsébet híres/hírhedt kémfőnöke, Sir Frances Walsingham (1531–1590) vezetésével már a katolikusokat üldözik, hiszen szervezkedésük politikai fenyegetést jelent a protestáns hatalom számára. Nem ok nélkül. II. Fülöp spanyol király nagy armadája – a katolikus Európa „hátszelével” – 1588-ban megtámadja Angliát. Anglia azonban fergeteges győzelmet arat, s ezzel az elkövetkező évszázadokban a protestáns Európa legszilárdabb bástyája marad.

Vannak azonban más jellegű problémák is. Az európai kálvinizmustól érintett anglikánok túl katolikusnak érzik a ceremóniákat és az egyházi hierarchiakat őrző anglikanizmust. Megjelennek a puritánok. Kritizálnak mindent, ami „katolikus”, de olyat is, ami túlságosan emberi, vagyis a kultúrát és a művészeteket is. Egy nagy angol anglikán költő, zsoldárfordító, Sir Philip Sidney (1554–1586) a puritánok bírálatával szemben veszi védelmébe a megtámadott költészetet. Mint írja, nagyon egyoldalú az az állítás, hogy a „költők hazudnak”. A puritánok kiprédikálják a színházakat; válaszul a színházban nevetségessé teszik a puritánokat. Úgy tűnik, mintha ket-

tészakadna az anglikán egyház: a katolikus jellegű *High Church*-re (magas egyház) és a kálvinista szigornál is szigorúbb, a képromboló tevékenységtől sem visszariadó puritán *Low Church*-re, azaz alsó egyházra. Természetesen vannak nagyon komoly puritán szellemi központok: Cambridge egyeteme is ilyen. Itt tanít a legjelentősebb és legtermékenyebb puritán teológus, William Perkins (1558–1602). Jellemző a korra, hogy például Arthur Golding egyszerre fordítja a klasszikus Ovidiust és Kálvin műveit is angol nyelvre. Egyre fokozódik az anglikán egyházra gyakorolt nyomás, hogy a puritán frakció kerüljön felül. De a „magas egyház” is hamarosan megtalálja a maga teológusát Richard Thomas Hooker (1554–1600) személyében, aki *Az egyházi igazgatás törvényei* (Of the Laws of Ecclesial Polity) című munkájában igen komoly teológiai érvekkel lép fel az egyoldalúan puritán *sola Scriptura* elvvel szemben, s ezzel a művével egy nagyvonalú, gyakorlatorienált anglikanizmus alapjait fektette le.

A magas egyház és az alsó egyház konfliktusa I. Erzsébet 1603-ban bekövetkező halála után is tovább él, s az őt követő, integratív célzattal trónra lépő s az új bibliafordítást már 1604-ben meghirdető Jakab királynak (1603–1625) talán egy ideig sikerül konszolidálnia a helyzetet – a puszkaporos hordó azonban ismét hamar robbani készül...

Ám ez már az anglikanizmus 17. századi történetéhez tartozik.

Szöveggözlés

*William Tyndale John Frith-nek írt második levele (1531)*⁷

Atyánk és Urunk, Jézus Krisztus, Istenünk kegyelme és békéje legyen veled! Ámen.

Szeretett John testvér, hallottam, hogy az álszentek most, hogy túlléptek azon a nagy ügyön – mely a legkevésbé sem gátolta meg őket ebben –, ismét visszatértek régi természetükhöz. Teljesüljön

⁷ FABINY 2005, 62–65. o. Ford. Korzenszky Emőke, javította Fabiny Tibor.

Isten akarata és az, amit rendelt a világ teremtése előtt, mely eljön, és dicsősége mindenek felett uralkodjék. Szeretett testvérem, akár milyen legyen az ügy, kötelezd el magad teljesen és kizárólag szerető Atyánk és jószágos Urunk mellett, és ne félj a fenyegető emberektől, és ne bízz azokban, akik szépeket mondanak; bízz abban, aki megtartja az ígérését, és a szavából jó származik. A te ügyed Krisztus evangéliuma, a fény, melyet a hit vérével kell táplálni. A mécses naponta kell meggyújtani és eloltani, az olajat minden reggel és este önteni kell, hogy ne aludjon ki fénye. Bár mi bűnösök vagyunk, az ügy helyes. Ha támadnak is bennünket a jó tetteinkért, türelmesen szenvedünk és kitartunk, mert Istennek ez tetszik, mert ő erre a célra hívott el bennünket. Mert Krisztus is szenvedett értünk, olyan példát hagyva nekünk, hogy kövessük lépteit, ki büntelen volt. Ezt a szeretetet kaptuk tőle: értünk életét adta; ezért kell nekünk is testvéreinkért életünket adni. Örvendj és ujjongj, mert jutalmad nagy a mennyben. Mert ha vele együtt szenvedünk, vele együtt dicsőülünk meg; ő változtatja át gyarló testünket az ő megdicsőült testének hasonlatosságára, mely által mindent önmaga alá rendelt. Szeretett testvérem, légy bátor, vigasztald szíved a nagy jutalom reményével, és hordd halandó testeden Krisztus képmását, mely eljövetelekor az ő halandó testéhez hasonló lesz; és kövesd régi testvéreid példáját, akik egy jobb feltámadás reményében szenvedtek. Tartsd lelked tisztán és romlatlanul, és mondj ellent mindennek, ami nem az. Ragaszkodj a szükséges dolgokhoz; emlékezz Krisztus ellenségeinek káromlásaira, akik azt állítják: „Mindenki inkább tagadni fog, mintsem hogy vállalja a végsőig való szenvedést.” Ráadásul azoknak a halála, akik újra állítják azt, amit egyszer megtagadtak, nem dicsőséges, még ha Istenben és minden hitben elfogadott, mert az álszentek azt mondják: „Meg kell halnia, nem segít neki a tagadás, de ha segített volna, ötszázszor is tagadott volna; de mivel látja, hogy nem segít, pusztá büszkeségből és álságból azt állítja, amiről lelkében is meggyőződött, hogy hamis.” Ha megnyilatkozol, állj ki nézeteidért, fedd fel önmagad, kötelezd el magad teljesen és kizárólag szerető Atyád mellett; akkor ereje veled lesz és megerősít,

annyira, hogy nem fogsz fájdalmat érezni a halálban; és az ő Lelke fog benned beszélni, és tanít téged a válaszokra ígéretéhez híven. Igazát csodálatosan meg fogja mutatni, és fentről fog működni úgy, ahogy csak szíved el tudja képzelni. Igen, még nem haltál meg, habár az álszentek mindent bevetve halálra ítélték. *Una salus victis nullam sperare salutem.* A leigázott egyetlen bizonyossága, hogy nem remél biztonságot. Ha az, akit látszólag legyőztek az álszentek, nem várja senkinek sem a segítségét, Isten segítségét fogja kapni, igen, Isten fog átsegíteni jóban és rosszban az igazságért, igazságának ellenségeivel dacolva. Egy hajad szála sem fog meggörbülni, míg az ő órája el nem jön, a szükségszerűség fog odavezetni, még ha akaratunk ellenére is. Ám ha ez akaratunk, jutalmat és köszönetet kapunk. Ezért ne félj a fenyegetéstől, ne győzzön le édes szó sem; e két módon fognak támadni az álszentek. Ne hagyd az e világi bölcsesség érveit sem uralkodni szíveden; akkor sem, ha ezek barátaid, akik tanácsot adnak. Legyen Bilney figyelmeztetés számodra. Álarcuk ne tévessze meg szemeidet. Ne gyengüljön el tested. Aki mindvégig állhatatos, az üdvözü. Ha a fájdalom erődet meghaladja, emlékezz: „Bármit, amit az én nevemben kértek, megkaptok.” Az ő nevében imádkozz Atyádhoz, és megszűnnek vagy csökkennek fájdalmaid. A béke, remény és hit Ura legyen veled. Ámen.

William Tyndale

Ketten szenvedtek Antwerpenben Szent Kereszt napján az evangélium dicsőségében: négyen Rises-ben, Flandriában; mind egy napon. Roanban, Franciaországban ítéleznek; Párizsban öt tudóst ítélték el az evangéliumért. Látod, nem vagy egyedül. Légy vidám, emlékezz, hogy a keményszívű Angliában sokakat ment meg a kegyelem, akikért, ha szükséges, késznek kell lenned szenvedni. Ha írnál, akármilyen röviden is, hogy könnyebb legyen szíved, ne feledd, tudjuk, hogy meggy sorod. Az Úr ismét veled lesz bőségevel, és megtölt azzal, ami árad belőled. Ámen. Ha, miután elolvastad, elküldöd Adriánnak, remélem, tudja, hogy veletek van szívünk. George Joye gyertyaszentelésre Barrowban két nagyformátumú oldalt nyom-

tatott Genézis könyvéből, és egy példányt a királynak, egyet pedig az új királynőnek küldött egy N-nek címzett levéllel, hogy eljuttassa hozzájuk, hogy engedélyt kérjen, hogy az egész Bibliát így kinyomtathassa. Ebből ered az új Biblia híre, abból pedig igény angol könyvekre az antwerpeni nyomdáktól és könyvkötőktől, valamint az igény egy angol papra, aki tud nyomtatni. Ez május kilencedik napján történt. Feleséged Isten akaratát békében elfogadta és nem szeretné, ha miatta Isten dicsősége csökkenne.

William Tyndale

Tudor-homiliák (1547)

A Szentírás olvasására és ismeretére való hathatós buzdítás⁸

Egy keresztény ember számára mi sem lehet gyümölcsözőbb és hasznosabb a Szentírás ismereténél, hiszen ez Isten igaz igéjét tartalmazza, és az Ő dicsőségét, valamint az ember kötelességeit hirdeti. És semmilyen más igazság vagy tanítás sem szükséges megigazulásunkhoz, illetve örök üdvösségünkhöz, csakis az, amit ebből a kútfőből, az igazság eme forrásából merítünk. Ezért mindenkinek, aki arra vágyik, hogy Isten igaz és tökéletes útjára lépjen, elméjét a Szentírás ismeretére kell bírnia, ami nélkül nem ismerheti meg eléggé sem Istent és az ő akaratát, sem pedig saját földi kötelességeit. Ahogyan az innivaló kedves a szomjazóknak és az eledel az éhezőknek, azonképpen a Szentírás olvasása, hallgatása, kutatása és tanulmányozása is kedves azoknak, akik Isten és saját maguk megismerésére, illetve az Ő akaratának beteljesítésére vágynak. Csak azoknak a gyomra veti meg a mennyei tudást és Isten igéjének táplálékát, akik oly mélyre süllyedtek a világi hívságokban, hogy már nem vágynak sem Isten, sem pedig más istenesség után, és éppen ezért Isten igaz megismerése helyett ilyen hívságokban tobzódnak. Mint ahogy azoknak, akik láztól égnek, még a legízletesebb étel és ital is keserű, mint az üröm, de nem azért, mert a maga a hús keserű, hanem a romlott és keserű

⁸ Magyarul: MUDRICZKI 2010, 31–36. o.

epe miatt, ami a szájukban honol. Ezért keserű nekik Isten édes igéje is, nem önmagában, hanem azért, mert elméjüket megrontotta a bűn tobzódása és az e világi élet szeretete. Éppen ezért hagyjunk fel a testi emberek tévelygésével, akik csak saját halandó porhüvelyükkel törődnek, és áhítatosan hallgassuk és olvassuk a Szentírást, ami a lélek eledele! Kutassuk szorgalmasan az Ó- és Újszövetségben az élet forrását, és ne vesszünk bele az emberi szokások bűzös fertőjébe, amit az emberi képzelet teremtett saját megigazulására és üdvözülésére!

Hiszen a Szentírásban megtalálható mindaz, amit tennünk, kerülnünk, hinnünk és szeretnünk kell, mint ahogyan az is, hogy végső soron mit keressünk Istennél. E könyvekben megtalálhatjuk az Atyát, akitől, a Fiút, aki által és a Szentlelket, akiben minden létezőnek élete és maradása van, és ez a három személy egy Isten és egy lényeg. E könyvekben megismerhetjük önmagunkat, saját gyarlóságunkat és nyomorultságunkat, és megismerhetjük Istent is, és azt, hogy Ő mennyire jó, és miképpen részesít minket és minden teremtményét jóságában. E könyvekből megtudhatjuk, mi az Úr akarata, és miben leli örömét, már amennyire ez nekünk jelenleg szükséges. Ahogy azt a bölcs írástudó és istenfélő tanító, Aranyszájú Szent János mondja: minden, ami az ember üdvözüléséhez szükséges, bennefoglaltatik az Írásban. Az, aki tudatlan, tanulhat, és tudásra tehet szert. Az viszont, aki kemény szívű és megrögzött bűnös, az Isten igazsága által rásabott örök büntetésre talál benne, ami elrettentheti és meglágyíthatja őt. Az pedig, akit e világon sújt szenvedés, enyhülést talál az örök élet ígéretében, az ő nagy öröme és vigasztalására. Mígnem az, akin az ördög halálos sebet ejtett, megelheti benne orvosságát az egészséges élethez. Az Írásban bőségesen fellelhető mindaz, ami ahhoz kell, hogy szükség esetén megtanítsunk bármely igazságot vagy leleplezzünk bármilyen hamis tanítást, megostorozzunk bármilyen bűnt vagy megparancsoljunk bármilyen erényt, megvigasztaljunk vagy megintsunk valakit, vagy bármi mást tegyünk megváltásuk érdekében. Ahogy Fulgentius mondja: bőségesen elegendő ez mind a felnőttek eledelül, mind pedig a kisdednek anyatej gyanánt. Ez bármilyen korú, rendű és rangú ember számára megfelelő táplálék.

Forgassuk hát gyakran ezeket a könyveket kezünkben, tartsuk őket szem előtt, nyissuk meg fülünket és ízlelgessük ajkunkkal, de leginkább azt engedjük, hogy szívünket járják át. Hiszen Isten igéje lelkünk mennyei eledele, aminek hallgatása és megtartása megáld és megszentel minket. Megeleveníti lelkünket, fényes lámpásként elkísér utunkon, és megváltásunk biztos, állandó és örök eszköze. Bölcsességet ad az alázatosoknak és a tiszta szívűeknek, lelkünket pedig megvigasztalja, boldoggá teszi, felvidítja és táplálja. Nagyobb kincs és ékszer ez az aranyból vagy bármilyen drágakőnél, és édeesebb a méznél, a csurgatott méznél is (Zsolt 19,11), hiszen ez az a jobb rész, amit Mária is választott, mert az örök vigasztalás van benne. A Szentírás igéje az örök élet beszéde (Jn 6,68), hiszen Isten e cél eszközének rendelte azt. S ez az ige elég erős ahhoz, hogy Isten segítségével megtérítsen és hatni tudjon, és miután a hívő szívek befogadták, a mennyei lélek szüntelenül munkálkodik bennük. Mert Isten igéje élő és ható, és élesebb minden kétélű kardnál, és áthatol az elme és a lélek, az üzületek és a velők szétválásáig (Zsid 4,12). Krisztus bölcsnek nevezi azt, aki az Ő igéjére épít, erre a biztos és szilárd alapra. S ezen isteni ige alapján ítélnék majd meg minket, ahogy Krisztus mondja: az ige, amelyet szóltam, az ítéli el őt az utolsó napon (Jn 12,48). Isten szeretetét és kegyelmét ígéri azoknak, aki megtartják Krisztus igéjét, és azt is, hogy bennük a Szentháromságnak szállása és temploma lesz. Bárkinek, aki ezt az ígét szorgalmasan olvassa, és a szívébe is vési mindazt, amit olvas, kioltatik buzgó vágya az e világi, mulandó dolgok után, viszont az Isten által ígért mennyei dolgok iránt heves vágyra lobban. Semmi sem alapozza meg jobban Istenbe vetett hitünket és bizodal munkat, és semmi más nem őrzi meg jobban szívünk ártatlanságát és tisztaságát, és egyúttal az istenfélő élet és viselkedés külsőségeit, mint a Szentírás folyamatos olvasása és az arról való elmélkedés. Hiszen mindez mélyen belevésődik szívünkbe, és szinte a természetünk részévé válik a Szentírás szüntelen olvasása és szorgalmas tanulmányozása során. Sőt mi több, Isten igéjének jótékony hatása által a tudatlanok megvilágosodnak, azokat pedig, akik hittel és szorgalmasan olvassák, még több világosság árasztja

el, ami megvigasztalja szívüket, és ráveszi őket Isten parancsolatainak teljesítésére. A megpróbáltatások közepette türelemre, bőség idején pedig alázatosságra int, és megtanítja, hogy milyen tisztelet jár Istennek, és milyen kegyelem és szeretet felebarátainknak. A kétségek közt vergődőknek jó tanácsot ad. Megmutatja, kihez forduljunk, ha segítségre vagy támogatásra szorulunk a bajban, és azt is, hogy egyedül Isten az, aki a diadalt adja nekünk (1Kor 15,57) ellenségünk minden testi vagy lelki támadása és kísértése során. És Isten ígéjének olvasásából nem az húzza a legtöbb hasznot, aki a legtöbbet forgatja azt, vagy netán fejből tudja a könyveket, hanem az, aki a leginkább magáévá teszi, vagyis akit átjár a Szentlélek, és átváltoztatja szívét és lelkét azzá, amit olvasott: az, aki napról napra kevésbé büszke, kevésbé haragos, kevésbé kapzsi, egyre kevésbé sóvárog e világi csalfa örömek után, és napról napra mindinkább elveti régi, bűnös életét, erényeit viszont egyre inkább gyarapítja. Röviden, semmi sincs, ami jobban megőrizné a lélek jámborságát és kiűzné onnan az istentelenséget, mint Isten ígéjének folyamatos olvasása és hallgatása, feltéve, ha ez istenfélő elmével és jó szándékkal párosul, azért, hogy megismerhesse és követni tudja Isten akarátát. Mert őszinte szem, nyílt szándék és tiszta szív nélkül Isten senkit sem bocsát az örök életre. Másrészt semmi sem homályosítja el jobban Krisztust és Isten dicsőségét, és nem vezet nagyobb vaksághoz és más bűnhöz, mint ha megfelelkezünk Isten ígéjéről.

A harminckilenc anglikán hitcikkely (39 Articles) magyar nyelvű szövegéből⁹

I. A Szentháromságban való hit

Csak egy élő és igaz Isten van, aki örök, testnélkül való, részekre oszthatatlan, indulattól mentes, végetlen hatalmú, bölcsességű és jóságú; mindeneknek, úgy a láthatóknak, mint a láthatatlanoknak

⁹ A Harminckilenc cikkely: az anglikánok hitvallása. In: SZÁNTÓ 2000, 454–467. o. Ford. Erdős Károly, átdolg. Tótfalusi István.

teremtője és fenntartója. És ez Istenség egységében három ugyanazon lényegű, hatalmú és örökkévaló személy van: az Atya, a Fiú és a Szentlélek.

II. Isten Igéje vagy Fia valóságos emberré lett

A Fiú, aki az Atyának Igéje, öröktől fogva született az Atyától, valóságos és örök Isten, egyenlő lényegű az Atyával; emberi természetet vett fel az áldott Szűz méhében annak lényegéből, úgy, hogy két természet, az isteni és emberi teljesen és tökéletesen, elkülöníthetetlenül egyesült személyi egységben, amelyekből van az egy Krisztus, valóságos Isten és valóságos ember, aki valósággal szenvedett, keresztre feszítettet, meghalt és eltemettetett, hogy az Atyát irántunk kiengesztelje és áldozat legyen nem csupán az eredendő bűnért, hanem az emberek összes cselekedetbeli vétkeiért is.

III. Krisztusnak poklokra való alászállása

Amiképpen Krisztus meghalt érettünk és eltemettetett, azonképpen hisszük, hogy alászálla poklokra.

IV. Krisztus feltámadása

Krisztus valósággal feltámadott a halálból és ismét felölté testét hússal, csontokkal és mindazzal, ami az emberi természet teljességéhez hozzátartozik. Ezzel szállott fel a mennybe és ottan ül, míglen eljövend, hogy megítélje az embereket amaz utolsó napon.

V. A Szentlélek

A Szentlélek az Atyától és a Fiútól származván, ugyanazon lényegű, méltóságú az Atyával és a Fiúval, valóságos és örök Isten.

VI. A Szentírás elegendő az idvességre

A Szentírásban benne van mindaz, ami az idvességre nézve szükséges, úgy, hogy nem követelhető senkitől, hogy higgye, mint hitcikket, avagy szükségesnek tartsa az idvességre azt, ami abban nem olvasható, vagy belőle nem igazolható. Szentírás néven értjük

az ó- és újszövetség ama kánoni könyveit, amelyeknek tekintélye sohasem volt kétséges az egyházban.

A kánoni könyvek nevei és száma: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. Józsué, Bírák, Ruth, Sámuel első könyve, Sámuel második könyve, Királyok első könyve, Királyok második könyve, Krónikák első könyve, Krónikák második könyve, Esdrás első könyve, Esdrás második könyve,¹⁰ Eszter könyve, Jób könyve, Zsoltárok, Példabeszédek, Prédikátor, Énekek éneke, Négy nagy próféta, Tizenkét kis próféta.

A többi könyvet (*Hieronymus* mondása szerint) az életre való példakul és a szokásokat illetőleg oktatásul olvassa ugyan az egyház, de tanbeli bizonyítékokért nem fordul hozzájuk. Ezek a következők: Esdrás harmadik könyve, Esdrás negyedik könyve, Tóbiás könyve, Judit könyve, Eszter könyvének pótléka, Bölcsesség könyve, Jézus, Sirach fia könyve, Baruch próféta, A három gyermek éneke, Zsuzsánna története, Bel és Dragon, Manases imádsága, Makkabéusok első könyve, Makkabéusok második könyve.

Az újszövetség minden könyvét (ahogy általánosan elfogadtattak), elfogadjuk és kánoniaknak tartjuk.

VII. Az Ószövetség

Az Ószövetség nem ellentéte az újnak, mivel úgy az Ó-, mint az Újszövetség örök életet ígér az emberiségnek Krisztus által, aki egyedüli közbenjáró Isten és emberek között, lévén Isten is, ember is. Tehát rosszul vélekednek azok, akik azzal áztatnak, hogy a hajdankori atyák csupán ideig való ígéretekkel reméltek. Jóllehet a törvény, amelyet Isten Mózes által adott, a szertartásokat és rítust illetőleg nem köti a keresztyéneket, és egy társadalom sem tartozik elfogadni annak polgári rendeleteit, mindazonáltal egy keresztyén ember sem menthető fel a törvény erkölcsi parancsolatai iránt való engedelmesség alól.

¹⁰ Nehámiás könyvének régi neve.

VIII. A hitvallások

A három hitvallást, úgymint a *Nicaei*, *Athanasiusi* és általánosan *Apostolinak* nevezett hitvallást egészen véve el kell fogadni és hinni, mivel azok a Szentírás legerősebb bizonyosságaival igazolhatók.

IX. Az eredendő bűn

Az eredendő bűn nem Ádám követésében áll (ahogy a pelagiánusok mesélik), hanem az minden egyes ember természetének bűnössége és romlottsága, ami természetszerűen jött létre az Ádám-tól való származás folytán, minek következtében az ember nagyon távol áll az eredeti igazságtól, saját természeténél fogva hajlandó a rosszra, és a test mindig a lélek ellen kíván, minél fogva minden e világra született ember méltó az Isten haragjára és ítéletére. A természetnek ez a romlottsága megmarad azokban is, akik újjászülettek; ezért van az, hogy a test indulata, amit némelyek bölcsességnek, mások érületnek, mások indulatnak, ismét mások a test kívánságának magyaráznak, nem engedelmeskedik az Isten törvényének. És bár Krisztus által semmi kárhozhatásuk sincs azoknak, akik újjászülettek és hisznek, mégis az apostol azt vallja, hogy a bűn oka magában a kívánságban megvan.

X. A szabad akarat

Az ember állapota Ádám esete után olyan, hogy saját természetes erejével és jócselekedeteivel hitre és Isten segítségül hívására megtérni és előkészülni nem képes. Ennélfogva nem tudunk Isten előtt becses és kedves cselekedeteket véghezvinni Istennek ama kegyelme nélkül, amely minket Krisztus által megelőz, hogy akarjuk, és velünk együtt munkálkodik, mialatt akarjuk véghezvinni a kegyesség munkáit.

XI. Az ember megigazulása

Egyedül a mi Urunk és Megváltónk, Jézus Krisztus érdeméért, hit által, nem a mi saját cselekedeteinkért és érdemünkért igazulunk meg Isten előtt. Ezért tehát az, hogy egyedül hit által igazulunk meg,

felettebb idvességes tan, és vigasztalással teljes, amint ezt bővebben kifejti az ember megigazulásáról szóló homília.

XII. A jócselekedetek

Ámbár a jó cselekedetek, amelyek a hit gyümölcsei, és a megigazultakkal együtt járnak, a mi bűneinktől megtisztítani és az isteni ítélet szigorúságát kiállani nem bírják: mégis becsesek és kedvesek Isten előtt Krisztusban, és szükségképpen fakadnak az igaz, élő hitből, amennyiben nyilván azokból ismerhető fel az élő hit, éppen úgy, mint ahogy a fát gyümölcseről lehet megítélni.

XIII. A megigazulás előtt történt cselekedetek

A Krisztus kegyelme és Lelkének ihletése előtt történő cselekedetek éppenséggel nem kedvesek Isten előtt, mivel azok nem a Jézus Krisztusban való hitből erednek, és nem is érdemlik meg (amint sokan nevezik) a méltányolásszerű kegyelmet. Sőt nem kételkedünk, hogy mivel nem úgy lettek azok a cselekedetek, ahogy Isten akarta és parancsolta, tehát megvan bennük a bűn mivolta.

XIV. A fölös jócselekedetek

Önhittség és vallástalanság nélkül nem lehet azt mondani, hogy vannak úgynevezett fölös jócselekedetek. Azokkal ugyanis azt nyilvánítják ki az emberek, hogy nemcsak azt cselekedték meg Isten iránt, amit tenniök kellett, hanem többet is tettek az ő kegyelmére nézve, mint amennyit tartoznának, holott Krisztus világosan mondja, hogy „...*ha mindazokat megcselekedenditek, amelyek néktek megparancsoltattak, mondjátok: Haszontalan szolgálak vagyunk.*”

XV. Egyedül Krisztus bűn nélkül való

Krisztus a mi természetünk valóságára nézve minden tekintetben hasonló lett hozzánk, kivéve a bűnt, amelytől teljesen mentes volt mind testében, mind lelkében. Eljött mint szeplőtelen Bárány, hogy egyszer való önfeláldozásával elvegye a világ bűneit, és bűn (amint János mondja) nem volt őbenne. Azonban mi, többiek, még ha meg-

keresztelkedtünk és Krisztusban újjászülettünk is, mindamellett gyakorta megestünk mindnyájan: és ha azt mondjuk, hogy nincsen bennünk bűn, megcsaljuk magunkat, és igazság nincsen mibennünk.

XVII. Az eleve elrendelés és kiválasztás

Az életre való eleve elrendelés Istennek örök elhatározása, amelylyel a világ fundamentomának letevése előtt ránk nézve, bár titkos tanácsában, változtathatlanul elrendelte, hogy megszabadítja az átoktól és kárhozattól azokat, akiket az emberek közül Krisztusban kiválasztott, és ezeket (mint tisztességre készült edényeket) Krisztus által örök idvességre vezérli. Ennélfogva akiket Isten ily kiváló jótéteménnyel ajándékozott meg, azok az Ő elhatározása szerint, Lelke által, alkalmas időben elhívatnak, kegyelem által az elhívásnak engedelmeskednek, megigazulnak ingyen: Isten fiaivá fogadtatnak, hasonlatosak lesznek a Jézus Krisztus, amaz egyszerűlt Fiú ábrázatához, jócselekedetekben szentül járnak, és végezetre, Isten irgalmasságából, örökké tartó boldogságra jutnak.

Amiképpen az eleve elrendelésnek és Krisztusban való kiválasztásunknak buzgó megfontolása édes, kellemes és kibeszélhetetlen vigasztalással teljes az igazán hívőknek és azoknak, akik érzik magukban a Krisztus Lelke amaz erejét, mely megöldökli a test cselekedeteit és érzéki tagjait, melyek még megvannak e földön, s akiknek lelke ama felsőbb égi tájak felé szárnyal; minthogy ez egyfelől az örök idvességnek Krisztus által leendő elnyeréséről táplált hitünket szerfelett erősíti és szilárdítja, másfelől Isten iránt való szeretetünket hathatósan lánggra gyújtja: azonképpen a tudákoskodó, érzéki és a Krisztus Lelkétől elhagyott emberek szemei előtt Isten eleve elrendelésének még a gondolata is valami rettenetes meredek szirt, amelyről őket a sátán lezúdíttja vagy a kétségbeesésbe, vagy a legtisztátalanabb élet éppen olyan borzasztó közönyös állapotába. Isten ígéreteit továbbá úgy kell fogadnunk, amint azok általánosságban közöltetnek velünk a Szentírásban, és cselekedeteinkben Isten akaratát kell követnünk, amely nyilván kijelentetett nekünk Isten igéjében.

XXV. A szakramentumok

A Krisztus által rendelt szakramentumok nem csupán a keresztyének hitvallásának jelei, hanem sokkal inkább a kegyelemnek és Isten irántunk való jóakarátának bizonyos tanúságai és hathatós jegyei, amelyek által ő láthatatlanul munkálkodik bennünk, és nem csupán élleszti, hanem szilárdítja is a benne való hitünket.

Krisztus Urunk az evangéliumban két szakramentumot rendelt, úgymint a keresztséget és az Úr vacsoráját.

A közönségesen nevezett öt szakramentum, azaz a konfirmálás, bűnbánat, papszentelés, házasság és utolsó kenet evangéliumi szakramentumokul nem tekinthető, mivel ezek részint az apostolok ferde utánzásából, részint a Szentírásban az életre adott utasításokból eredtek, de nem egyenlő szakramentumi természetűek a keresztséggel és az Úr vacsorájával, mivel nincs meg bennük az Istentől rendelt látható jegy és szertartás.

A szakramentumokat Krisztus nem azért rendelte, hogy szemléljék vagy körülhordozgassák azokat, hanem hogy illőleg éljünk azokkal, és csupáncsak azoknál van üdvös hatásuk, akik méltóképpen részesülnek bennük: akik ellenben méltatlanul élnek velük, kárhozatot szereznek önmaguknak, amint Pál mondja.

XXVIII. Az Úr vacsorája

Az Úr vacsorája nem csupán a keresztyének kölcsönös szeretetének a jegye, hanem sokkal inkább a Krisztus halála által való váltságunknak szakramentuma. És ennyiben azokra nézve, akik illőleg, méltóképpen és hittel veszik magukhoz: a megtöretett kenyér a Krisztus testével való közösség, hasonlóképpen a hálaadás pohara a Krisztus vérével való közösség.

A kenyér és bor átlényegülése (transsubstantiatio) az úrvacsorában nem igazolható a szent iratokból, sőt ellenkezik az írás világos szavaival, meghíúsítja a szakramentum természetét, és sok babonára adott alkalmat.

Az úrvacsorában a Krisztus testét csupán mennyei és lelki módon

adják, kapják és eszik. A hit az a közeg, amellyel Krisztus testét az úrvacsorában elfogadják és eszik.

Az úrvacsora szakramentumának őrizése, körülhordozgatása, felmutatása és isteni tiszteletben való részesítése nem a Krisztus rendelésén alapszik.

Hivatkozott művek

- ÁCS Pál 2012. Sztárai Mihály különös mártíromsága – a Cranmerarius Tamás című Foxius-parafrázis tükrében. In: Csorba Dávid – Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály – Tóth Zsombor (szerk.): *Protestáns mártírológia a kora újkorban*. Debreceni Egyetem, Debrecen. = *Studia Litteraria*, 3–4. sz. 84–95.
- CUMMINGS, Brian (szerk.) 2011. *The Book of Common Prayer. The Texts of 1549, 1559, and 1662*. Oxford University Press, Oxford.
- FABINY Tibor (szerk.) 2005. *William Tyndale: A Szentíráshoz vezető ösvény. A Pathway Into The Holy Scripture (1531)*. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség. (Magyar Luther Füzetek 9.)
- FABINY Tibor 2007. Church Paradigm versus Scripture Paradigm in the Debate of Sir Thomas More and William Tyndale. In: Andreas Höfele – Stephan Laqué – Enno Ruge – Gabriela Schmidt (szerk.): *Representing Religious Pluralization in Early Modern Europe*. Lit-Verlag, Münster. (Pluralisierung & Autorität.) 15–43. o.
- FABINY Tibor 2008. Scripture versus Church in the Debate of More and Tyndale. In: *Dialogue Concerning Heresies. Proceedings of the 2007 Thomas More Studies Conference, Dallas, November 2–4, 2007*. (Thomas More Studies 3.) 9–17. o. http://thomasmorestudies.org/tmstudies/DCH_Fabiny.pdf.
- FABINY Tibor 2012a. „...an overt, incestuous lecher, a plain agent of the devil”. Thomas More’s Daemonizing of Luther in A Dialogue Concerning Heresies. In: *Költők, képek, detektívek, piritós és fordítások – Írások Novák György tiszteletére. Poets, spies, detectives, pieces of toast, and translations: Essays in honor of György Novák*. Szeged, JATEPress. 69–78. o.
- FABINY Tibor 2012b. John Frith (1503–1533) vitája és mártíromsága. *Studia Litteraria*, LI. évf. 3–4. sz. 55–83. o.

- KEVEHÁZI László 2005. „A kereszt igéjét hirdetni kezdtem”. Sztárai Mihály *élete és szolgálata*. Budapest, Luther Kiadó.
- KING, John N. (szerk.) 2009. *Foxe's Book of Martyrs. Select Narratives*. Oxford University Press, Oxford.
- MIKESY András (szerk.) 2008. *Martin Luther és William Tyndale Pál Rómaiakhoz írt leveléről. Martin Luther and William Tyndale on Paul's Epistle to the Romans*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. (Kora Tudor irodalom és vallás 1.)
- MUDRICZKI Judit (szerk.) 2010. *Tudor-kori homiliák*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- ROWELL, Geoffrey – STEVENSON, Kenneth – WILLIAMS, Rowan (szerk.) 2001. *Love's Redeeming Work. The Anglican Quest of Holiness*. Oxford University Press, Oxford.
- SZÁNTÓ György Tibor 2000. *Anglikán reformáció, angol forradalom*. Budapest, Európa Kiadó.
- [SZÜK Bendeguz L.] 2008. Az anglikán egyház kialakulása. *Egyháztörténelem – az igazi történelem blog*. http://egyhaztori.blog.hu/2008/04/15/anglikan_kialakulas. (Megtekintés: 2014. február 28.)
- The vvhole workes of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes, three worthy martyrs, and principall teachers of this Church of England collected and compiled in one tome together, beyng before scattered, [and] now in print here exhibited to the Church. To the prayse of God, and profite of all good Christian readers*. London, 1573.

Reform, rebellió és restauráció

Anglikanizmus a 17. században¹

■ HANNAH CLEUGH

Amikor a 17. század felvirradt Angliára, I. Erzsébet már negyven éve uralkodott. Az egységesség valláspolitikája és Erzsébet eltökélt ellenkezése, hogy további engedményeket tegyen a protestánsok radikalizálódásának, azt eredményezte, hogy Anglia protestáns nemzetté vált. Az anglikán egyház nagymértékben kálvinista volt teológiáját tekintve, a liturgikus gyakorlat pedig az 1559-es *Imádságoskönyv* (*Book of Common Prayer*) szerint folyt (lásd CUMMINGS 2011, 99–181. o.). Erzsébet katolikus alattvalói alapvetően hűségesek maradtak, Angliával tartva a spanyol armada ellen 1588-ban. Mindazonáltal a 17. századi Anglia vallástörténete ettől nagyon különbözőnek bizonyult: a folyamatos protestáns stabilitás és egységesség helyett az anglikán egyház egy nagyon sajátos további megosztó jellegű reformációval szembesült; ugyanis felbomlott,² majd helyreállt a monarchiával együtt 1660–1662-ben. A 17. század végére az anglikán egyház már csak egy volt a sok protestáns

¹ Az angol nyelvű tanulmányt a sorozatszerkesztő a magyar nyelvű olvasók pontosabb tájékoztatása érdekében kiegészítő évszámokkal, jegyzetekkel és bibliográfiai adatokkal látta el – a szerző szíves hozzájárulásával. – *A szerk.*

² Az angol forradalom idején ugyanis eltörölték a püspöki rendszert. Szántó 2000, 468. o.

egyház közül Angliában, és ekkor kezdett kialakulni az az irányzat, amit ma modern hitvalló anglikanizmusként aposztrofálhatunk.

A korai Stuart-egyház

Amikor I. Erzsébet 1603-ban elhunyt, VI. Jakab (1567–1625), Skócia királya örökölte Anglia trónját is. A reformáció története Skóciában egészen másképp zajlott, mint Angliában, és sokkal jobban kötődött Genfhez a reformátor, John Knox (1514–1572) révén. Jakab édesanyját, a katolikus Stuart Máriát (1542–1587), a skótok királynőjét elmozdították, és gyermekkorú fiát ültették a trónra 1567-ben. Mária ezután hosszú időt töltött az angol korona foglyaként, mígnem 1587-ben kivégezték. Jakab felemelkedése az angol trónra reményt adott azoknak a protestánsoknak, akik az anglikán egyház további reformja mellett kardoskodtak (akiket gyakran „puritánoknak” neveznek). Ahogy Jakab délnek vonult, hogy új királyságát birtokba vegye, a puritánok egy csoportja köszöntötte őt az úton, akik átadtak neki egy követeléslistát, amelyet „Millenniumi kérvény” néven ismerünk. Válaszul Jakab beleegyezett, hogy egy konferenciát hívjon össze 1604–1605-ben Hampton Courtba, hogy megvitassák az egyházreformot. A kérelmezők elvárásai azonban jórészt teljesületlenek maradtak, és ez nagymértékben jelezte annak a komoly politikai kihívásnak a végét, amit a puritanizmus jelentett. A konferencia fő eredménye a Biblia új angol fordításának 1611-es kiadása lett, az úgynevezett Jakab király Bibliája (King James Bible), illetve a „jóváhagyott fordítás” (Authorised Version), amelynek igen nagy hatása volt az angol nyelv fejlődésére, és ma is népszerű (lásd CAMPBELL 2010; HAMLIN–JONES 2010.).

Jakab egyensúlyt tartott fenn az erzsébeti egyház főáramú protestantizmusa és egy új mozgalom között, amely a 16. század végén kezdett el fejlődni, és amelyet – Peter Lake és Anthony Milton történészekkel szólna – „avantgarde konformizmusnak” fogunk nevezni (gyakran „laudianizmusként” is ismerik). A mozgalom Oxford és

Cambridge egyetemi kápolnáiban fejlődött ki, valamint a westminsteri apátságon és iskolán keresztül. Intellektuális irányzat volt, esztétikai érdeklődéssel – különösen is a templomok és az istentisztelet megszépítése terén –, és hajlamos volt nosztalgiával visszatekinteni az angol reformáció korai éveire, különösen is az 1549-es *Első imakönyvre*, amely több szertartást tartalmazott és jobban tartotta a folytonosságot a középkori múlttal. A mozgalom legbefolyásosabb alakjai a következők voltak: Lancelot Andrewes (1555–1626), Ely, majd Winchester püspöke, aki az uralkodó előtt tartott igehirdetéseiről híressé; Richard Neile (1562–1640), Matthew Wren (1585–1667), John Cosin (1594–1672) és a leghíresebb William Laud (1573–1645), aki Canterbury érseke lett 1633-ban, majd 1645-ben a puritánok kivégezték.

Jakab fiának, Károlynak az 1625-ös trónra lépésével azonban megváltoztak a körülmények. Károly nem tartotta fenn ugyanazt az egyensúlyra törekvő egyházpolitikát, mint Jakab, és az avantgárd konformistáknak a szertartásokkal kapcsolatos felfogását támogatta, mert az ő teológiai felfogásukkal szimpatizált. Egy észrevehető változás ment tehát végbe a valláspolitikában a 17. század első felében: Jakab egyháza fenntartotta az anglikán *via mediát*, a prédikáció és a liturgia között egyensúlyozva, miközben teret adott a teológiai vélemények széles skálájának; Károly pedig szűkítette a tanításbeli spektrumot, s a liturgia szerepét hangsúlyozta az istentiszteletben; száműzve az udvarból mindazt, ami a korábbi évtizedekben a főirányú teológiai vélemény volt az anglikán egyházban. Ez az új megközelítés nyilvánvalóvá vált Richard Montagu (1577–1641) *A Gagg for the New Gospell? No. A New Gagg for an old Goose* (Gágogás az új evangéliumért? Nem, új gágogás egy régi libáért) című művének 1624-es kiadása nyomán, amely a predestináció kérdésével foglalkozott. Ez a téma nagyon vitatott volt a református protestantizmusban a 17. század első évtizedeiben, és az 1619-es dorti zsinaton is vitatkoztak róla. Ahogy Montagu tárgyalta a predestináció tantételét, az nem volt újdonság; ellenben azt tette, hogy elvetette az anglikán egyház fő irányvonalú megközelítését

mint „néhány ember privát képzelgését”, és ennél fogva igyekezett megváltoztatni az elvi alapvetést. Ráadásul elvetette a doktrinális egységet az anglikán egyház és a kontinentális Európa református egyházai között, és próbált nagyobb távolságot létrehozni a tágabb értelemben vett reformált protestáns egyházcsaládtól. Az angol vallásos különállásnak ez a fogalma határozott kontrasztot mutatott a 16. század közepi korai angol reformátorok nemzetközi kitekintésével, és megkülönböztette az avantgárd konformistákat puritán ellenfeleiktől, akik folyamatosan azért küzdöttek, hogy az anglikán egyház igazodjon jobban Svájc, Németalföld és Skócia „legjobb református egyházaihoz”.

William Laud 1633-ban lett Canterbury érseke, és arra törekedett, hogy azt a vallási irányvonalat helyezze előtérbe, amellyel már 1616-tól kezdve kísérletezett, amikor Gloucester esperesévé nevezték ki. A legvitatottabb az oltár elhelyezési gyakorlata volt: szemben az Erzsébet-kori gyakorlattal, amikor az úrvacsora idejére egy közösségi asztalt helyeztek kelet-nyugati irányban a szentélybe, Laud újra bevezette a keleti végig tartó, könyöklőkorlással ellátott oltárokat. Csakúgy, mint az Erzsébet- és Jakab-korabeli elődjek, a laudiánus püspökök ragaszkodtak a liturgikus gyakorlat egységességéhez, ahogyan az az 1559-es *Imádságoskönyvben* (*Book of Common Prayer*) elő volt írva; reformra vonatkozó próbálkozásaik azért voltak annyira megosztóak, mert éppen azt próbálták megváltoztatni, amit ez az egységesség képviselt.

Liturgia és konfliktus

1637-ben a megosztó liturgiai reform új dimenziót nyert, amikor Laud megpróbált egy új imádságoskönyvet bevezetni Skóciában. A skót reformáció, ahogy már megjegyeztük, meglehetősen eltérő irányt vett az angliaihoz képest, és a skót egyházi istentisztelet nagyon másképp nézett ki, mint az angol *Book of Common Prayer* követő liturgia. Laud, Wren és Cosin egy új könyvet állítottak össze,

amely a konzervatívabb 1549-es *Imádságoskönyv*ön alapult, különösen az úrvacsora rendjét illetően. Ez rögtön zavargásokhoz vezetett az edinburghi Szent Egyed-templomban, valamint ez eredményezte 1638 februárjában a Szövetség Ünnepélyes Ligája (Solemn League and Covenant) létrejöttét, amely szemben állt a *Book of Common Prayer*rel. Novemberben a közgyűlés („zsinat”) eltörölte a püspököket Skóciában, aminek viszont az angolok katonai beavatkozása volt a következménye. Ezt nevezik a püspökök első háborújának.

De a skóciai vallási konfliktustól függetlenül Anglia is jelentős politikai bizonytalansággal járó időszakon ment keresztül. Károly feloszlatta a harmadik parlamentet 1629-ben, és a „személyes uralom” évtizedébe kezdett. Ennek az 1640 április–májusában ülésező „rövid parlamenttel” lett vége. Ezen a nyáron zajlott a püspökök második háborúja, amelyben az angol csapatok vereséget szenvedtek; ezt követően a parlament újra összeült. Novemberben felelősségrevonási eljárást kezdeményeztek Laud ellen. A parlament továbbra is jelentős politikai és gazdasági reformot sürgetett, és 1642 augusztusában a király zászlót bontott Nottinghamben, jelezve az angol polgárháború hivatalos kitörését.

A polgárháború és a parlamenti seregek sikerének az anglikán egyházra gyakorolt következményét legjobban a *Book of Common Prayer* 1645-ös és az epizkopátus 1646-os eltörlése jelzi legjobban. Az *Imádságoskönyv* helyébe *A nyilvános istentisztelet direktóriuma* (az „új direktórium”) lépett, amely inkább használati kézikönyv volt a nyilvános istentisztelet vezetéséhez, mintsem kidolgozott liturgia. Nem igazán világos, hogy milyen széles körben alkalmazták az új direktóriumot – ismert, hogy néhány ember továbbra is a *Book of Common Prayer* szerint tartott istentiszteletet, ahogy a híres naplóíró, John Evelyn (1620–1706) egy 1657-es karácsonyi úrvacsora kapcsán jelzi. Laudot 1645-ben kivégezték. 1649-ben I. Károlyt fogták perbe és végezték ki – angol protestánsok a saját protestáns királyukat. Nem sokkal Károly halála után megjelent egy áhítatoskönyv, az *Eikon Basilike*, amely azt állította magáról, hogy a királytól származik, és a királyt mártírként ábrázolta. John Milton

(1608–1674), a költő egy ellenművel, az *Eikonoklastes* (Képrombolás) cíművel válaszolt rá, amely ugyanabban az évben jelent meg.

Restauráció

A konfliktus nem ért véget a király kivégzésével: 1651-ben a parlamenti seregek újabb vereséget mértek a rojalistákra Worcester-nél, és II. Károly száműzetésbe kényszerült Franciaországba, ahol 1660-ig maradt. 1660 márciusában azonban a csonka parlament (az 1640-ben összehívott hosszú parlament maradéka) feloszlatta magát, és a következő hónapban II. Károly kibocsátotta a bredai nyilatkozatot, amelyben a trónra történő feltétlen visszafogadása esetén bocsánatot ígért a polgárháború aktív szereplőinek (SZÁNTÓ 2000, 478. o.). A parlament a monarchia mellett döntött, és Károly májusban visszatért. A monarchia helyreállításával párhuzamosan felmerült a vallási berendezkedés kérdése is. 1661-ben ülésezett a Savoy-konferencia, hogy megvitassa az ügyet. Ez év júliusában a püspököket újra bevezették a Lordok Házába, és 1662 áprilisában az új, immár revideált *Imádságoskönyv* jóváhagyta a parlament (CUMMINGS 2013, 185–666. o.). Az 1662-es könyv nagymértékben támaszkodott Cranmer imakönyvére és szándékosan konzervatív volt, a közös imádság és a közös rend tisztán összekapcsolódott benne. Békülékeny és irénikus nyelvezete ellenére sem szabad elfelejteni, hogy az *Imádságoskönyv* helyreállítása egyúttal kétezer presbiteriánus lelkész „nagy meneszteléséhez” vezetett; ők ugyanis elfogadhatatlannak találták, hogy az „Egységességi törvényhez” (*Act of Uniformity*) alkalmazkodjanak. A *Clarendon-törvénykönyvként* ismert törvénygyűjteményben foglaltak (amely négy 1661 és 1665 között életbe lépett büntetőjogi törvényt tartalmazott, és címét Edward Hyde, Clarendon első grófja után kapta, aki II. Károly főminisztere volt) azzal a következménnyel jártak, hogy kizárták az úgynevezett nonkonformistákat az angol közéletből. Míg a 16. században az anglikán egyház nemzeti egyház volt, ezzel szemben

a 17. század végére az anglikanizmus és a politikai nemzet ugyan összekötődött az intézményrendszeren keresztül, de jelentős számú angol protestáns volt kizárva – a római katolikusokkal egyetemben – mindkettőtől.

A via mediát választva

Az 1662-es *Imádságoskönyv* lett és maradt az anglikán egyház hivatalos liturgiája, amit a hagyománytisztelők nagyon kedvelnek a nyelvezetért és kimért prózájáért, és minden egyéb anglikán egyházi szolgálat csak engedélyezett alternatíva ehhez képest. Ahogy az előszó nyilvánvalóvá teszi, a könyv célja, hogy közéletet találjon, hogy elfoglalja a *via mediát*, amit oly sokszor tekintettek az „anglikanizmus” lényegének, hiszen „mértéket tart a két szélsőség között: a túl sok merevség az elutasításban és a túl sok könnyedség az engedékenységekben az eltérések megengedése terén”. A „méréséklet” és „ésszerűség” hangszíne ez, amely élesen szemben áll az 1630-as éveket jellemző megosztó valláspolitikával, valamint az 1640-es és 1650-es évek viszályával és felfordulásával, amelyekre úgy utaltak, mint „utóbbi szomorú zavarokra”. A helyreállított liturgiát kompromisszumos megoldásként vezették be, amelyben egyik félnek sem teljesült „egy sem ésszerűtlen követeléseiből”. Ez egy szándéknyilatkozat, hogy a helyreállított anglikán egyháznak minnek kellene lennie: békés, mérsékelt egyháznak, amelyben a tágasságot és az egyensúlyt megőrzi, és amelyben az emberek osztoznak a közös imádságban és az egységes liturgiában, amelyhez mindannyian alkalmazkodnak. Olyan egyháznak kell lennie, amely képes válaszolni a változó körülményekre és a történelmi kontextusokra, ahogy az a használatba újonnan bevezetett művek jelzik, például *Az érettebb éveikben járók keresztsége* vagy a *Bennszülöttek ültetvényeinken*. A Church of Englandnek ugyanakkor megfontolt, tudós egyháznak is kell lennie: így a liturgiában használt szentírásbeli szakaszokat revideálták, hogy „tökéletesebben adják vissza őket”. Itt, az 1662-es

Imádságoskönyv (Book of Common Prayer) előszavában sok témát és hangsúlyt találhatunk, amelyek majd az anglikanizmust jellemezni fogják. Ezek a 17. század vallási kísérletezéséből és felfordulásából emelkedtek ki, és majd egyre növekvő mértékben elterjednek a világon, hogy kiformálják mindazt, ami az egész világra kiterjedő anglikán közösséggé vált. Ahogyan a 16. századi Anglia protestánsá lett I. Erzsébetnek a vallási egységhez való ragaszkodása nyomán, ugyanúgy a 17. század második felében az anglikán identitást egyaránt jellemezte és formálta az 1662-es *Imádságoskönyv (Book of Common Prayer)* liturgiája.

Fordította László Virgil

Szövegekzés

John Donne költő és anglikán lelkész (1572–1631)

Szent szonett 14.

Döngesd szívem, Szentháromság, ne csak
kopogtass; védj, sugallj, ne csak ragyogj;
hogyan állni tudjak, dönts le, haragod
küldd rám, cibálj, égess, új létet adj.
Más vára: én, bitorló úr alatt,
beengednélek s tétlen maradok;
helytartód: elmém dolga volna, hogy
védjen, de lám, ő hitvány, gyöngy rab.
Mégis szeretlek, s hogy szeressenek,
ez vágyam, ám eljegyzett ellened;
tépd el, oldd fel e kötelékemet,
s magadhoz végy, hogy foglyoddá legyek;
ha gúzsba nem kötsz, nem leszek szabad,
sem szűz, ha nem megejtve általad.
Molnár Imre fordítása

Meditáció, perlekedés, ima (Áhítatok nehéz időkben, 1624)

Meditáció

Meglehet, akiért ez a harang szól, annyira beteg, hogy nem is tudja: érte szól. És meglehet, én is sokkal egészségesebbnek képzelem magam, mint amilyen valójában vagyok, és a körülöttem levők, akik látják állapotomat, értem harangoztatnak, s én nem is tudok erről. Az egyház egyetemes, univerzális, és ilyen minden cselekedete is: amit tesz, mindenkit érint. Ha gyermeket keresztel, ez a cselekedete engem is érint, mert ezzel ahhoz a főhöz kapcsolja a gyermeket, amelyhez én is tartozom, és abba a testbe oltja bele, amelynek én is a tagja vagyok. Ha az egyház temet valakit, az engem is érint, hiszen az egész emberiség egy szerző műve és egyetlen kötet. Amikor valaki meghal, az nem azt jelenti, hogy egy fejezetet kitépnek ebből a könyvből, hanem azt, hogy egy szebb nyelvre fordítják, és minden fejezetnek ez a sorsa. Isten szolgálatában számos fordító áll: az egyik fejezetet az öregség fordítja át, a másikat a betegség, harmadikat a háború, negyediket az igazságszolgáltatás –, de Isten keze ott van mindegyik fordításban; az ő keze fűzi majd össze szétszórt lapjainkat egy olyan könyvtár számára, amelyben mindannyian nyitott könyvek leszünk egymás előtt. Ezért a harang, amely istentiszteletre hív, nemcsak az igehirdetőt szólítja, hanem a gyülekezetet is. Ez a harang mindnyájunkat hív, de engem különösen, aki a betegség miatt oly közel kerültem a véghez. A szerzetesrendek egykor azon versengtek, szinte már civakodtak (e versengésben kegyesség keveredett méltósággal, hit az önérzettel), hogy reggelenként melyikük harangozzék először imára. Úgy határoztak, hogy azok húzzák meg először a harangot, akik elsőként ébrednek. Ha az esti imára szólító harangzúgás méltóságát helyesen értjük, örömmel kelünk majd kora reggel azzal az igyekezettel, hogy ez a méltóság éppúgy a miénk lehessen, mint a harangozó rendé. A harang azért szól, aki úgy érzi, hogy érte szól; s bár nem szól mindig, mégis ha a harangszó valakit egyszer megragadott, attól a perctől egy lesz Istennel. Ki nem néz fel a kelő napra? És ki fordítja el a szemét a feltűnő üstökösről? És

ki nem figyel a harangzúgásra, bármilyen alkalomból szól is az? És ki tud nem odafigyelni arra a harangszóra, amely önmaga egy részének elmúlására figyelmezteti? Senki sem különálló sziget, amely teljes lehet önmagában; minden ember a kontinens egy szelete, a szárazföld része; ha egy rögöt mos el a tenger, Európa lesz kisebb, éppúgy, mintha egy hegyfokkal, barátod házával vagy a sajátoddal történt volna ez; bárki hal meg, én leszek kevesebb, mert az emberiség része vagyok; sose kérdezd tehát, kiért szól a harang, mert érted szól. Nem tekinthetjük ezt a baj koldulásának vagy kölcsönvételének, mintha magunk nem volnánk amúgy is elég szerencsétlenek, és szomszédaink terhét kellene magunkra vennünk, így gyarapítva a miénket. Ámbár megbocsátható kapzsiság lenne, ha így tennénk, mert a szenvedés kincs, és aligha találunk olyan embert, akinek elegendő volna belőle. Senkinek sem jut elég a szenvedésből, ha az nem érleli meg, és nem hajlítja Isten felé. Ha valaki rudakban vagy tömbökben hordja kincsét magával, és nem veret belőle pénzérmét, nem tud vele fizetni útközben. A gyötrelem természeténél fogva kincs lehet, de hasznát tekintve nem forgalomban levő pénz, ha nem visz minket egyre közelebb mennyei hazánkhoz. Másvalaki is lehet beteg, talán halálos beteg, és szenvedése úgy rejtőzhet benne, mint arany a bányában, kiaknázatlanul. De ez a harangszó, amely a másik szenvedéséről beszél nekem, kiássa ezt az aranyat, és hasznomra fordítja oly módon, hogy más veszedelmén elgondolkodva a magamén töprengek el; így révbe jutok, megtérve Istenemhez, aki egyedüli erősségünk.

Perlekedés

Istenem, Istenem, ez lenne egyik útja sötétségből világosságot teremtető fáradozásodnak, hogy most még homályosan látó szolgálodat – akiért a harang szól – mindazok szuperintendensévé, felügyelőjévé, püspökévé tedd, akik a harangzúgásban hallják az ő hangját, s így adj számunka megerősítést? Ez lenne egyik útja annak, hogy gyöngeségből erős fakassz; hogy azt, ki ágyából fölkelni nem tud, sőt még moccanni sem, Te, Istenem, hozzám küldöd, hogy ebben a hangban

egészséges és életadó tanítások erejét adja nekem? Ó, Istenem, Istenem, mely mennydörgés nem válik jól hangolt cimbalommal, mely rekedt, fülsértő hang nem változik tiszta orgonaszóvá, ha Neked úgy tetszik, hogy hangodat kölcsönözd neki? Melyik hangszer szól hamisan, ha a Te kezed játszik rajta? A Te szavad, a Te kezed van ebben a harangzúgásban, és ebben az egyetlen hangban én egész hangversenyt hallhatok. Hallom, amint a Te Jákóbad fiait összehíván így szól: „Gyűljetek egybe, hadd jelentsem meg néktek, ami rátok következik a messze jövőben!” (1Móz 49,1) Azt mondja: olyanná kell lennetek akkor, mint amilyen most én vagyok. És hallom, amint a Te Mózesed azt mondja nekem – s ő is ebből az egyetlen hangból szól hozzám: „Ez pedig az áldás, amellyel megáldá Mózes, az Istennek embere, Izrael fiait az ő halála előtt” (5Móz 33,1), azaz halálos óráton az én elmúlásom a tietekről gondolkodtat el. Hallom, amint prófétád ezt mondja Ezékiásnak: „Rendeld el házadat, mert meghalsz és nem élsz.” (2Kir 20,1) Családtagjaivá válunk annak, akiért a harang szól, s ő úgy rendeli el házát, hogy ezzel elmélkedésre készítet minket a halál felett. Hanem amint apostolod mondja: „Méltónak vélem pedig, amíg ebben a sátorban vagyok, hogy emlékeztetés által ébresztgeselek titeket; mint aki tudom, hogy hamar leteszem sátoromat.” (2Pt 1,13–14) Ez a harang a hozzánk érkező hírnök, amely a haldokló végakaratát tolmácsolja. Hallom azt, amitől minden hang zenévé és minden zene tökéletessé válik, hallom, hogy Fiaid maga mondja: „Ne nyugtalankodjék a ti szívetek.” (Jn 14,1) De míg Fiaid azt mondja: elmegyek, hogy helyet készítek nektek; az, akiért a harang zúg, így szól: azért küldöm hozzátok a harangszót, hogy készítsen benneteket arra a helyre, a síron túlra. De ó, Istenem, Istenem, hiszen a menny dicsőség és öröm, miért nem dicsőséges és örömteli dolgok vezetnek oda? Első testamentumodban, az Ószövetségben ajándékok gazdagság volt és győzelem, bor és olaj, tej és méz, barátok szövetsége, ellenség romlása, békés szívek és vidám arcok; s mindeme jókkal vezetted otthonodba a régieket, dicsőséges és örömteli dolgokkal a menny örömébe és dicsőségébe. Miért zártad el ezt a régi utat, s miért vezetsz most a büntetés és megalázás, a gyász és siralom,

a nyomorúságos halál útján; és mindeme nyomorúságok szörnyű előérzetein át, amikor mások kínjait magunkra vonatkoztatjuk és elorozzuk azokat, kárt téve önmagunknak? Talán nem tökéletes önmagában a menny dicsősége, hogy az e világi csüggedésnek és dicstelenségnek kell azt hangsúlyoznia? Talán nem elég örömteli a menny, hogy csak az e világi keserűség után nyerhet ízt? Talán csak viszonylagos az az öröm és az a dicsőség? Nem teljes önmagában, s csak ennek a világnak örömtelenségéhez és dicstelenségéhez mérve az? Tudom, Istenem, hogy ez nem igaz. Ahogy Benned, kiben minden egyesül, nincs semmi anyagi, úgy örömd és dicsőséged sem mérhető földi mértékkel: lényegi öröm és lényegi dicsőség. De Uram, miért nem kezdődik el ez az öröm és dicsőség már földi életünkben? Bocsásd meg, ó, Istenem, ezt a hálátlan kifakadást! Hiszen én, aki ezt kérdezem, most is érzem, hogy olyan örömben és dicsőségben van részem, melyből magam és mindenki számára világossá válik, hogy ha nem találunk örömet az e világi szenvedésben és dicsőséget az e világi üldöztetésben, joggal tarthatunk attól, hogy mindkettőt elszalasztjuk a túlvilágon.

Ima

Ó, örök, könyörülő Isten, akinek úgy tetszik, hogy ne csak a természet által szólj hozzánk, mely szívünkben beszél, s ne csak igédben, melyet fülünkkel hallunk, hanem a néma teremtményekben is, Bálám szamarában, a hitetlen emberek beszédében, Pilátus vallomásában, magának a Gonosznak szavaiban és Fiadnak tanúságtételében is; alázatosan fogadom hát szavadat e szomorú lélekharang hangjában. Először is áldom dicső nevedet azért, hogy tanításodat hallhatom a másért kongó harang hangjában, és ez elgondolkodtat saját állapotomon; és azért, hogy tudhatom, mielőtt még elhallgat, engem is elbúcsúztathat ez a másért szóló harang. Mivel a bűn zsoldja a halál, az én részem is az, és mivel a betegség vége halál, nekem is halnom kell, s bár egy ilyen engedetlen szolga joggal félhet a haláltól, olyan kegyelmes Úrhoz térni, mint Te vagy, nem lehet félelmes: így hát lelkemet, ó, Uram, kezedbe ajánlom; e megadást, tudom, elfogadod

életemben éppúgy, mint halálomban, mert szolgád, Dávid is így tett, amikor élete fogytáig oltalmazra bízta magát, és a Te Fiad is így tett, amikor halála óráján lelkét Neked ajánlotta. Nyilvánítsd ki akaratodat felőlem, amikor Neked tetszik, legyen az élet vagy halál; fogadd el most az én odaadásomat; lelkemet, Istenem, kezedbe ajánlom. Uram, büntetésed immár megjavított, fenyítésed megérlelt, Szent Lelked által hozzáidomultam akaratodhoz, feloldozásodat megkaptam, testemnek már nem kérek haladékat – s így már merek imámmal eléd térdelni, hogy segítsd meg azt, aki a harangszóval erre az áhítatra szólított engem. Segítsd meg a lelkét, hogy alaposan számot vethessen önmagával, s bár talán néhány perce van csak hátra a testi létben, kárpótolja Szent Lelked az idő rövidségéért, és tegye teljessé számvetését, mielőtt elmenne; úgy állítsd elébe bűneit, hogy lássa, mi az, amit megbocsátasz neki, és ne kételkedjék abban, hogy megbocsátasz; ne bűnei sokaságával törődjön, hanem tekintse kegyelmed végtelenségét; ismerje fel saját érdemtelenségét, de burkolózzék Fiad, Jézus Krisztus érdemébe; lehely vigaszt a szívébe, és adj neki erőt, hogy erről olyan bizonyosságot tehessen, melyből a körülötte állók vigaszt meríthetnek; tanulság rejtőzzék számukra még ebben az elmúlásban is, hogy bár a test minden testnek útján eltávozik, a lélek minden szentnek útjára lép. Amikor Fiad a kereszten így kiáltott: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?“, nemcsak a saját nevében, hanem az egyház nevében is szólt, s annak minden szorongatott tagja nevében, kik nagy ínségükben joggal félnek attól, hogy elhagyod őket. Ez a beteg, ó, áldott Isten, egy ezek közül, most halld hát, ahogy Fiad az ő nevében kiált hozzád: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?“ És ne hagyd el őt, hanem bal kezeddal fektesd testét a sírba – ha így határozta felőle –, jobb kezeddal pedig emeld lelkét a Te országodba, és egyesítsd őt és minket a szentek közösségében. Ámen.

Fordította Cserhádi Márta és Sípó Katalin
(Eredetileg megjelent: *Diakonia*, 1983/1. 59–62. o.)

Az 1662-es Book of Common Prayer előszavából

Az anglikán egyház bölcsessége volt a nyilvános Liturgia első megszerkesztése óta, hogy mértéket tartott két szélsőség között: a túl sok merevség az elutasításban és a túl sok könnyedség az engedékenységekben a tőle való eltérés lehetőségét illetően. Mert, ahogy egyfelől a közös tapasztalat mutatja, ahol változtatnak dolgokon, amelyeket értelmesen alkottak meg (ezt megkívánó nyilvánvaló szükségszerűség nélkül), ott különféle kellemetlenségek származnak ebből; és ezek sokszor több és nagyobb rosszak, mint amit ezzel a változtatással orvosolni szándékoztak. Másfelől az abban használatra kijelölt szent istentisztelet, rítusok, ceremóniák sajátos formái, lévén saját természetükben közömbösek, megváltoztathatók és ilyenként elismertek, ésszerű, hogy súlyos és fontos megfontolások nyomán az idők és alkalmak különféle szükségszerűségeinek megfelelően ilyen változtatások és átalakítások történjenek abban, ahogy azok, akik törvényes hatalomban vannak, időről időre ezt szükségesnek vagy célszerűnek látják. Hasonlóképpen úgy találjuk, hogy a reformáció óta számos áldott emlékü uralkodó alatt az egyház igazságos és súlyos megfontolások nyomán arra jutott, hogy ilyen változtatásoknak adjon teret némely sajátos területen, ahogy a feleletet igénylő időkben ezt megfelelőnek találták. Eddig a szöveg fő teste és lényege (úgy a legfőbb anyagokban, mint a keretében és rendjében) ugyanaz maradt egészen a mai napig, és ennél fogva biztosan és háborítatlanul áll, minden hiábavaló kísérlet és dühös támadás ellenére, amelyet ellene indítottak bizonyos, az állandó változásért tüsténkedő emberek, akik mindig inkább törődtek saját képzelgéseikkel és érdekeikkel, mint a kötelességgel, amellyel a köznek tartoznak.

Hogy mely helytelen eszközök által és mely kártékony szándékok érdekében szűnt meg a Liturgia használata (bár az ország törvényei által volt eredetileg szabályozva, és ezeket a törvényeket sohasem cserélték le) az utóbbi szomorú felfordulás idején, az túlságosan jól ismert a világ előtt, amiről nem vagyunk hajlandók itt megemlé-

kezni. Azonban amikor Őfelsége királyi uralmának restaurációja nyomán lehetségessé vált, hogy egyebek között a Liturgia használata is visszatérjen a rendes kerékvágásba (amit egyébként törvényileg sohasem töröltek el), hacsak bizonyos időleges eszközökkel meg nem akadályozzák azt, azok az emberek, akik az utóbbi bitorló hatalomgyakorlás alatt nagy erővel arra törekedtek, hogy a népet elhidegítsék tőle, úgy tekintettek magukra, mint akik jó hírnevükben és érdekeikben érintettek abban (hacsak nem önként elismerik magukról, hogy tévedtek, amit az ilyen emberek igen nehezen tesznek meg), hogy legnagyobb erőfeszítésükkel igyekezzenek megakadályozni annak a helyreállítását. Aminek céljából különféle pamfleteket adtak ki az *Imádságoskönyv* ellen, a régi kifogásokat vonultatták fel néhány újnak a hozzáadásával, többet, mint amit korábban felhoztak, hogy felduzzassák a számot. Végül nagymértékben háborgatták Ő Szent Felségét, hogy fent nevezett könyvet felülvizsgálhassák, és hogy ilyen változtatások és hozzátoldások eszközöltessenek, ahogy azt szükségesnek látták a jó lelkiismeret könnyítéséért, amihez Őfelsége az ő kegyes hajlandóságából, hogy elégtételt szolgáltatson (odáig menően, ameddig ez ésszerűen elvárható) minden alattvalójának, legyenek bármilyen meggyőződésűek, kegyesen hozzájárult...

A mi általános célunk ebben a vállalkozásban ennél fogva nem az volt, hogy kielégítsük ezt vagy azt a pártot bármelyik ésszerűtlen kívánságát illetően, hanem hogy megcselekedjük azt, amit legjobb felfogásunk alapján úgy értékeltünk, hogy leginkább szolgálhatja az egyház békéjének és egységének megőrzését; a hódolat előidézését, a kegyesség és áhítat felébresztését a nyilvános istentiszteletben; és hogy megakadályozzuk azokat, akik mindig alkalmat keresnek arra, hogy akadékoskodjanak vagy vitatkozzanak az egyház Liturgiájáról. A korábbi könyv számos eltéréséhez, legyen az változtatás, hozzáadás vagy egyéb, elegendőnek kell lennie ennek az általános indoklásnak. A legtöbb változtatás a következők miatt történt. Először is, hogy jobban iránymutatást adjanak azoknak, akik az isteni liturgia bármely részében közreműködnek, amit főleg a kalendáriumok és rubrikák hivatottak elősegíteni. Vagy másodszor, hogy az

ősi használat néhány szavát vagy kifejezését még helyénvalóbban adjuk vissza olyan kifejezésekkel, amelyek jobban megfelelnek jelen korunk nyelvezetének, és néhány szó és kifejezés világosabb magyarázatát, amelyeknek a jelentése vagy kétséges volt, vagy könnyen félreértelmezhető. Vagy harmadsorban, hogy tökéletesebben adjunk vissza a liturgiába beillesztett szentírásbeli részleteket, amelyek különösen is a levelekben, az evangéliumokban és különböző egyéb helyeken most a legutolsó fordítás szerint rendeltetnek felolvasatni. Célszerűnek láttuk, hogy néhány imádság és hálaadás, amelyek különleges alkalmakra valók, a megfelelő helyeken hozzáadassanak; ilyenek különösen is, amelyek a tengeri utazókért szólnak, együtt az érettebb éveikben járók keresztelésének szolgálatával, amely nem volt annyira szükséges, amikor a korábbi könyvet szerkesztették, de az anabaptizmus növekedésével az utóbbi idők szabadosságán keresztül bekúszott közénk, és most szükséges és hasznosnak is bizonyulhat ültetvényeink bennszülöttjeinek és a keresztény hitre tért más személyeknek a megkeresztelése végett. Ha bárki részletesebb megokolását szeretné a liturgia bármely részét érintő számos változtatásnak, vennie kell a fáradságot, hogy összehasonlítsa ezt a jelenlegi könyvet a korábbival, nem kétséges számunkra, hogy a változtatás oka könnyedén kitűnik.

És miután ilyenformán törekedtünk arra, hogy eleget tegyünk kötelességeinknek ebben a súlyos ügyben, csakúgy, mint Isten színe előtt, és hogy kinyilvánítsuk mindebben való őszinteségünket (már amennyire ez rajtunk múlik) minden ember lelkiismerete előtt; habár lehetetlennek tartjuk (a felfogásoknak, kedélyeknek és érdekeknek ekkora sokszínűségében, ami a világban van), hogy mindenki kedvére tegyünk; azt sem várhatjuk el, hogy lázító, durcás és romlott szellemű emberek bármivel is megelégedjenek, amit más tehet ebben az ügyben rajtuk kívül. Mégis jó reménységünk van arra, hogy amit itt közrebocsátunk, és amit mindkét tartomány egyházi tanácsulása nagy szorgalommal megvizsgált és jóváhagyott, az szintén jó fogadtatásban részesül az anglikán egyház minden józan, békességre törekvő és igazán lelkiismeretes fia részéről.

Felhasznált irodalom

- CAMPBELL, Gordon 2010. *Bible. The Story of the King James Version 1611–2011*. Oxford University Press, Oxford.
- COWARD, Barry 2003. *The Stuart Age. England 1603–1714*. 3. kiad. Pearson, Harlow.
- CUMMINGS, Brian (szerk.) 2011. *The Book of Common Prayer. The Texts of 1549, 1559, and 1662*. Oxford University Press, Oxford.
- FINCHAM, Kenneth – TYACKE, Nicholas (szerk.) 2007. *Altars Restored. The Changing Face of English Religious Worship, 1547 – c. 1700*. Oxford University Press, Oxford.
- HAMLIN, Hannibal – JONES, Norman W. 2010. *The King James Bible After 400 Years*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LAKE, Peter 2001. *The Boxmaker's Revenge: 'Orthodoxy', 'Heterodoxy' and the Politics in Early Stuart England*. Stanford University Press, Stanford.
- MALTBY, Judith 1998. *Prayer Book and People in Elizabethan and Early Stuart England*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MILTON, Anthony 2008. *Laudian and Royalist Polemic in Seventeenth-Century Europe*. Manchester University Press, Manchester.
- PLATTEN, Stephen – WOODS, Christopher (szerk.) 2012. *Comfortable Words: Polity, Piety and the Book of Common Prayer*. SCM Press, London.
- ROWELL, Geoffrey – STEVENSON, Kenneth – WILLIAMS, Rowan (szerk.) 2001. *Love's Redeeming Work. The Anglican Quest of Holiness*. Oxford University Press, Oxford.
- RYRIE, Alec 2013. *Being Protestant in Reformation Britain*. Oxford University Press, Oxford.
- SPINKS, Bryan 2006. From Elizabeth I to Charles II. In: Charles Hefling – Cynthia Shattuck (szerk.): *The Oxford Guide to the Book of Common Prayer*. Oxford University Press, Oxford. 44–55. o.
- SPURR, John 2006. *The Post-Reformation. Religion, Politics and Society in Britain, 1603–1714*. Pearson, Harlow.
- SZÁNTÓ György Tibor 2000. *Anglikán reformáció, angol forradalom*. Európa Kiadó, Budapest.
- TYACKE, Nicholas 1987. *Anti-Calvinists. The Rise of English Arminianism c. 1590–1640*. Clarendon Press, Oxford.

Államegyház és a misszió kezdete

Anglikanizmus a 18. században

■ WILLIAM JACOB

Elmondható, hogy 18. században Anglia és Wales alapvetően homogén keresztény (anglikán) államok voltak. Nagyon kevesen voltak római katolikusok, és a népesség körülbelül 7 százaléka tartozott csupán radikális protestáns csoportokhoz, akik saját gyülekezeti épülettel rendelkeztek. A civil társadalom azonban formálisan mindkét közösséget kizárta. Anglia és Wales ezenkívül főként mezőgazdasági társadalmak voltak: a Londonban lakók kivételével az emberek többsége kis városokban és falvakban élt, ahol jól ismerték egymást és erősen kötődtek közösségeikhez. A lelkészek legtöbbje a két egyetem, Oxford és Cambridge valamelyikén szerzett képesítést, ahol a kis college-ok tagjaiként együtt tanultak a dzsentrí vagy arisztokrata származású családok gyermekeivel. Ennek következtében gyakran erős szellemi és társadalmi kötődés alakult ki a lelkészek és a köznemesi, illetve arisztokrata réteg között. A nyomtatás és publikálás is a virágkorát élte, ami azt jelentette, hogy eszmék, szellemi áramlatok széles körben és gyorsan terjedtek könyvek, pamfletek, nyomtatott igehirdetések és újságok formájában. Az emberek nagy része tudott írni és olvasni, vagy legalábbis mindenki ismert valakit, aki hangosan fel tudott olvasni. Így a teológiai eszmék és hírek, akárcsak a politikai és társadalmi változások rendkívül gyorsan és széles körben hatottak. Az emberek szorosan kötődtek egymáshoz, nemcsak lakóhelyeiken, hanem a nemzet szintjén is.

Az egyház nemcsak a helyi közösségben, hanem az egész nemzet életében meghatározó, központi helyet foglalt el. A 18. században természetes volt, hogy az emberek többsége vagy legalább a család egy tagja viszonylag rendszeresen jár templomba (lásd Toplady, 206. o.). A templomokat úgy tervezték, hogy az egyházközség nagy része elférjen bennük, és helyet tudjon foglalni a közösség társadalmi rangjainak megfelelően. A közösségi élet ünnepei, mint a keresztesítés, házasságkötés, gyermekszületés utáni hálaadás, temetések, gyakran a vasárnapi istentisztelet keretein belül történtek. Akárcsak az egyházi törvényszék által elrendelt nyilvános figyelmeztetések és vezeklések olyan bűnökért, mint a házasságtörés, fajtalankodás, rágalmozás, vagyis mindazokért, amelyek a közösség összetartozását veszélyeztették. Ezen kívül egyházi keretekben zajlottak a vásárok megnyitói és a közösségek ünnepnapjai is. A templomlátogatás elmulasztása a közösségi életből való kizárást vonta maga után. A papok és gyülekezeteik kölcsönösen jól ismerték egymást (lásd Woodforde, 206. o.).

A nemzetben erősen élt a tudat, hogy Anglia Isten kiválasztott népe, amely Isten segítségével Európa többi protestáns országával együtt arra hivatott, hogy visszaszorítsa az ellenreformáció veszedelmes előretörését, amely az üldözés eszközével az abszolút kormányzást gyakorolja. A római katolikus II. Jakab uralkodása (1685–1688) alatt az 1680-as években reális veszélye volt annak, hogy az anglikán egyház ismét római fennhatóság alá kerül, de miután Jakab király komoly ellenállással találta szembe magát, menekülnie kellett. A trónon holland származású kálvinista veje, Orániai Vilmos (azaz III. Vilmos és felesége, II. Mária) követte. Jakab anglikán lányának, Annának az 1714-ben bekövetkező halála után a legközelebbi protestáns örökös a német lutheránus hannoveri választófejedelem volt, aki I. Györgyként (1714–1727) került Anglia trónjára. A század első felének közhangulatát, valamint Anglia bel- és külpolitikáját a „pápaság cselszövéseitől”, illetve az európai, római katolikus erőktől való félelem határozta meg, melyek francia vezetéssel kísérletet tettek arra, hogy helyreállítsák Jakab római katolikus örökösödését. Anglia szoros kapcsolatot ápolt Európa

protestáns egyházi vezetőivel, különösen Poroszországgal és az ellenreformáció ellen lázadó menekültekkel Franciaországban és Salzburgban. Szász- és Morvaországot adománygyűjtésekkel támogatták, menekültjeiket pedig szívesen fogadták Angliában.

Egy „istenfélő nemzet” létrehozásának szellemében megkísérelték a bűnt és az erkölcstelenséget gyökeresen kiirtani, hiszen attól tartottak, hogy az Istennek való engedetlenség ítéletet hozhat a népre. Olyan időkben, amikor a nemzet élete veszélynek volt kitéve, például a század elején a Franciaország elleni háborúk alatt, majd a 18. század végén ismét, világiak által szerveződött önkéntes egyesületek alakultak azzal a céllal, hogy megreformálják a társadalmi erkölcsöt és magaviseletet, különösen a szexuális életvezetést, a szerencsejátékok elterjedését, illetve a vasárnapi kereskedést illetően. Azt is megpróbálták elérni, hogy a kihágásokért a hatóságok előtt történjen számadás.

A laikusok a helyi önkéntes közösségekben is aktívak voltak, akárcsak nemzeti szinten a Társaság a Keresztény Tudásért (Society for Promoting Christian Knowledge; rövidítve: SPCK, alapítva: 1698) munkáján keresztül. E szervezet célja az áhítatos és katechetikai irodalom publikálása és terjesztése, valamint olyan iskolák támogatása volt, ahol szegény gyerekeket tanítottak az *Imád-ságoskönyv* kátéjának olvasására. Emellett számos kegyes irodalmi művet tettek elérhetővé, hogy bátorítsák mind a laikusokat, mind a klérust az olvasásra, és alamizsnát is osztottak a szegényeknek. Társaságokat hoztak létre fiatal férfiak számára, hogy elmélyítsék keresztény hitüket és ismereteiket, hogy rendszeres templomjárásra neveljék őket, hogy havonta vegyenek úrvacsorát, és hogy ők maguk is adjanak alamizsnát a rászorulóknak. Az énektanulás gyakran komoly vonzerőt jelentett egy egyesületbe való belépéshez, emellett az egyházi kórusoknak ez biztosította a szükséges tagságot.

Az egyház és az állam egységesen támogatta az egyház misszióját, oly mértékben, hogy azért az ne sértse a számban kicsi, de gazdaságilag és politikailag jelentős „máshitű” közösségeket, mint például a kálvinista beállítódású presbiteriánusokat, a függetleneket, a kvéke-reket, a baptistákat és vezetőiket, akik 1689-ben kaptak engedélyt

istentiszteletek tartására. A 18. század elején a kormány a befolyt adókból finanszírozta az új templomok építését London növekvő népessége számára, majd az évek folyamán olyan nagyobb városokban, mint Manchester, Leeds, Liverpool és Birmingham, is épültek templomok, szintén a helyi adófizetők pénzéből. A nemzeti és helyi vezetőket is az anglikán klérus oktatta az iskolákban és az egyetemeken, ahol a diákok naponta vettek részt az *Imádságoskönyv*et követő reggeli és esti áhítatokon, folyamatosan hallgattak bibliai felolvasásokat, és havonta olvasták a zsoltárokat. Vasárnaponként napi két igehirdetés hivatott keresztény hitbeli elkötelezettségüket erősíteni. Az egyéni elcsendesedésekhez bibliai és az *Imádságoskönyv* szerinti szakaszok adtak iránymutatást (lásd Susannah Hopton, 205. o.). Egy széles körben elterjedt lelki irodalom bátorította az embereket a napi áhítatokon való templomi részvételre, vagy az *Imádságoskönyv* napi áhítatainak, vagy azok rövidítettebb változatainak otthoni vagy munkahelyi felolvasására (lásd Gibson, 205. o.). Emellett buzdítottak a havi rendszeres úrvacsoravételre is, melyet megelőzendően alapos felkészülést tanácsoltak [lásd *Felkészülés...*, 205. o.]. Nők és férfiak egyaránt írtak és publikáltak áhítatoskönyveket.

A püspökök nagy gonddal figyeltek oda a lelkészi utánpótlásra, és erősen szorgalmazták a jelöltek lelkipásztori elkötelezettségét és a rendszeres prédikálást. A lelkészek életvitelét és tevékenységét háromévenkénti püspöki vizitációkkal ellenőrizték az egyházkerületekben, amelyekre a lelkészeknek gyülekezetükkel kapcsolatos kérdőívek kitöltésével kellett felkészülniük. Emellett az egyházi előjárókkal és az iskolaigazgatókkal együtt részt vettek a helyi központban a püspökkel való tanácskozáson, ahol szembesültek a püspök őket érintő bírálatával, de ők is megoszthatták sérelmeiket, panaszaikat a gyülekezeti tagok erkölcstelen viselkedésével vagy vallási kötelezettségük elhanyagolásával kapcsolatban. Ugyanúgy a lelkészi visszaéléseket illetően is, melyeket a püspöki bírósági tanácsnak jelentettek, hogy azok járjanak el ezekben az ügyekben. A püspök rendszeresen vállalt asztalközösséget a papjaival, és a rákövetkező napon ő végezte a konfirmáció szolgálatát a lelkészek

által felterjesztett személyeknél.¹ A püspökök, éppúgy, mint a Lordok Házának tagjai, részt vettek a parlamenti üléseken Londonban, és ezzel lehetőséget kaptak, hogy tanácskozhassanak egyházuk dolgairól, s hogy közös stratégiát fejlesszenek ki az egyház érdekében. Továbbá ez alkalom volt arra is, hogy kapcsolatot építhessenek ki a királyi udvarral és annak minisztereivel az egyházi ügyek előmozdítása és védelme érdekében. Számos püspök és lelkész is aktív szerepet játszott az intellektuális életben.

Az angol felvilágosodás alapvetően egyházi mozgalom volt; Angliában minimális volt az intellektuális egyházellenesség, mivel az egyházi és a világi értelmiség nagyrészt közös egyetemi képzést kapott, ellentétben más európai, római katolikus országokkal, ahol a lelkészjelöltek szigorúan elkülönítve, szemináriumokban tanultak. Az egyházkerületekben a főespereseket a püspökök szemének és fülének tekintették; ők voltak azok, akik évente hívták meghallgatásra a lelkészeket, hogy számonkérjék őket, illetve hogy jóváhagyják az egyház adófizetői által választott gyülekezeti elöljárók személyeit. Emellett megvitatták a klérus és a gyülekezet viselkedésére vonatkozó panaszokat is, és bíróságaikon tárgyalták ezeket.

Az egyik leggyakrabban felmerülő téma a tiszta tanítás volt, hiszen az egészségtelen és hamis tanítás könnyen Isten haragját hívhatta ki a nemzet és az egyház számára egyaránt. Az anglikán apológia és identitás kialakulásában fontos szerepet játszott az „ősegyház” életének tanulmányozása, amelyet gyakran szembeállítottak főleg a római katolicizmus, de sokszor az európai protestantizmus tanításával is. Mindez azzal járt, hogy újra kiújultak a régi hitviták Krisztus isteni lényéről, a Szentháromság természetéről, az egyház és az állam kapcsolatáról, amelyek aztán a hamis tanítástól és az eretnekségtől való félelmet és vádaskodást is eredményezték. A krisztológiai és szentháromsági tanok, az ekkleziológia és az egyház tekintélye körüli viták hangos zűrzavara oda vezetett, hogy a hivatalos egyházi közgyűléseken és zsinatokon 1717 után fokozatosan felfüggesztették a vitákat.

¹ Az anglikán egyházban mind a mai napig a püspök végzi a konfirmációt. – *A szerk.*

A teológiai disputák ugyanis veszélyeztették az egyház és az állam egységét is. A 18. század második felében az előző évszázad teológiai és politikai vitáinak rossz emléke – mely kétszer is egy-egy király bukásához vezetett, a 18. század első évtizedeiben, a hannoveri dinasztia még bizonytalan megszilárdulása idején komoly figyelmeztető jel volt a király lelkészei és a vezető püspökök számára, hogy óvakodjanak a teológiai disputáktól. A magasegyházi anglikánok egy része, akik az egyházzal és a királyságról is fennkölt eszméket hirdettek, megtagadták a hűségesküt III. (Orániai) Vilmosnak és I. Györgynek, mert gyanakodva tekintettek e külföldről jött uralkodóknak az anglikán egyházzal kapcsolatos kálvinista vagy lutheránus nézeteire. Megbélyegezték azokat, akik nem voltak velük egy teológiai állásponton, különösen azokat, akik politikailag „latitudináriusok”² voltak. A megbélyegzés kimondottan a III. Vilmos és I. György által kinevezett püspökökre vonatkozott, akik nagyra becsülték az egyházzal és a szentségekről szóló tanítást (lásd Edmund Gibson, 205. o.). Azokat, akik Krisztus istenségének és a Szentháromság természetének kérdését feszegették, gyakran feljelentették azzal a váddal, hogy deisták, szociániánusok vagy éppen ateisták. Míg ezek a feljelentések folytak, könyveket és pamfleteket adtak ki, bár az egyházat ténylegesen sohasem fenyegette a heterodoxia, illetve az eretnekség veszélye (lásd George Horne, 206. o.). Amikor Theophilus Lindsey (1723–1808) és Francis Blackburne (1705–1787) mint unitáriusok kiváltak az anglikán egyházból az 1770-es években, csak nagyon kevés egyházi vagy világi személy követte őket.

Az 1730-as évek során számos kegyes csoport, leginkább magasegyházi papok és gyülekezeti tagok, köztük Samuel Walker (1714–1761) Cornwallban, Howell Harris (1714–1773) Dél-Wales-

² Latitudináriusok (szó szerint: a szélesebb út követői): az anglikán egyházban a 17. század második felében kialakult mérsékelt irányzat, akik belátván a korabeli vallási vitáknak a társadalomra gyakorolt negatív hatását, igyekeztek visszafogni a felekezeti versengést, s bár maguk az anglikán egyház episzkopális keretén belül maradtak, nem tagadták meg az üdvösség lehetőségét más felekezethez tartozóktól sem. Továbbá nyitottak voltak a kor természettudományos felfedezései iránt.

ben, Henry Venn (1725–1797) és Benjamin Ingham (1712–1772) Yorkshire-ben, és George Whitefield (1714–1770), John Wesley (1703–1791) és Charles Wesley (1707–1788) Londonban, egymástól teljesen függetlenül egyfajta megújulás- és megtéréstapasztalaton mentek keresztül. Ennek az új mozgalomnak a létrejöttében közrejátszottak a moráviai és európai, evangéliumi és pietista mozgalmakkal való kapcsolatok, az egyén szerepére igen nagy hangsúlyt helyező európai felvilágosodás és a 17. századi anglikán és kálvinista írások újrafelfedezése. A 18. század végére a „kegyeseknek” ez a mozgalma nagy hatást gyakorolt az anglikán egyházra is. Néhányan, köztük Walker, Venn és Charles Wesley megmaradtak az anglikán egyházban mint laza kapcsolópontok, melyek idővel egy szoros egysülétté szerveződtek, erős személyi kötődésekkel. Jelentős toborzó tevékenységet folytattak az arisztokrata és dzsentri réteg között, hogy finanszírozzák a fiatal lelkészjelöltek felkészítését az ordinációra. Tanításuk a keresztre és az elégtételre, a személyes megtérés szükségességére és az igehirdetésre fókuszált (lásd Howell Harris és Toplady, 205–206. o.). Néhányan közülük mások gyülekezetében folytattak missziót. Mindemellett Whitefield, Harris és John Wesley szélesebb körű misszióban gondolkodtak, és figyelmen kívül hagyták az egyház gyülekezeti kereteit, igehirdetési sorozatokat tartottak szerte az országban, s megtért híveiket egyesületekbe szervezték, s gyakran „halásztak” meglévő vallásos, gyülekezeti közösségekben. Ez sokszor a gyülekezeti lelkészek ellenállását váltotta ki, amellet, hogy sokan szimpatizáltak velük, és támogatták őket. A tanbeli különbségek eredményeképpen John Wesley és Whitefield útjai elváltak, de még az arminianus³ Wesleynek és a kálvinista Whitefieldnek is gyanús volt Harrisnak a morva testvérekkel való szimpátiája. Whitefield fiatalon

³ Jacobus Arminius (1560–1609) holland szabadelvű református teológus után arminianizmusnak nevezik azt a Wesley által is vallott felfogást, amely tagadja a kálvini kettős predestinációt, miszerint Isten előre elrendelte volna egyesek üdvösségét vagy mások bukását, s az ember szabad választását és felelősségét hangsúlyozza.

halt meg, de papjainak, laikus támogatóinak és „társasági kapcsolatainak” védelmét és irányítását Selina Hastings, Huntingdon grófnője (1707–1791) vette át, amely így a század végére önálló felekezetté vált. John Wesley nagyon hatékonyan tartotta kézben és mozdította elő nemzetközi szintű társasági „hálójának” ügyeit, mely szintén gyorsan terjedt Észak-Amerikában is. Ez vezetett ahhoz a minden korábbi előzmény nélküli lépéséhez is, hogy lelkészként az egyes közösségekben másokat ordináljon és szuperintendenseket nevezzen ki, akik „püspökként” szolgálnak. Az anglikán püspökök gyanakvással és óvatossággal figyelték ezeket a mozgalmakat, s egy-egy ordináció esetében különösen izgalmas lett, hogy a lelkészjelöltek nem vallottak-e metodista és evangélikál nézeteket. Mindazonáltal, ha így is volt, Wesley és Lady Huntingdon társaságainak híveit nem zárták ki az anglikán egyházból. Sőt az egyesületek számos tagja rendszeres gyülekezeti életet élt, különösen keresztelesek és az úrvacsoravételek alkalmával. A gyülekezetek lelkészei pedig nem tekintették őket külön felekezeteknek.

A 18. század utolsó éveiben az evangélikál megújulás kálvinista vonala az anglikán egyházban kálvinistaellenes reakciót váltott ki a magasegyházhoz tartozók körében. Mindez az ébredési mozgalommal szembeni rivális folyóiratok, külön utat járó publikációk és konkurens missziós társaságok alapításához vezetett. Az evangéliumi keresztények (evangelikálok) az erkölcsi reformokra koncentráltak, amelyet az evangélizáció lényegi velejárójának tartottak. Ezzel szemben a magasegyház emberei az egyház hatékonyságának erősítését tartották szem előtt, és azt, hogy megreformálják az egyház „kvázi autonóm” intézményeit, olyanokat, mint a Társaság a Keresztény Tudásért (SPCK) és a Társaság az Evangélium Terjesztéséért (Society for the Propagation of the Gospel). Különösen fontos volt ez a disszidentek számának gyors növekedése idején, akiket szintén befolyásolt az evangélikál ébredés, és akikre azonban alkalmanként a francia forradalom radikális politikai eszméinek ötödik oszlopaként is tekintettek. Az anglikánok többsége, sem a klérus, sem laikusok, nem lépett szövetségre egyik irányzattal sem.

Szövegközlés

Susanna Hopton, Anonymous: Meditációk és elmélkedések gyűjteménye. London, 1717. 417–419. o.

Otthoni hálaadás úrvacsora után

„Ó, én legdrágább Megváltóm. Te lelkembe léptél, bűneim ezért sosem hagyod eltüntetni Magadról. Tiszta szívet adj nekem, és az igaz Lelket újítsd meg bennem! Így hát tetszésedre formáltál, maradj hát velem, te uralkodj bennem, vezess és irányíts engem, vigyázz rám örökre, őrizd meg minden megpróbáltatásban és kísértésben, és sose hagyj el engem, sem le ne mondj rólam, míg be nem vittél engem a te mennyei királyságodba. Ámen.

Mit adhatnék hát én az Úrnak mindazért, amit értem tett, magamhoz veszem a megváltás kelyhét, és segítségül hívom az Úr nevét. Dicsérd az Urat, én lelkem, dicsérd az Urat. Méltó a Bárány, amelyet megöltek, hogy övé legyen a hatalom, a gazdagság, a bölcsesség, az erő, a tisztelet, a dicsőség és az áldás. Ó, mindenség, angyalok és emberek, jöjjetek és zengjünk együtt a mindent átfogó dicséret énekét, mondjuk együtt a Jelenések könyvének szavaival: Áldás és tisztelet, dicsőség és hatalom azé, aki a trónra ült, és a Bárányé, örökkön örökké. Ámen.” (ROWELL–STEVENSON–WILLIAMS 2001, 229. o.)

Edmund Gibson: A megmagyarázott Szentség.

London, 1705. 3. és 103. o.

„Testvérem, két dolog van, amely mindenképpen szükséges, hogy megmaradjon a hívőkben a vallás lelkülete és a mindenható Isten tisztelete: a mindennapi imádság és az úrvacsora gyakori vétele. Aki helyesen él ezekkel az ajándékokkal: az úrvacsorával és a napi imádsággal, annak lelkét nem hagyja el Isten; és hadd tegyem hozzá, aki viszont megveti ezeket, arról Isten is megfélekedzik, mert

elhanyagolta a kötelességét és megveti az eljövendő világot; így legfeljebb langyos és közömbös ő a vallás dolgait illetően.”

„Mielőtt a lelkész kiszolgáltatja az úrvacsorát, így imádkozzon: Hittel tekintek megfeszített Uramra, aki értem halt meg: és úgy dicsóítem és imádom, mint az én egyetlen Megváltómat és Szabadítómat. Ó, Uram, növeld és tedd élővé a hitemet; és add meg, hogy ezekben a szent misztériumokban bűneim elengedését és a Szentlélek vigasztaló támogatását nyerhessem el.” (ROWELL–STEVENSON–WILLIAMS 2001, 263. o.)

Felkészülés az új héten az Úr vacsorájának méltó vételére.
London, 1749. 91. o.

„Ó, irgalmas Jézus! Add, hogy ez a halhatatlan kenyér, te szent úrvacsorád alkotója, mely által megkegyelmeztél nekem, a kegyelem, az új élet, az új szeretet, az új életerő és az új elhatározás tartalékait öntse az én gyenge és lankadó lelkembe, hogy soha el ne bizonytalanozzam, el ne erőtlenedjem, vagy el ne bukjam az engedelmisségben. Ámen, Úr Jézus, Ámen.” (ROWELL–STEVENSON–WILLIAMS 2001, 268. o.)

Howell Harris életének rövid elbeszélése.

Trefeca, 1791. 12–13. o.

„1735. jún. 18-a, titkos imádságban. Hirtelen úgy éreztem, hogy a szívem úgy olvad fel bennem szeretettel Isten, az én Megváltóm felé: és nemcsak szeretetet és békét éreztem (...), hanem vágyódást a feloldozásra és Krisztus közösségére. Azután lelkem mélyéből sírva fakadtam, olyan érzésem volt, amelyet még nem tapasztaltam előtte. Abba, Atyám! Abba, Atyám! Alig tudtam abbahagyni az Istenhez kiáltást; tudtam, hogy az Ő gyermeke vagyok, és hogy Ő szeret és meghallgat engem.” (ROWELL–STEVENSON–WILLIAMS 2001, 307. o.)

George Horne: Discourse VII. Szentháromság az egységben.

Rt Revd George Horne munkái. 4. köt. London, 1818. 93. o.

Ne mondd többé, hogy a Szentháromság tana pusztán kíváncsiság és szórakozás kérdése. Ezen alapszik a mi vallásunk. Mert mi is a kereszténység, ha nem a három isteni személy megmutatkozása, ahogyan egyesülnek az embert megváltó hatalmas munkájukban, általuk kezdve, folytatva és bevégezve, az ő számos vonatkozásukban Atya, Fiú és Szentlélek, Teremtő, Szabadító és Megszentelő, három személy, egy Isten? Ha nincs Isten Fia, hol van a mi megváltásunk? Ha nincs Szentlélek, hol van a mi megszentelődésünk? És mindkettő nélkül, hol van a mi üdvösségünk? És ha ez a két Személy nem lenne isteni, akkor miért vagyunk az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevére keresztelve? Ezért ne hagyjátok, hogy becsapjanak titeket az emberek: „Ez az igaz Isten és az örök élet.” (ROWELL–STEVENSON–WILLIAMS 2001, 327. o.)

Augustus Toplady: Jézus, a fundamentum (Rock of Ages).

Egy 18. századi vidéki plébános pap naplója. 1987. 12. o.

Reggel Fen-Otteryben és délután Harpfordban tartottam istentiszteletet és prédikáltam egy nagyon nagy gyülekezetnek, különösen, ha figyelembe vesszük azt a hőmennységet, ami az utakon van, és azt a nagy fagyot, aminek köszönhetően egyformán veszélyes a gyaloglás és a lovaglás is. Ennek az évnek a szolgálatát az apostol hitvallásával kezdtem: 1Kor 15,10: „Isten kegyelméből vagyok, ami vagyok”, ez volt az üzenetem a nap mindkét felében. Nagyszerű érzés volt a felszabadultság ezen a délutánon, mind lélekben, mind pedig a beszédben. Ahogyan az órára néztem, meglepetéssel vettem észre, hogy az én kedves hallgatóimat már háromnegyed órája tartom fel, és mégis, állapítottam meg, úgy néztek ki, mint akik egyáltalán nem akarnak felkelni a helyükről, dacára a szokatlanul nagy hidegnek.” (ROWELL–STEVENSON–WILLIAMS 2001, 337. o.)

*James Woodforde: Egy vidéki pap naplója 1758–1802.
London, 1934.*

1791

Márc. 20., vasárnap. ...A himlő jelenleg a gyülekezetben mindenütt jelen van az oltás révén stb. – Szegény John Greavest nagyon hirtelen elvitte. Csak pár napig volt beteg, de egy nagyon veszélyes rendellenességben szenvedett, peripneumonia a neve. Thorne urat küldték, hogy gondozza őt, de attól tartok, hogy nem elég korán. Leghalványabb sejtésem sem volt arról, hogy – amint kiderült –, ekkora veszélyben van. Mindenki, aki csak ismerte, nagyon tisztelte őt. Őszintén sajnálom őt, és szívből szánom szegény özvegyét is. Imádkozz Istenhez! Vigasztald meg jelenléteddel és támogasd őt. Imádkoztam, prédikáltam és a gyülekezetbe felvettem egy hölgyet ezen a délutánon a Weston Church-ben. Mivel az asszony szegény volt, semmit nem fogadtam el tőle az egyházkelés szolgálatáért.” (ROWELL–STEVENSON–WILLIAMS 2001, 338. o.).

*John Wesley megtérésének története,
ahogyan naplójában leírja*

1738. május 19., péntek

...hétfőn, kedden és szerdán szünni nem akaró szomorúságot éreztem a szívemben.

1738. május 24., szerda

Ami szerdán, 24-én történt, azt hiszem, jó, ha részletesen elmondom, s megkísérlem úgy előadni, hogy mindenki megértse. Aki ezt nem tudja felfogni, kérje a világosság Atyját, hogy adjon neki is és nekem is több fényt.

...Aznap este nagyon vonakodva mentem az Aldersgate utcai egyesületbe, ahol valaki éppen Luthernek a Római levélhez írott előszavát

olvasta fel hangosan. Kb. háromnegyed kilenc körül, miközben a szöveg arról a változásról szólt, amelyet Isten munkál a szívben a Krisztusba vetett hit által, hirtelen úgy éreztem, hogy a szívem furcsán felmelegszik. Éreztem a Krisztusba, egyedül a Krisztusba vetett bizalmat, az üdvösségért; és megadatott nekem a bizonyosság, hogy Ő elvette *bűneimet*, igen, még az *enyémeket* is, és megmentett engem a *bűn és a halál törvényétől* (Róm 8,2).

Minden erőmmel imádkozni kezdtem azokért, akik sajátos módon kihasználtak és üldöztek engem. Ezután nyilvánosan bizonyoságot tettem az ott levőknek mindarról, amit most először éreztem a szívemben. De nemsokára az ellenség megkörménykezett, „Ez nem lehet hit, hiszen hol van akkor a te örömed?” Aztán megértettem, hogy a *béke és a győzelem a bűn felett elengedhetetlen attól a hittől, amelynek Fejedelme a mi Urunk...*

...miután hazatértem, megkörménykeztek a kísértések; de hangosan kiáltottam, és azok elmenekültek. Majd újra és újra visszatértek. Ahogyan fel-feleemeltem a szememet, Ő segítséget küldött az Ő szent hajlékából. És én ebben eszméltem rá, hogy mi a különbség a korábbi és a mostani állapotom között. Küzdöttem én akkor is, ó igen, harcoltam minden erőmmel a törvény alatt éppúgy, mint a kegyelem alatt; de akkor néha, ha nem mindig, legyőztem: most pedig én vagyok mindig a győztes (WESLEY 1938, 321–326. o.).

Fordította: Molnár Lilla

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

- ROWELL, Geoffrey – STEVENSON, Kenneth – WILLIAMS, Rowan (szerk.) 2001. *Love's Redeeming Work. The Anglican Quest of Holiness*. Oxford University Press, Oxford.
- WESLEY, John 1938. The Journal of John Wesley. *The Methodist Magazine and Quarterly Review* n. s. 20/9. 321–326. o.

Szakirodalom

- BEBBINGTON, David 1989. *Evangelicalism in Modern Britain. A History from the 1730s to the 1980s*. Unwin Hyman, London.
- CLARK, J. C. D. 2000. *English Society 1660–1832. Religion, Ideology and Politics during the Ancien Régime*. 2. kiad. Cambridge University Press, Cambridge.
- GIBSON, William 2001. *The Church of England 1688–1832. Unity and Accord*. Routledge, London.
- HINDMARSH, Bruce 2005. *The English Evangelical Conversion Narrative. Spiritual Autobiography in Early Modern England*. Oxford University Press, Oxford.
- HUNTER, Michael 1990. Science and Heterodoxy. An Early Modern Problem Reconsidered. In: *Reappraisals of the Scientific Revolution*. Szerk. David C. Lindberg – Robert S. Westman. Cambridge University Press, Cambridge.
- JACOB, W. M. 2002. *Laypeople and Religion in the Early-Eighteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Religion and Society in England and Wales 1689–1700*. Szerk. William Gibson. Leicester University Press, London, 1998.
- Religious Identities in Britain 1660–1832*. Szerk. William Gibson – Robert Ingram. Ashgate, Aldershot, 2005.
- The National Church in Local Perspective. The Church of England and the Regions 1660–1800*, Szerk. Jeremy Gregory – Jeffrey S. Chamberlain. Boydell Press, Woodbridge, 2003.
- The Oxford Handbook of Methodist Studies*. Szerk. William J. Abraham – James E. Kirby. Oxford University Press, Oxford, 2009. 1–4. fejt.
- WARD, W. R. 1992. *The Protestant Evangelical Awakening*. Cambridge University Press, Cambridge.

Magasegyházi megújulás és a kulturális válaszok

Anglikanizmus a 19. században

■ PAUL AVIS

A 19. század a változások és az átrendeződés időszakát jelentette az anglikán egyházban, Anglia bevett egyházában. A napóleoni háborúk végét jelző 1815-ös év és az I. világháború kezdete, 1914 közé eső 19. század tehát későn indult, és későn is fejeződött be. A korszak kezdetén Anglia vidékközpontú volt és gazdasági rendszere a mezőgazdaságra alapult, noha már megindult az iparosodás. Az I. világháború előestéjére azonban az ipar fejlődése és az urbanizáció vált meghatározóvá: noha vidéken megmaradt a hagyományos életforma, vasutak kapcsolták össze a vidéket a várossal. Az időszak kezdetén a whig kormányok megkezdték a hagyományos nemzeti intézmények, így az egyház megreformálását is. Ennek folyamán rögzítették a nem anglikán vallásúak és a nem keresztények állampolgári és politikai jogait.

A 18. század evangyelikál ébredési mozgalmai, amelyek a személyes megtérés és a bibliaolvasás fontosságát hangsúlyozták, hatalmas energiákat szabadítottak fel. Ezeket a mozgalmakat az eredetileg anglikán John Wesley (1703–1791) és Charles Wesley (1707–1788), valamint George Whitefield (1714–1770) kezdeményezték, de legtöbbször a metodista mozgalom révén kikerültek az anglikán egyházból. A metodista egyház csatlakozott a kívülállók soraihoz, noha nem ellenezte a bevett egyházat oly mértékben, mint a korábban kiváltak (függetlenek, baptisták, kvékerek). Az anglikán egyház kisebb

résében volt jelen a „magasegyházi” jelleg, amely az evanglikál irányzatnál erősebben hangsúlyozta az egyház történetiségét, hagyományát, a szentségeket és a papságot. A népegyházi irányzatot vagy más néven a liberális anglikánokat kreatív gondolkodók egy kis csoportja alkotta, akikre erősen hatott a romantika és a német idealista filozófia gondolatvilága. Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) költő, irodalomkritikus és laikus teológus gondolataitól vezérelve utat nyitottak a tudományos bibliaanulmányozás, a tudományos eredmények és a modern gondolatok befogadása felé.

J. H. Newman és a traktariánus mozgalom

Kihívás az evanglikálok és a hagyományos magasegyház képviselői számára

A traktariánus mozgalom (más néven Oxford-mozgalom) alapvetően a népegyházi evanglikálok az egyház szentségi életét háttérbe szorító felfogására adott választ, kivédve egyben a politikai beavatkozás veszélyét, mely a reformokra hivatkozva szekularizálta volna az egyház bizonyos történelmi kincseit. A mozgalom vezetői John Keble (1792–1866) lelkész és tudós költő; John Henry Newman (1801–1890), a 19. század legkiválóbb anglikán teológusa, akinek római katolikus hitre való áttérése 1845-ben az egyik legnagyobb törést jelentette az anglikán egyház számára a század első felében; Richard Hurrell Froude (1803–1836), a csoport egyik legmerészebb gondolkodója, valamint Edward Bouverie Pusey (1800–1882) hebraista, szentségi teológus és az ökumenikus gondolkodás úttörője, aki Newman kilépését követően a csoport vezetőjévé vált.

A veszedelmes radikálisok hírében álló traktariánusok valójában rendkívül konzervatív, mondhatni reakciós gondolkodók voltak. A romanticizmus hatására felértékeltek az érzelmi állapotok szerepét, és nagy reményeket fűztek az ethosz fogalmának intuitív értelmezéséhez. Gondolkodásukat átjárták Sir Walter Scott (1771–1832) tör-

ténelmi regényei, aki közel hozta a múltat – különösen a középkort – kora emberéhez. A traktariánus mozgalom teológiai szempontból a korai egyházatyáktól és a 17. századi anglikán magasegyház nagyjaitól merített. Kevésbé ismerték és még kevésbé kedvelték a reformátorokat (Luthert, Kálvint vagy Cranmert), és eltorzították a reformáció teológiáját és történetét, csak azt emelve ki belőle, amit értéktelennek tartottak. Politikai szempontból konzervatívak voltak, ellenezték a demokratikus alapelveket, és gyanakvással szemlélték a tudományt, a technológiát és az új, kritikus biblia-szemléletet. Jelszavuk a régi ösvényekre való visszatérésre hívott, hiszen a múltat csupa rózsaszínben látták.

A traktariánus mozgalom az anglikán egyház egységét hirdette az állami beavatkozás és a megosztó versengés ellenében, kiálltak a *Book of Common Prayer* (Imádságoskönyv, 1662) rögzített istentiszteleti rendek fegyelmezett alkalmazása, az aktív lelkipásztori és lelki vezetői szolgálat, valamint a püspökök apostoli folytonossága mellett. Régi gyakorlatokat elevenítettek fel (például a böjtölést), de anglikán módra mégis idegenkedtek a római katolikus egyháztól (noha a pápa tévedhetetlenségét és univerzális hatalmát csak az 1870–71-es vatikáni zsinat hirdette meg), és nem vonzotta őket a rítus és a liturgikus öltözékek sem. Remek vitázók voltak, és programjukat a *Tracts for the Times* (Traktátusok korunk emberének) kiadványsorozatban terjesztették: újra kiadták az egyházatyák és a 17–18. századi elődök írásait, önéletírásokat, költeményeket és kiterjedt teológiai eszmecseréket közöltek. A népegyház híveit teológiai és liturgiai vulgaritásukért ostromozták, a magasegyház hagyományos képviselőit pedig lenézték az előjogokkal járó kényelem és a dogmatikai felületesség miatt.

A *Tracts* (Traktátusok) sorozat első kötetében (1833–1834) Newman a püspöki szolgálatot tűzte tollhegyére: bátorította a püspököket, hogy töltsék be tisztüket, és a mártírság örömeit kívánta számukra az evilágbeli privilégiumok helyett. A *Tracts* (Traktátusok) 90. számában (1841) Newman megpróbálta összekötni az angol reformációnak a *Thirty-nine Articles of Religion* (Harminckilenc hitcik-

kely, 1563, 1571) által kifejtett tanításait a tridenti zsinat tanításával, amely a 16. század közepétől formálta a római katolikus egyház reformációellenes álláspontját. Newman kifinomult és provokatív érvelése komoly felháborodást keltett, és az oxfordi egyetem elítélte a traktátust. Ettől kezdve Newman csalódása a törvény által bevett anglikán egyházban csak mélyült: személyes hangnemben támadta az anglikán egyház püspökeit, és vágyakozva fordult a római katolikus egyház felé. A mozgalom néhány, még nála is szélsőségebb tagja már ekkor áttért, Newman azonban visszatartotta az a tudat, hogy a 19. század közepi római egyház szemlátomást erősen eltért az apostolok, az egyházatyák és a korai egyház mártírjainak egyházától. Földrajzi kiterjedése valóban egyetemessé tette – de megvolt-e az apostoli egyház letéteményesében az apostoli folytonosság? Newman az apostoli egyház és saját korának római katolikus egyháza közti hézagot a fejlődés elméletét sugalló történelmi kutatásai segítségével próbálta áthidalni. Newman *Essay on the Development of Christian Doctrine* (A keresztény tanítás fejlődéséről, 1845) című esszéjében meggyőzte magát arról (noha ez korántsem volt ugyanilyen meggyőző minden társa számára), hogy a római katolikus egyház – mint minden jól működő intézmény – nem statikus, hanem az idők folyamán következetes pályán haladt. Newman az autentikus fejlődés hét próbáját sorolta fel, azazhogy az egyház hogyan változhat anélkül, hogy a lényege mégis változatlan maradjon. Newman elméletét számos kritika érte: nem annyira a fejlődés gondolata miatt (hiszen a 19. század kedvelte az evolúciós, fejlődési gondolatokat), mint inkább azért, mert gondolatmenetéből azt szűrték le, hogy Newman személyes, érzelmi okokból titokban már biztosan áttért.

Az Oxford-mozgalom sosem heverte ki maradéktalanul Newman távozását és azokat, akik előtte vagy őt követően távoztak a római katolikus egyházba. A mozgalom anglo-katolikus jelleget öltött, és noha tagjai a korábbinál intenzívebb érdeklődést mutattak a rítus és Róma kegyességi gyakorlata iránt, papjai éppen a szegény és elhanyagolt gyülekezetek odaadó pásztorolása révén tettek szert elismerésre. Az Oxford-mozgalom átalakította az anglikanizmus

arculatát: miközben a különböző keresztény hagyománykörök (például Németországban, Skandináviában és az anglikán kommunió egyes részein) egyaránt ekkleziológiai reneszánszukat élték, az Oxford-mozgalom tudatosította, hogy az egyház a szentek közössége, amit nem az állami támogatás, hanem a szentségekkel való élés éltet, püspökei és papjai pedig az apostoloknak adott missziói parancs világos letéteményesei. A mozgalom az evanglikál ébredésből fakadó energiákat sikeresen egyházi (azaz liturgiai, szentségi és lelkipásztori) formába öntötte. Megtanította az anglikánokat arra, hogy „a szentség szépségében dicsérjék az Urat”¹.

Charles Gore és a Lux Mundi

Az új anglikán nyitás a tudomány, a filozófia és a kritikus bibliaszemlélet irányába

Egyes 19. századi anglikán gondolkodókat a német idealista filozófia megismerése terelte a tudományos felfedezésre, a kritikus bibliaszemléletre és általában véve a modern gondolatvilágra való nyitottság irányába: ez a filozófia a természeti jelenségekben és az emberi elmében való isteni jelenlétet vette alapul. A protestáns oldalról hagyományosan hangsúlyozott isteni transzcendencia kiegészült az isteni immanencia tanításával. Ezzel a görög egyházatyák, Hippói Ágoston, Aquinói Tamás és mások által hirdetett teológiai igazságot fedezték fel újra. Az isteni immanencia újbóli fókuszba állítása mellett ez a népegyházinak nevezhető csoport fontos szerepet juttatott a lelkiismeretnek vagy az erkölcsi érzéknek a teológiai igazság megértésében, beleértve a Biblia értelmezését is.

Samuel Taylor Coleridge, a német idealista filozófia és a 17. szá-

¹ Utalás a 96. zsoltár alapján írt „O Worship the Lord in the Beauty of Holiness” című népszerű anglikán himnuszra, amelyet az Oxford-mozgalomhoz közel álló John Samuel Bewley Monsell írt 1863-ban.

zadi anglikán hittudósok lelkes tanítványa és követője (különösen is a cambridge-i platonistáké, akik az emberi értelmet „az Úrtól kapott mécsesnek” nevezték) a Biblia emberi vonatkozásait emelte ki *Confessions of an Enquiring Spirit* (Egy kereső szellem vallomásai, 1840) című posztumusz írásában. Coleridge *Biographia Literaria* (Irodalmi életrajz, 1817) című művében ismertette az emberi kreativitás működését, amit korai versei írásakor élhetett át, és az isteni teremtető erő emberi elmében való megjelenésének tartotta. Julius Hare (1795–1855) szintén alaposan ismerte a német gondolkodókat, élte a reformációt, és Luthert emberként és teológusként is védelmébe vette. Frederick Denison Maurice (1805–1872) *Moral and Metaphysical Philosophy* (Morális és metafizikai filozófia, különböző kiadások 1848-tól kezdve) a keleti és a nyugati hagyományból egyaránt merített. *Theological Essays* (Teológiai esszék, 1853) című kötetében teológiai és erkölcsi alapon vitába szállt a meg nem változott örökké tartó büntetésének ortodox tanításával.

Az ortodox bibliaértelmezés számára az *Essays and Reviews* (Esszék és szemlék) gyűjteményes kötet 1860-as kiadása okozta a legnagyobb kihívást. Ebben Frederick Temple (1821–1902) későbbi canterburyi érsek kimutatta az isteni vezetést az emberi faj evolúciójában; a többi szerző racionálisabb szempontból közelített a Szentírás természetfölötti vonatkozásaihoz. A kiadvány által keltett vihar talán a legnagyobb krízis volt az anglikán egyház 19. század végi történetében. A bántó írások két szerzőjét végül nem sikerült vád alá helyezni.

A traktariánusok (az evangelikálokhoz hasonlóan) ellenezték a bibliatanulmányozás Németországból érkező új módszereit. Szerintük ezzel nemcsak a Pentateuchus (beleértve az 1Móz 1–3-ban leírt teremtetéstörténetet) és az Ószövetség könyvei kerültek veszélybe, de a Krisztus személyére vonatkozó hagyományos elképzelések is. Henry Parry Liddon (1829–1890), Pusey tanítványa 1866-os bamptoni előadásában ékesszólóan védte a Názáreti Jézus mindentudását és tévedhetetlenségét. Itt előadott gondolatai *The Divinity of our Lord and Saviour Jesus Christ* (A mi Urunk és Megváltónk, Jézus Krisztus istensége, 1867) címmel jelentek meg nyomtatásban.

Charles Gore (1853–1932) a traktariánusok harmadik generációjához tartozott. Liddon benne látta Pusey és a saját örökségének lehetséges folytatóját. Gore ír arisztokrata származású, pszichológiailag kissé ingatag, de nagyszerű tudós, tanár és társadalmi reformer volt. Néhány lelkészársával (szinte mind oxfordiak) évente összegyűlt, hogy együtt imádkozzanak, tanuljanak, vitázzanak és írjanak – ez volt az úgynevezett The Holy Party (Szent mulatság). Az ő eszmecseréik eredménye volt a Gore által szerkesztett *Lux Mundi* (A világ fénye, 1889), mely megjelenésekor teológiai bombaként robbant. Gore előszavában kifejtette, hogy a könyv célja a keresztény teológia alkalmazása a modern gondolkodáshoz (inkább így, mint fordítva). Ő is a fejlődés alapelvéből indult ki, de Newmantól eltérően összekapcsolta a társadalmi és intellektuális változásokkal, és progresszív teológiai szemléletének szolgálatába állította azt. Gore-nak a kötetben közölt esszéje, a *The Holy Spirit and Inspiration* (A Szentlélek és az ihlet) Liddon és az Oxford-mozgalom védelmezői szerint elárulta a traktariánus alapelveket: Gore-t eretneknek kiáltották ki. De mit is állított a szerző, ami ilyen szélsőséges reakciót váltott ki olvasóiból?

Gore részben a görög egyházatyák alapján, de még inkább támaszkodva Hegel idealista filozófiájára úgy látta, hogy az igazság emberi megértésében a Szentlélek munkálkodik. Úgy gondolta, hogy a német protestáns bibliakutatók friss szemlélettel közelítettek a bibliai szövegek születéséhez és műfajaihoz. Amit pedig Charles Darwin a természetes kiválasztódásról írt, *The Origin of Species* (A fajok eredete, 1859) című művében, azt nem lehet letagadni. A modern gondolkodás és a tudományos felfedezések által kínált eredményeket úgy kell felfogni, hogy azok egyre inkább felfedik Isten igazságát. Az Ószövetségnek nem kell szó szerint igaznak lennie ahhoz, hogy gondviselészerűen előkészítse Krisztus érkezését. De ami megengedhető az Ószövetség mint előkészület esetében, az nem vonatkozhat az Újszövetségre, ami maga a beteljesülés, a valódi reveláció. A szűztől születés és Krisztus testben való feltámadása nem kérdőjelezhető meg. De mit tegyünk azokban az esetekben,

amikor úgy tűnt, mintha Krisztus támogatná az olyan ószövetségi történetek szó szerinti olvasatát is (például Jónás és a cethal), amelyekről a tudomány kimutatta, hogy figuratív műfajhoz tartoznak? Gore válasza volt a vita gyújtópontja: Jézus földi szolgálata alatt nem hordozta az isteni mindentudás jellemzőjét, hanem saját kora és kultúrája alapfeltételeiből indult ki – ez azonban nem érintette valódi isteni mivoltát. Gore a hangos tiltakozás ellenére sem vonta vissza szavait. Amint mondotta, kötötte „az evangélium lelkülete”. A tudományos bibliaértelmezés megvilágította előtte a Szentírás emberi vonatkozásait és Jézus Krisztus valódi emberi mivoltát.

Gore lett a 19. század vége és a 20. század elejének legfontosabb anglikán teológusa. Következő írásaiban továbbfejlesztette és magyarázta ezt a kenotikus (önmagát kiüresítő) krisztológiát. Alig tért el eredeti nézeteitől: oxfordi püspökként az ortodoxia bástyájának tartották. 1919-es nyugdíjba vonulását követően adta ki négykötetes jelentős apologetikai munkáját *The Reconstruction of Belief* (A hit rekonstrukciója) címmel. Az ortodox felfogás határai azonban élete során átrendeződtek – részben éppen neki köszönhetően.

Fordította Pap Kinga Marjatta

Szövegközlés

Traktátusok korunk emberének

1. Gondolatok a lelkeszi hivatásról, tiszteletteljesen fordulva papságunkhoz²
[J. H. Newman]

Én is közületek való vagyok, presbiter, ezért nem fedem fel a nevemet, nehogy túl súlyos következményeket vegyek magamra, ha saját nevemben szólok. De szólnom kell, mert az idők gonoszak, mégsem szól senki ellenük.

² NEWMAN, J. H. et al.: *Tracts for the Times*. Rivington, London, 1834. (1. Thoughts on the Ministerial Commission Respectfully Addressed to the Clergy.)

Nem így van-e? Nem csak „nézünk-e egymásra”, mégsem cselekszünk semmit? Nem tudjuk-e mindannyian, hogy milyen veszélyek közé jutott az Egyház, mégis mindenki csak megül a maga helyén, mintha hegyek és tengerek választanák el testvért a testvértől? Ezért fogadjátok el, hogy megpróbállak előcsalogatni kellemes lakhelyetekről, amelynek áldásait eddig élvezhettétek, hogy gyakorlatiasan gondoljuk át az Anyaszentegyház helyzetét és kilátásait; hogy mindnyájan levessük a ránk nehezedő tétlenséget, amely minden baj okát az államban keresi, de semmit sem tesz a jobbítás érdekében.

Gondoljuk csak meg! Igazság és tisztesség-e, ha tűrjük, hogy püspökeink egyedül állják a háború viharát anélkül, hogy támogatnánk őket? A „minden Egyház gondozása” az ő vállukon nyugszik. Ez már csak így van: ez az ő dicső részük. Egyikünk sem kívánja őket legkevesbé sem megfosztani a magas tisztséggel járó kötelességeiktől, terheiktől és feladataiktól. És – noha ez sötét pillanat lenne országunk történetében – (tekintettel rájuk) mégsem kívánhatnánk áldottabb véget pályájuknak, mint kincseik vesztét és a mártírsorsot.

Jó szívvel és szeretettel meghagynánk nekik előjogaikat és tiszteletijegyeiket, nem bolygatjuk az *apostoli folytonosság* jogát, nem érintjük kardjukat és pásztorbotjukat. De bizton, megbotránkozás nélkül lehetünk fegyverhordozók a harctéren, és szavunk és tetteink úgy kötnek majd össze velük, mint Lukácsot és Timóteust Szent Pállal.

De most hadd térjek rá arra, ami miatt feleltem a szavam. Talán ha a kormány és az állam elfeledkezik Istenéről, és eltaszítja az Egyházat, megvonva tőle e világi dicsőségét és tulajdonát, az egyház *micsoda* alapon követelhet majd tiszteletet és figyelmet a nyáj részéről? Mindeddig születések, iskoláitok, vagyonotok, kapcsolataitok tartottak meg Titeket. Ha ezek a világi előnyök elmúlnak, mire alapozhatnak Krisztus papjai? Ez nem igazán komoly gyakorlati kérdés? Tudjuk, milyen siralmas azon vallási közösségek helyzete, akiket nem támogat az állam. Nézzétek csak a korábban kiváltakat, és rögtön meglátjátok, hogy papjaik az emberektől függenek: emberek *teremtényeivé* válnak. Megelégszettek-e majd, ha nektek is ez lesz a sorsotok? De jaj! Érheti-e nagyobb csapás a

keresztényeket, mint hogy ők vezetik papjaikat ahelyett, hogy azok vezetnék őket? Hogyan lehetünk az „egészséges beszéd példája”, és hogyan képviselhetjük „szolgálatunknak eme bőséges eredményét”, amikor befolyásunk csakis a személyes népszerűségeen alapul? A mi feladatunk nem éppen az, hogy *ellenálljunk* a világnak? Ehelyett megengedhetjük magunknak, hogy *udvaroljunk* neki? Hogy sima szavakat szólva, csaló szózatot zengjünk? Hogy az élet útját könnyűvé tegyük a gazdagok és közömbösök számára, a szerényebb osztályokat pedig üres szórakozással és kábító tanokkal kenyerezzük le? Ennek nem szabad így lennie. És újra itt a kérdés: *mire* alapozzuk tekintélyünket, ha az állam hátat fordít nekünk?

Krisztus nem úgy hagyta ránk Egyházát, mint amely önmagában ne tarthatna számot az emberek figyelmére. Biztosan nem. Szigorú Urunk nem kérné, hogy harcoljunk a világgal, ha nem adna hitelt is ahhoz, hogy így tegyünk. Vannak, akik bizonytalan követelésekre, mások népszerűségükre, megint mások a sikerre vagy múló megfontolásokra alapozzák isteni küldetésüket. Ez utolsóból talán túl sok is jutott nekünk. Félek, hogy elvesztettük az igazi alapot, amelyre tekintélyünk épült, azaz *apostoli eredetünket*.

Nem vérből, sem a test, sem a férfi akaratából, hanem Istentől születtünk. Az *Úr Jézus Krisztus Lelkét* adta az apostoloknak, majd megáldotta azokat, akik majd őket követik, majd az új meg új követőket, mígnem jelenlegi püspökeink is részesülhettek ebből a szent ajándékból: ők neveztek ki minket segítőiknek, más szóval képviselőiknek.

Most mindannyian hisszük ezt. Tudom, hogy néhányan először eltagadják ezt, de mégis hisznek. Azonban még sincs ez kellőképpen a lelkükbe írva. *Hiszik*, mert ez a szentelési szolgálat tanítása, amit életük legkomolyabb pillanatában igazságként fogadtak el. Éppen ezért, nem a bizonyítás, hanem az emlékeztetés és meggyőzés szándékával idézem fel az akkor elhangzott szavakat, amikor Krisztus egyházának papjaivá váltatok.

A diakónusi szolgálatot ezekkel a szavakkal vették át: „Végezd diakónusi szolgálatodat az Úr egyházában, neki elkötelezve magadat. Az Atya, Fiú stb.”

A papi szolgálatra így indultatok: „Vegyél Szentlelket, hogy munkálkodjál az Úr egyházában, neki elkötelezve, amit a kézrátétel jelez. Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsátatnak, akikéit megtartjátok, megtartatnak. Légy az Úr igéjének és szentségeinek hűségese közvetítője. Az Atya, Fiú stb.”

E szavakat hallottuk és ezt fogadtuk be akkor, amikor közelebb voltunk Istenhez, mint életünk bármely más pillanatában. Tudom, hogy az ordináció lényege a kézrátételben van, nem a szófordulatokban, de a mi esetünkben (ami általános szokás Egyházunkban) áldó szavak kísérték a cselekményt. Megvallottuk hát Istennek azt a hitünket, hogy a minket ordináló püspök által megkaptuk a Szentlelket, az oldás és a kötés, a szentségek kiszolgáltatása és az igehirdetés hatalmát. De *hogyan* is adhatja nekünk ezeket az ajándékokat? *Honnan* van ez a joga? Csak pusztá szavak lennének (akkor hiába venné Isten nevét), kívánságot szólaltat meg (ez sokkal kevesebb lenne annál, mint amit e szavak valóban jelenthetnek), vagy inkább éppen arra utal, hogy aki szól, ajándékot ad tovább? Ennél kevesebbet nem is jelenthet ez a beszéd. De, amint mondtam, honnan ez a jog? Van-e bármilyen joga a püspöknek, kivéve az, amit azoktól nyert, akik felszentelték püspöki szolgálatára? Nem adhat tovább olyat, amit maga is nem kapott. Világos tehát, hogy *közvetít*, és így a keresztény papság lényege a *követés*. Ha kézzel kézre nyomon követjük az ordináció láncolatát, végül elérünk az apostolokhoz. Tudjuk tehát, hiszen ez egyszerű történelmi tény, hogy mindannyian, akik felszentelt lelkészek vagyunk, ordinációnk formájában elismertük az *apostoli folytonosság* tanítását.

És éppen ezért nem tekinthetünk senkit *valóban* ordinálnak, akit nem éppen így szenteltek fel. Mert ha az ordináció isteni szentelés, akkor ez szükségszerű; ha pedig nem az, hogy merjük alkalmazni? Ezért akik alkalmazzuk, mi *mindannyian*, szükségesnek is kell hogy gondoljuk. Mert tehetünk úgy, mintha a szentségek nem lennének szükségesek az üdvösséghez, miközben végezzük a liturgiát; de amikor Isten kiárasztja kegyelmét, ezek lesznek az eszközei.

Nem tudom, hogyan hagyhatja bárki figyelmen kívül ezt a világos

felfogást, kivéve (ahogy már utaltam rá), ha azon a nézeten van, hogy a szavak nem éppen azt jelentik, amit hallunk. De gondoljuk csak el, miféle példátlan kora ez az összevissza beszédnek, amelyben papjaink ma szolgálatba állnak. Nem éppen azért veszünk-e át egy liturgiát, *hogy* megakadályozzuk az át nem gondolt, haszontalan nyelv használatát, és hogy a legszentebb istentiszteleti szolgálatban ne írjunk le, ne írjunk elő és ne használjunk olyan beszédformákat, amelyeket nem gondoltak át és nem is vehetők komolyan?

Ezért, testvéreim, legyetek méltók hivatásotokhoz. Nehogy azt mondhassák, hogy visszautasítottátok az ajándékot; mert ha benetek van az apostolok Lelke, az *valóban* nagy ajándék. „Éleszd fel magadban Isten kegyelmi ajándékának tüzeit.” Tegyetek így. Mutassátok fel annak értékét. Tartsátok szemetek előtt, mint egy győzelmi jelvényt, mert ez értékesebb, mint a világi elismerés, műveltség vagy máz, tanultság vagy rang, ami pedig sokak fülét megnyitja előttetek. Mondjátok el *nekik*, hogy milyen ajándékot kaptatok. Az idők hamarosan erre hajtanak majd, ha megmaradtok hivatásotokban. De ne várjátok meg az idők szavát. Ne kényszerből, mert a világ elhagyott, mintegy kedvetlenül visszatérve tekintélyetek forrásához. Szóljatok most, mielőtt kényszerítenek rá: betöltve előkelő tiszteteket és kiérdemelve az emberek megbecsülését. Elterjedt a hír, hogy elvehetik hatalmatokat. Azt gondolják, ők adták, és ők is vehetik el. Azt hiszik, az Egyház tulajdona a cél, és tudják, hogy politikai erejük elegendő ennek a tulajdonnak az elvételehez. Abba a hitbe ringatták magukat, hogy a jelenben kézzelfogható hasznosság, az elérhető eredmények, a nyáj részéről tapasztalt elfogadás és hasonlók jelentik isteni küldetések próbáját. Világossítsátok fel őket! Magasztaljátok az egyházatyákat, a püspököket mint az apostolok letéteményeseit és az egyház angyalait, és töltsétek be tiszteteket, hiszen az ő szolgálatuk folytatására kaptatok megbízást.

Ha mégsem fogadnátok el az általam kínált nézetet, ne habozzatok, hanem (remélhetőleg) kellő tisztelettel *foglaljatok állást*. A semlegeség hamarosan állásfoglalásnak számít majd. *Határozzátok el magatokat*, mert ha nem is teszten semmit, valamelyik oldalra nemsokára oda

kell állnotok. Rosszul járnak, akiknél ez az elhatározás az esetleges körülmények játéka lesz, mert ők csakhamar Krisztus ellenségei között találhatják magukat, noha azt hiszik, hogy csak a világi politika elől menekülnek. Zavaros időkben nincs helye ilyen különállásnak. *Aki nincs velem, az ellenem van, és aki nem velem gyűjt, az tékozol.*

Lux Mundi: Tanulmányok az inkarnáció vallásáról

Előszó az első kiadáshoz³

1. Ez a kötet elsősorban olyan körülmények együttállásának köszönhető, amelyek már nem állnak fenn. A szerzők 1875–1885 között Oxfordban találták magukat, ahol közösen munkálkodtak egyetemi tanulmányaik elvégzésén, és saját maguk és mások javára igyekeztek megvilágítani az egyetemes hit megfelelő összefüggését a modern intellektuális és erkölcsi kérdésekkel. Ez a közös igény és erőfeszítés nem ritka összejövetelekhez vezetett, ahol közös gondolkodás és érzület, és a hitet mások elfogadásába ajánló közös módszer kezdett kialakulni. Mi, akik valaha élveztük e vidám társaságot, ma már jobbára eltávolodtunk egymástól. De egy ideig működő közösségünk talán hozott valami eredményt, ami okot és magyarázatot adhat e kötet kiadására.

2. Ez az esszégyűjtemény a keresztény hitvallás mellett tesz tanúságot magyarázatok útján. Biztosak vagyunk abban, hogy Jézus Krisztus most és ezután is „a világ világossága”. Biztosak vagyunk abban, hogy ha megszabadulunk előítéleteinktől és hibáinktól (amelyekért gyakran az Egyház legalább annyira felelős, mint mi magunk), és új szemmel tekintünk a keresztény hit valódi értelmére, rájöhettünk, hogy minden eddiginél indokoltabb megvizsgálni az élet és a tudás különböző megjelenési formáit, közvetítve az intellektuális és erkölcsi szabadság lehetőségét. De tudjuk azt is, hogy ahhoz, hogy a hit valódi értelme nyilvánvalóvá váljék, azt meg kell

³ *Lux Mundi: Studies in the Religion of the Incarnation.* Szerk. Charles Gore. John Murray, London, 1889.

tisztítani, újra kell értelmezni és meg kell magyarázni. Pontosan erről ír egy híres francia szerző is, aki gyakran inspirálta sokunk gondolkodását: Gratry atya fájdalmasan élte meg, hogy az Egyház tanításai sok honfitársa számára mintegy idegen nyelven szólnak. Nem elég – mondotta – a Lélek misztériumát vagy a kereszténység hatalmas titkait Isten előtt igaz formában kimondani, ha az emberek nem értik ezeket. Az apostol és a próféta az, akinek megadatott a titokzatos és mélységes gondolatok értelmezésének ajándéka minden ember és minden kor számára. A misztikus, szent nyelvet köznyelvre kell lefordítani, hogy minden korban frissen szólaljon meg Isten igéje, egyszerre tükrözve a kor újdonságát és az igazság örök értékét. Ezt érti Szent Pál is az értelmetlen nyelv magyarázatán. De ehhez szükséges, hogy az ember elismerje azt a kort, amelyben él. *Hoc autem tempus quare non probatis?* (Miért nem fogadjátok el ezt a kort?)⁴

3. Azért írtuk meg ezt a könyvet – nem az igazság bajnokaiként, hanem az egyetemes hitvallás és az egyház szolgálóiként –, hogy értelmezzük a hitet, amit kaptunk. Másrészt azzal a meggyőződéssel, hogy jelentős átalakulások korát éljük intellektuális és társadalmi szempontból; új igények, új szempontok és kérdésfelvetések sokasága jelenik meg, ezért nagy változások szükségesek a teológia határvidékein, ahol az más tudományokhoz kapcsolódik: újra kell fogalmazni tehát a teológia általános értelmét és állításait.

Vagyis a teológiának új irányba kell fejlődnie. Egyrészt nem szívesen használjuk a „fejlődés” kifejezést olyasmire, ami nem őrzi meg a keresztény hitvallás és egyház alapjait, hiszen a fejlődés nem jelent innovációt, sem pedig eretnekséget. Másrészt nem tarthatunk a keresztény tanítás fejlődésének olyan mozgalmat, amely csak egy divatos belső irányzat erőteljesebb megjelenése, amely egyes tanítások határozottabb kiemelésére és hangsúlyozására szűkíti le a teológiát.

A teológia valódi fejlődése folyamat, melynek során az egyház szilárdan áll a régóta ismert igazságok talaján, de megérti az új kor társadalmi és intellektuális irányzatait. Mivel „az igazság megsza-

⁴ Gratry, Henri Perreyve. Paris, 1880. 162. o.

badít”, az egyház asszimilálni tudja az új ismereteket, befogadva és helyt adva az új tudásnak, belevetve magát az új társadalmi rendek szentesítésébe, új és régi kincseket hozva elő, és újra és újra megmutatva a tanúságtétel erejét a változó világban, felmutatva a keresztény hit és élet egyetemes értékét.

4. Tanulmányainkkal egy ilyen fejlődéshez szeretnénk hozzájárulni. Látható lesz, hogy többé-kevésbé természetes sorrendben és részenként tárgyaljuk a keresztény hit egyes területeit, de nem célunk, hogy átfogó teológiai értekezéseket, vagy vallási igazságok ellentmondások közti védelmét biztosítsuk, hanem inkább, hogy pozitív módon mutassuk be a vallás központi gondolatait és elveit a mai gondolkodás és a jelen problémáinak tükrében. Az egyetlen esszé, amely formailag közelít a teljességhez, a keresztény etikáról szóló fejezet: mivel ebben a témában hiányoznak a hazai rendszeres források, ez némileg részletesebb kifejtésre serkentette a szerzőt.

5. A főbb hiányosságok, melyeknek magunk is tudatában vagyunk, a helyhiánynak tudhatók be. Például örömmel foglalkoztunk volna külön a bűn témájával, de reméljük, hogy az ezzel kapcsolatos nézeteink több szerző írásában is megjelennek. Szintén eltekintettünk a történeti események részletes tárgyalásától, de látni fogják, hogy a keresztény hitelveket olyan szempontból próbáltuk bemutatni, hogy azok alapjai érthetőek legyenek, és bizton hisszük, hogy elfogadhatóak is. Amint már említettem, bár nem volt mód a csodák tárgyalására, reméljük, hogy az egyház általunk bemutatott, a természetben és a kegyelem által megjelenő istenképe megszabadítja az olvasót attól, hogy mereven ragaszkodik a „szabálytalanságokhoz” ahelyett, hogy a világot a bűn által felforgatott, megváltásért kiáltó képében lássa. Ezáltal lesz számára érthetővé, hogy miért van szükség úgynevezett csodákra: ezek nem a természeti törvények kijátszását jelentik, hanem a rend helyreállításához és a világ teljesebb működéséhez szükségesek – szemben az isteni működés rendje helyett felületes, mechanikus elképzeléseket vallókkal és azokkal, akiknek a látását a bűn vagy a természettudományokkal való foglalkozás túlzottan elhomályosította.

6. Azt is meg kell jegyezni, hogy nem egyszerű emberként, hanem lelkészként írtunk, mint akiket a közös hit egyesít. Ez a közös meggyőződés lehetővé tette a kölcsönös kritikák megfogalmazását és elfogadását úgy, hogy noha mindenki a saját munkájáért volt felelős, és nem kívántunk beleavatkozni az egyéni módszerek megválasztásába, de kötetünk mégis egységes felfogást és közös reménységünket fejezi ki.

C. G.

Pusey House, Szent Mihály napja, 1889

Ajánlott irodalom

- AVIS, Paul 2002. *Anglicanism and the Christian Church: Theological Resources in Historical Perspective*. (Az anglikánizmus és a keresztény egyház. Teológiai források történeti megközelítésben.) 2. kiad. T&T Clark, London – New York. (3. rész)
- AVIS, Paul 1988. *Gore: Construction and Conflict*. (Gore. Konstrukciók és ellentétek.) Churchman Publishing, Worthing, Sussex.
- CARPENTER, James 1960. *Gore: A Study in Liberal Catholic Thought* (Gore. Tanulmány a liberális katolikus eszmékről.) Faith Press, London.
- CHADWICK, Owen 1966–1970. *The Victorian Church*. (A viktoriánus egyház.) 1–2. köt. A&C Black.
- CHADWICK, Owen 1990. *The Spirit of the Oxford Movement*. (Az Oxford-mozgalom szellemisége.) Cambridge University Press, Cambridge.
- FABINY Tibor 2002. Az Oxford-mozgalom. In: *Vigilia*, 67. évf. 2002/6. 14–422. o. <http://vigilia.hu/regihonlap/2002/6/fabiny.html>. Uő.: Newman és az Oxford-mozgalom. In: Fabiny, Tibor 2009. *Szótörténetek. Hermeneutikai, teológiai és irodalomtudományi tanulmányok*. Luther Kiadó, Budapest. 265–276. o.
- FABINY Tibor 2010. Beszélgetés J. H. Newmanról Lukács Lászlóval. <http://vigilia.hu/regihonlap/2010/9/fabiny.html>.
- NOCKLES, Peter 1994. *The Oxford Movement in Context: Anglican High Churchmanship 1760–1857*. (Az Oxford-mozgalom környezete. Anglikán magasegyházi személyek 1760–1857.) Cambridge University Press, Cambridge.
- ROWELL, Geoffrey 1983. *The Vision Glorious: Themes and Personalities of the Catholic Revival in Anglicanism* (A dicsőséges jövőkép. Témák és személyek az anglikán katolikus ébredés köréből.) Oxford University Press, Oxford.

Világmetű anglikanizmus

Anglikanizmus a 20–21. században

■ KEVIN WARD

2013-ban a Church of England néhány egyházmegyéje a Zsinatnak benyújtott előterjesztésében hangot adott annak a véleményének, miszerint „ez a Zsinat örömmel tekint az egész világra kiterjedő anglikán közösségre, amelynek az egysége a közös istentiszteletben gyökerezik, és amelyet az egymás iránti szeretetkötelék, illetve a Szentírás, a hagyomány és az értelem iránti elkötelezettség tart össze”. Ez jól példázza az egységes anglikán identitás iránti törekvést a sokszínű, világmetű közösségen belül. A 20. század utolsó évtizedéig ezt az egységességet többé-kevésbé evidensnek tekintették, de valójában egyre több támadás érte. A klasszikus felfogás szerint az anglikanizmus több egyház „közösségeként” értelmezi önmagát, nem pedig egyetlen egyházként, amely a világ minden táján élő, nemzeti vagy regionális jellegzetességeket felvonultató, autonóm egyházakból áll. Nincs központi jogi és végrehajtó testülete, sem egyetlen hitvallásos szöveg, amely meghatározza, mi is az anglikanizmus. Egyetlen közösség, és nem közösségek vagy felekezetek összessége; inkább élő organizmus, mint mesterségesen létrehozott szervezet.

Tulajdonképpen nem jogos világmetűnek nevezni az anglikán közösséget. Az „anglikán” szó azt jelenti, hogy „angol”, egy konkrét nemzet és egy konkrét nyelv megjelölése. Az anglikanizmus a Church of England egyre nagyobb térhódításával kezdődött, világmetű elterjedése pedig szorosan kötődik az angol gyarmatosításhoz és a

Brit Birodalom terjeszkedéséhez. A posztkoloniális kortól azt váránk, hogy az afrikai és ázsiai egyházak szívesebben vesznek fel egy történelmileg és kulturálisan kevésbé meghatározott elnevezést, mégis azt látjuk, hogy ennek az ellenkezője történik. Néhány egyház ugyan az „episzkopális” megnevezést választotta az „anglikán” helyett (Skócia, USA, Szudán, Fülöp-szigetek), a kenyai, ruandai és dél-afrikai egyházak viszont néhány évvel ezelőtt elsőként változtatták meg hivatalos elnevezésüket oly módon, hogy az tartalmazza az „anglikán” szót is. Más nyelvek, például a spanyol és a portugál is átvették a kifejezést (spanyolul: La Iglesia Anglicana de Mexico; portugálul: L'Igreja Episcopal Anglicana do Brasil). Másrészt viszont a japán Nippon Sei Ko Kai és a Hong Kong Sheng Kong Hui nevében nem szerepel az „anglikán” jelző, jóllehet tagjai az anglikán közösségnek. Az „anglikán” szó csak a 19. században terjedt el. Részben azért, hogy megkülönböztessék a világ más részein élő közösségeket a Church of Englandtól; részben pedig azért, hogy teológiaiilag is kifejezzék azt a fajta egyházfelfogást, amely eltér a római katolikus központosítástól csakúgy, mint a protestáns szétagolódástól.

A Társaság az Evangélium Terjesztéséért (Society for the Propagation of the Gospel, SPG) 1701-ben alakult, és a Church of England önkéntes missziói egyesülete volt. A 18. században az Újvilág brit telepesei között szolgáló lelkészek nagy része az SPG soraiból került ki, de a társaság mindig kész volt a bennszüött amerikai indiánok és az afrikai rabszolgák közötti misszióira is. Az SPG gyakorlatilag a rabszolga-kereskedelem nyomán létrejött és a britek által uralt atlanti világ missziói ágazata volt. A 18. század végén azonban új erők jelentek meg az anglikán egyházban: az evangelikál ébredés és ehhez kapcsolódóan a rabszolga-felszabadító mozgalom. Az 1799-ben megalkult Egyházi Misszionárius Társaság (Church Missionary Society) „egyházi”, de az intézményes kötöttségektől és az egyházszervezet konzervatív társadalmi normáitól szabad társaságként értelmezte önmagát. Az evangelikál anglikánok számára az egész világ missziós terület, az evangéliumot nem lehet egy nemzetre vagy etnikumra korlátozni. Ez a gondolat elképesztő missziói lendületet adott, amelynek

eredményeképpen Afrikában, Indiában és Kelet-Ázsiában is jöttek létre új egyházak. Nem hallgathatjuk el, hogy a 19. században a (főleg Németországból érkező) lutheránus misszionáriusok komoly szerepet játszottak az anglikán társaságok missziói munkájában.

Mivel az anglikanizmust nem lehetett tovább beilleszteni egy régóta fennálló nemzeti egyház struktúrájába, elkerülhetetlenné vált egy pánanglikán konferencia összehívása. 1867-ben tartották az első lambethi konferenciát, és ezzel kezdetét vette az anglikán püspökök tízévenkénti találkozájának sorozata, de ez a tanácsadó testület nem vállalkozott arra, hogy tanbeli vagy gyakorlati, etikai kérdéseket döntő módon tárgyaljon és szabályozzon. A Chicago–Lambeth négyes megállapodás megfogalmazásával 1888-ban nem egy hitvallás született meg, sokkal inkább azokat a tágan értelmezett határvonalakat jelölték ki, amelyek megszabják, hogy mi „anglikán”: elfogadni a Szentírást, az egyetemes hitvallásokat, az Úrtól rendelt két szentséget és a történelmi püspökséget, amely „helyileg alkalmazkodik... azoknak a népeknek és nemzeteknek a különféle igényeihez, amelyeket Isten az egyház egységébe elhívott”. Ez adott alapot azoknak a 20. századi kezdeményezéseknek, amelyek egy szélesebb egység létrehozására törekedtek.

Nem Afrikában, hanem Ázsiában ébredt fel az ökumenizmus iránti vágy, hiszen ott a kereszténység mindig kisebbségben élt. Így jött létre 1947-ben a Dél-indiai Egyház (Church of South India) és további egyesült egyházak Észak-Indiában, Pakisztánban és Bangladesben.

Az anglikánok gyakran kezdeményeztek kapcsolatot más, nem nyugati keresztényekkel, különösen ott, ahol ókori orthodox egyházak is fennmaradtak. Hosszabb időszakon keresztül többször is nyitottak a keleti (nem kalcedóni) ortodox egyházak felé, mint amilyenek a koptok, az etiópok és a jakobiták vagy a keralai Szír Ortodox Egyház Indiában. A keralai Mar Thoma Egyház érdekes példa arra, hogy az ortodox liturgiát ötvözték az (anglikán) evangélikál bibliai szemlélettel.

Az anglikán közösség megteremtésében jelentős szerepet játszottak a misszionáriusok, az egyház kialakulásához mégis elengedhetetlenek voltak a helybeli, anglikán hívők. A tamil evangélizátorok

óriási hatással voltak az anglikanizmus terjedésére Sri Lankán, Malajziában és Délkelet-Ázsia más részein. A kínai evangélizátorok (különösen az alacsony sorból származó *hakka* népcsoportból) nélkülözhetetlenek voltak a csendes-óceáni keresztény szórványok megalakításában. Egy japán anglikán létrehozta a japán származású brazilok egyházát São Paulóban. Baganda evangélizátorok munkája által terjedt el gyorsan a kereszténység Ugandában, Ruandában, Burundiban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban és Szudánban. Az 1920-as évektől erre elsöprő dinamizmussal erősített rá a kelet-afrikai ébredés, amelynek a gyökerei az ugandai és ruandai anglikán egyházakhoz vezethetők vissza. A modernkori afrikai anglikán közösség missziói lelkesedése azonban nem a posztkolonialista kor újdonsága, már létezett az anglikán missziói kezdeteitől fogva.

Az anglikanizmus az egykori Brit Birodalom határain túl is fejlődést mutat. Kína és Japán termékeny talajnak bizonyult az észak-amerikai missziói számára. A japán és kínai anglikánok felismerték, mennyire fontos túllépni az egyház kulturális „angolságán”, ezért megalakították a Nippon Sei Ko Kait (Japán Szent Katolikus Egyházát) 1887-ben és a Chung Hua Sheng Kuing Huit (Kína Szent Katolikus Egyházát) 1912-ben, a Csing-dinasztia bukása utáni évben. Határozott elképzeléseik voltak arról, hogy az új kínai identitás megteremtésében a kereszténység komoly szerepet játszhat.

Latin-Amerikában az anglikánok katolikus dominanciájú környezetben tevékenykednek főként bennszülött amerikai indiánok, katolikus háttérből jövő latinok (különösen Brazíliában és Mexikóban) és sötét bőrű karibi bevándorlók között Közép-Amerikában. A Közel-Keleten kicsi, de jelentős arab nyelvű anglikán közösségek élnek az egyiptomiak és a palesztinok között. Afrikában erős anglikán keresztény egyházak vannak a frankofon országokban: Ruandában, Burundiban, Kongóban és Madagaszkáron, illetve az Indiai-óceán szigetein, az Újvilágban pedig Québecben és Haitin. A legtöbb anglikánnak nem anyanyelve az angol, és sokuknak még csak nem is ez első tanult nyelve.

Nem kell eltúlozni a különbséget az északi hanyatló és a déli élénk, kezdeményező, határozott anglikanizmus között. Az azonban nem

kétséges, hogy délen rohamosan növekszik az anglikanizmus. Különösen Nigériában tapasztaltak gyors növekedést az egyházmegyék és a tagság számában is. 2011-ben 166 egyházmegye volt, ebből számos „missziói” státuszban. A Church of Nigeria (Nigériai Anglikán Egyház) az egyik legnagyobb és legbefolyásosabb egyház az országban. A nigériai anglikánok meglehetősen konzervatívok: a liturgiájuk leginkább Cranmert követi, még mindig nem szentelnek fel nőket egyik egyházi rendbe sem, és szigorúan elutasítják a homoszexualitást.

Dél-Afrikában más irányt vett az anglikanizmus. Hitvalló módon tiltakozott az apartheid ellen, bár az apartheidkorszakban gyakran ellenállásba ütközött idegen eredete miatt. A dél-afrikai anglikán egyházat sokáig angliai születésű, és nem dél-afrikai klerikusok vezették, mivel előnyben részesítették a fehér vezetőket a feketékkel szemben. A nagy, radikális lelkészi vezetők kivétel nélkül kivándorlók voltak az 1940-es évektől egészen az 1970-es évekig. Csak akkor került a vezetés az afrikaiak kezébe, amikor az 1980-as években Desmond Tutu csodálatos módon elfoglalhatta hivatalát mint Fokváros érseke. Az anglikán egyház a teljes dél-afrikai keresztény népességnek elég kis hányadát tesz ki, és valószínűleg a mai napig tovább csökken a részaránya. Azonban az anglikánok – akár angolokról, akár fehér dél-afrikaiakról, akár fekete afrikaiakról van szó – történelmileg kiemelkedően, hitvalló módon voltak jelen Dél-Afrikában.

A legnagyobb átalakuláson a Kínai Népköztársaságban ment át az anglikanizmus. A Kínában folyó protestáns misszióban mindig kisebbségben voltak az anglikánok, jóllehet nagy hatást gyakoroltak, különösen oktatási intézményeik, például a sanghaji St John's College által. A kínai keresztények általában félve fogadták a kommunizmus győzelmét 1949-ben, voltak azonban kínai anglikánok, akik ehhez sokkal pozitívabban álltak hozzá. Ők fontos szerepet játszottak a Three-Self Patriotic Movement (Három-Saját Hazafias Mozgalom) megalakításában. K. H. Ting egyike volt az utolsóként felszentelt anglikán püspököknek, 1955-ben iktatták be hivatalába, nem sokkal azelőtt, hogy az események lehetetlenné tették az egyház további működését felekezeti keretek között. Tingnek óriási szerepe volt egy

felekezetek nélküli kor új kínai protestáns identitásának kialakításában. Ting püspök jellegzetes anglikán vonásokat vitt a felekezetek utáni kor egyházába (például: inkarnációs teológia, a rendek és a rítusok iránti tisztelet, társadalmi etika). Igyekezett megtalálni annak az útját, ahogyan az egyház együtt tud létezni a kommunista állammal viszonylagos szabadságban kialakítva belső életét, és el tudja látni alapszükségeit, a lelkészképzést és a Biblia terjesztését.

A közelmúltban egyre többen törekednek arra, hogy olyan formáit mutassák meg az anglikanizmusnak, amelyek túlmutatnak az „angolságon”. Helyi egyházak nagy erővel vetették be magukat a misszióba és az evangelizációba saját kulturális kontextusukon belül és mások felé irányuló missziói programokban is, ezáltal sokat tettek azért, hogy kiszabadítsák az anglikán közösséget „angolszász” rabságából. Az anglikán közösség jelentősen hozzájárult a modern világ missziójához az evangélium hirdetésével és a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelemmel. Az anglikánok kivették a részüket az egész világra kiterjedő vallásközi párbeszédből is, keresve a megújulás és a keresztény spiritualitás útjait (például: Pandita Ramabhai és Amy Carmichael Indiában vagy a kelet-afrikai ébredés testvérei). Az 1980-as évek óta az anglikán egyházakra az egész világon nagy hatást gyakoroltak a pünkösdi és karizmatikus mozgalmak istentiszteleteikkel és a spiritualitás kifejeződésének új formáival.

Az utóbbi időben a homoszexuálisok befogadásának kérdése kapcsán fenyegetett megosztottság a közösségben. Van ugyan valami igazság abban, hogy a liberális és szekuláris Északot kihívás elé állítja a konzervatív és ortodox vallásosságú Dél, de az igazság az, hogy ezek a kérdések Északot és Délt is egyaránt megosztják. A globalizáció azt jelenti, hogy az afrikaiak és az ázsiaiak átalakítják a brit és amerikai egyházak életét egyfajta fordított misszióban. Az egyik angliai érsek ugandai. Meglehetősen nagy számban szolgálnak afrikai és ázsiai papok az egyesült államokbeli és a kanadai episzkopális egyházban.

A 21. század első éveiben a vita a homoszexualitás etikájáról és a homoszexuálisok és leszbikusok helyzetéről a szexualitást érintő

egyházi krízisben alapjaiban rázta meg az anglikán eszmeiséget. Fenyegető módon jelent meg a „nyugati”, liberális, megengedő értékrend neokolonialista ráerőszakolása az egész közösségre. Válaszul azzal ijesztgettek, hogy a konzervatív teológiai értékek a „déli félteke” támogatásával el fogják nyomni a hagyományos anglikán értékeket, mint a tolerancia, a kompromisszumkészség, illetve a más vallásokkal és a szekularizmussal folytatott párbeszéd. Könnyen kisarkíthatjuk a vitát Észak és Dél ellentétére, a valóságban azonban a „liberális” és „konzervatív”, a „revizionista” és „ortodox” felfogások átszelik a régi, ismert evanglikál–katolikus és északi–déli törésvonalakat. Hogyan lehetséges ilyen ellentétes elképzelésekkel egy egységes anglikán közösség arculatát megteremteni? A hit egységét és a közös liturgiai és egyházi hagyományt egyre inkább felváltja valamifajta piaci hangulat, ahol az anglikán igazhitűség versengő formái megvívják egymással. Az anglikanizmus csak akkor fog tudni előrelépni, ha igazságos lesz a homoszexuálisok és leszbikusok irányában, akik a közösségben mindenhol jelen vannak – a déli egyházakban is. Az anglikanizmusnak továbbá törekednie kell a rasszizmus, a kulturális felsőbbrendűség és a kolonializmus egyéb maradványainak megsemmisítésére és egy valódi, egész világra kiterjedő, multikulturális anglikán közösség létrehozására.

Szövegközlés

Emani Sambayya, 1907–1972

Sambayya Dél-Indiából származik, brahmin volt, de megtért, és Kalkuttában, Szerampurban, illetve a New York-i Union Seminary-n tanult. További tanulmányokat folytatott Cambridge-ben a Westcott House-ban, felszentelték, majd rövid ideig Bombayben volt káplán. Ezután a következő harminc évben Kalkuttában a Bishop's College oktatója, kutatója és aktív korának utolsó tíz évében igazgatója volt.

Az anglikán közösség zsenialitása: ahogy Indiából látjuk

Tizenkilenc évig a brahminizmus legjobb hagyományai szerint neveltek. Húszévesen elfogadtam Jézus Krisztus Megváltómnak, és egy metodista lelkész megkeresztelt. Az első években nagy örömet találtam az élő Krisztushoz való tartozásban. Megkeresztelésem után legalább tíz évig nem tartoztam az egyház közösségéhez. Néha úgy tűnt, hogy az SCM¹ – amelynek akkor tagja voltam – helyettesítette számomra az egyházat. Ennek egyértelműen az volt az oka, hogy nem tartottam fontosnak a kereszténység közösségi jellegét. 1937-ben, amikor elhívást kaptam a lelkészi szolgálatra, nem értettem, miért van annyi egyház, ha egyszer annyi bennük a közös vonás. Engem egyetemista korom óta egyetlen egyház vonzott: az anglikán. Az *Imádságoskönyv* (Book of Common Prayer) alapján vezetett anglikán istentiszteletet ellenállhatatlannak találtam, jöllehet az egyik anglikán lelkész ellenezte az interkommuniót, és ez mélyen felháborított. Azok az emberek azonban, akik Krisztus szentsége által segítettek felfedeznem az elhívásomat a szent szolgálatra, szintén anglikánok voltak. Úgy érzem, hogy ez nem szerencsés véletlen, és nem az én választásom eredménye az, hogy az anglikán közösség lelkésze lettem. Azért vagyok, aki vagyok, mert engedelmeskedtem egy határozott elhívásnak.

Az anglikanizmus zsenialitása és maradandó értéke az *Imád-*

¹ Student Christian Movement: Keresztény Diákszövetség.

ságoskönyv (Book of Common Prayer) alapjain álló istentisztelet. Nekem, aki a brahminizmusból jöttem, amely tagadja a világ és az egyén valóságosságát, az anglikán közösség istentisztelete szívbe-markoló és felemelő. A hitvallás minden istentiszteleten elhangzik, és ez egy egészen új világot nyit meg előttem. Amikor a hitvallást mondom, úgy érzem, hogy Isten házanépe között az életemnek új középpontja van. A hitvallások megfogalmazzák azokat a nagyszerű dolgokat, amelyeket Isten értem tett... Az életem egyáltalán nem áll távol a valóságtól, sőt itt és most megtelik értelemmel azért, mert Isten értékesnek találja. Ez az új igazság fokozatosan betölt engem az istentisztelet alatt... Bár izgalmasnak találom, hogy az életem új középpontját fedeztem fel az egyházban, az anglikán hitélet nem hagy esélyt arra, hogy az úgynevezett „vallásos individualizmus” kialakuljon bennünk, és szokássá váljon. Gyakran elhangzik, hogy az indiai keresztényeknek nincs egyháztudatuk, és individuálisan élik meg a hitüket. Ez igaz, az indiai keresztények veszélyesen gyenge egyháztudata részben a hindu háttérnek, részben a gyakran téves egyházi tanításnak köszönhető. Ennek ellenére az imakönyv alapján vezetett istentiszteletek nem hagynak kétséget afelől, hogy mindig az egész egyházzal együtt imádom Istent. Erre emlékeztet a többes szám első személy, a „mi” használata ezeken az istentiszteleteken. A keresztény hitben nemcsak új középpontot találtam az életemnek, hanem tagja lettem egy hatalmas hívő közösségnek, amely részben látható, részben láthatatlan...

Szeretném azt is megosztani, hogyan tanultam meg anglikánként, hogy a keresztény élet elhívás arra, hogy az odafenn valókkal törődjünk. A keresztségre készültem, amikor egy érdekes kérdést tettek fel nekem a barátaim és a családom: „Mi értelme csatlakozni egy keresztény közösséghez, amikor otthon élve is lehetnél keresztény?” Mielőtt lelkész lettem, hasonló kérdéseken vívódtam magam is. „Először a saját életemben szeretném gyakorolni, amit majd a szószékről hirdetni fogok.” Eltelt egy kis idő, mire felismertem ennek a két gondolatnak a hibáját. A *Book of Common Prayer* egyértelművé teszi, hogy az Istenre figyelő élet, amire a keresztségben elhívást kaptam,

csak az egyházon belül élhető, és az egyház folyamatosan mellettem áll, és segít növekednem a szentségben. Az élet teljes odaszentelése az egyház liturgikus életéből fakad. Ebben a hangnemben zárulnak a *Book of Common Prayer* liturgiái. A növekedés az imaéletben és a krisztusivá válás nem az elszigetelten élő keresztények magányos tapasztalata. Ezt az életet Krisztusban élhetjük, és az egész egyház segítségünkre van a növekedésben és a megszentelődésben a papsággal együtt, a szentségekkel, az egyházi év ünnepeivel és az ige szolgálatával.

Edmund John, 1922–1975

Edmund John keresztény családba született a tanzániai Muhezában. Bátyja, John Sepeku lett Tanzánia tartomány első érseke. Edmund tanulmányai után a tanzániai rádiónál dolgozott, majd egy hitélmény után elkezdett Dar es-Salaam utcáin és kocsmaiban szolgálni. Szolgálatával Tanzánia más területeit is elérte, csodálatos gyógyítások és ördögűzések is kötődtek a nevéhez. Elindította a csütörtöki találkozók, ébredési csoportok és látogatások rendszeres szolgálatát, amelyet a Cyprian Sallu vezetett Nyumba kwa nyumba (Háztól házig) elnevezésű csoport vitt tovább.

Gyógyító szolgálat

Útmutatás az imacsoportoknak, hogy miként böjtöljenek és imádkozzanak a betegekért

- 1) A vezető lelkész legyen jelen, ahol csak megoldható.
- 2) A csoport csak akkor kapja meg a Szentlélek erejét, és akkor lesz áldás az erőfeszítésein, ha alkalmazkodik a következő feltételekhez:
 - a) A lelkész, a csoport vezetője és minden tagja vallja meg minden bűnét az Úr Jézusnak minden este lefekvés előtt és az imádságok előtt!
 - b) A lelkész ne igyon alkoholt, ne cigarettázzon és ne szivarozzon!
 - c) Imádkozzon mindennap reggel és este!

- d) A lelkész, a csoport vezetője és minden tagja böjtöljön azon a napon, amikor a betegért közbenjárnak! Tegyen így a beteg is és mindegyik segítője! A távol élő beteg is böjtöljön a közbenjárás napján!
- e) A betegnek is el kell mondani ezeket a feltételeket: imádkozzon, böjtöljön és vallja meg minden bűnét!
- 3) Vasárnap a gyülekezetben a csoportot vezető lelkész (és ne a csoporttagok) tegyen bizonyosságot az imádságban tapasztalt áldásról és eredményekről!
- 4) A betegekért való imádság napja nagy tiszteletet érdemel, és fontos, hogy alapos előkészület előzze meg, hiszen ez jelentős istentiszteleti alkalom.
- a) Gondosan és szép rendben kell megtartani, Isten ígését követve.
- b) Tanácsos egy erre a célra előkészített templomban vagy házban tartani.
- Ez az az útmutatás, amelyet a mai napig követünk a betegekért szóló imádságban.

A lelkigondozó kötelességei

- 1) Minden beteg ismerje meg az alábbi feltételeket:
- a) Bánja meg a bűnöket, mert azok a gonosznak, a bajoknak és a nyomorúságoknak a gyökerei a világban! Titokban tartson bűnbánatot, ne mások előtt!
- b) Fogadja el Krisztust gyógyítójának, és távolítsa el magától azokat a talizmánokat és minden mást, amelyre az emberek az életüket is rá szokták bízni! Csak az Úr Jézus legyen a védelmezője!
- c) Imádkozzon reggel és este, hagyjon fel a káros szokásokkal, mint a részegeskedés, dohányzás, és ehhez hasonló!
- d) A templomba menetel napján kötelező böjtölni a betegnek! Ne egyen semmit, imádkozzon továbbra is megbocsátásért, és helyezze magát Krisztus gondoskodása alá!
- Jól jegyezzétek meg:

A kórházban kapott gyógyszert bevenni nem rossz dolog. Nem akarunk vitába keveredni az orvosokkal. A betegek gyógyításának

szolgálata olyasvalami, amire a kórházban kapott gyógyszerek nem alkalmasak, de a fájdalmat csökkentik. Ha a beteg kórházi kezelés alatt áll, nem mehet gyógyító istentiszteletre addig, amíg az orvos ezt nem engedélyezte, vagy haza nem engedték a kórházból.

2) A lelkigondozók figyeljenek oda a legnagyobb szükségét szenvedőkre! Nem fognak tudni mindenkin segíteni; majd' kétezer beteg lesz minden nap.

3) A muszlimokat és más hívőket tanácsolják, hogy fogadják el az Úr Jézust, de hagyják meg nekik a szabadságot, hogy ők döntsenek! A lelkigondozók kapnak majd egy könyvet, ami alapján segíthetnek a betegeknek a Jézus-követés első napjaiban, de csak azok számára, akikről azt gondolják, hogy nekik hasznos lesz. Ne felejtssenek el mindenkinek adni egy Márk-evangéliumot és egy *Jézus Krisztus a gyógyító* traktátust! A lelkigondozók nem fogadhatnak el pénzt, ajándékot vagy ilyesmit a könyvekért az egyház nevében sem.

4) Lesznek, akik meggyógyulnak, és lesznek, akik nem. Ne felejtkezzünk el azok vigasztalásáról, akik nem gyógyultak meg! Néhányuknak további magyarázatot kell adni arról, hogy bűnösök vagyunk, és szükségünk van Jézus Krisztus megváltására. Másoknak mondjuk el, hogy a gyógyulás Isten akarata. Ne hagyjuk, hogy a betegek elkedvetlenedjenek! Ismerjék meg a feltételeket, és folytassák az imádságot egyedül vagy más keresztényekkel együtt, olvassák a Bibliát! Jézus ezt mondja mindenkinek, aki meggyógyult: *„Íme meggyógyultál, többé ne vétkezz, hogy valami rosszabb ne történjék veled.”* (Jn 5,14; lásd Mt 12,43–46)

5) A lelkigondozók segédkezzenek a szolgálat megkezdése előtt, ha szükséges.

Fordította Mucsi Zsófia

Felhasznált irodalom

- Edmund John. In: Rowell, Geoffrey – Stevenson, Kenneth – Williams, Rowan (szerk.) 2001. *Love's Redeeming Work. The Anglican Quest for Holiness*. Oxford University Press, Oxford. 733–734. o.
- Emani Sambayya. In: Rowell, Geoffrey – Stevenson, Kenneth – Williams, Rowan (szerk.) 2001. *Love's Redeeming Work. The Anglican Quest for Holiness*. Oxford University Press, Oxford. 696–697.
- HASSETT, Miranda 2007. *Anglican Communion in Crisis*. Princeton University Press, Princeton.
- JENKINS, Philip 2002. *The New Christendom. The Coming of Global Christianity*. Oxford University Press, Oxford.
- KAYE, Bruce 2008. *An Introduction to World Anglicanism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- NAMATA, Joseph A.: *Edmund John, Man of God. A Healing Ministry*. Kambata, ACT, 1986.
- SACHS, William 2002. *The Transformation of Anglicanism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SAMBAYYA, Emani 1948. *The Genius of the Anglican Communion. An Indian Perspective*.
- WARD, Kevin 2006. *A History of Global Anglicanism*. Cambridge University Press, Cambridge.
- WICKERLI, Philip 1988. *Seeking the Common Ground: Protestant Christianity, the Three-self Movement and China's United Front*. Orbis, Maryknoll.
- ZINK, Jesse 2014. *Backpacking through the Anglican Communion*. Morehouse Press.

Az anglikán kereszténység gyökerei és mai lelkiisége

■ STEPHEN W. SYKES

Jelen cikkünkben elsősorban a Church of Englandről szólunk, amely elkerülhetetlenül összekapcsolódott az angol történelemmel és kultúrával. Amikor az angliai anglikánok az amerikai kontinensre vagy Ausztráliába kerültek, az angolság és az anglikanizmus átültetési lehetőségeit kezdettől fogva korlátozták az új környezet társadalmi, politikai, sőt földrajzi viszonyai. Az Egyesült Államokban például a függetlenségi háború után kialakult anglikanizmus sajátosságaiban eltér az angliai anglikanizmustól.

Az anglikanizmusnak különböző kultúrákba való beoltódása szükségszerűen együtt jár az angol szellemiség kisugárzásával. Az angliai anglikanizmusnak – noha jelentős tényező az anglikán közösségben – nincsen normatív szerepe, hanem az anglikán közösség helyi változatát képezi.

Mi is ez az angliai változat? A kérdés megválaszolása végett tanulmányomat két részre osztom. Az első részben az anglikanizmus megértése szempontjából nagy jelentőségű történelmi eseményeket és mozgalmakat kívánom bemutatni. Ezek után megkísérlem felvázolni a mai anglikanizmus szellemi-lelki arculatát. Azt hiszem, felesleges mondanom, hogy egy ilyen szintetizáló, a belső különbségekre és az átfogó erejére büszke mozgalom ismertetése állandóan a félremagyarázás vagy a túlegyszerűsítés veszélyével jár. Nem „tudományosan” kívánom bemutatni a témámat, hanem

azoknak szeretnék inkább segítséget nyújtani, akik valaha is találkozni fognak az anglikanizmus jelenségével.

I.

Az anglikán reformáció

Minden vallási tradíció egy eredeti esemény vagy alapvető tanítás újraértelmezéseinek egymásra rakódó rétegeiből tevődik össze. Az angol reformáció különös példája a nyugati katolicizmus átalakulásának vagy újraértelmezésének. Öntudatosan *konzervatív* reformációnak tekintette magát, s kezdeményezőinek (VIII. Henrik király és teológusai) ez mindössze a pápai tekintély elutasítását jelentette. A lényegi és másodrendű dolgok melanchthoni (illetve korábban erasmusi) megkülönböztetése nyomán a pápai hatalmat az utóbbiba sorolták. Az angol egyház fenntartotta azt az igényét, hogy új, királyi-földi felettesével együtt hű marad a lényegi katolicizmushoz. Ez az igény jellemző volt a 16–17. századi apologétákra, aszerint változó tartalommal, ahogyan a lényegi kérdések különféle újraértelmezések tárgyává váltak.

Az anglikanizmus konzervatív eredete ma is látható: megtartották a püspök-pap-diakónus hármas szolgálati rendjét, és igényt tartanak arra (amit Róma nem fogad el), hogy az anglikán püspökök az apostoli szukcesszió örökösei. Nem tekinthető azonban ennyire konzervatívnak a liturgikus rend reformációja. Itt az európai reformáció (különösen Luther, Melanchthon, Bucer, Bullinger és Oecolampadius) éreztette hatását a nyilvános istentisztelet, a Szentírás angol fordításának nyilvános olvasása, a közösségi gyónás és feloldozás és az angol nyelven kiszolgáltatót úrvacsora tekintetében. Elvetették a misének kiengesztelő áldozatként történt késő középkori felfogását. A liturgia megreformálása Canterbury érsekének, Thomas Cranmernek (1489–1556) az érdeme, aki egyúttal az angol irodalmi stílusnak is kiváló mestere volt, s ennek nyomát érezhetjük a *Book of Common Prayer* (Imádságoskönyv) két változatán is (1549

és 1552), az *Ordinal* (Szentelési könyv, 1552) és a *Forty-Two Articles* (Negyvenkét hitcikkely, 1553) szövegén. Az utóbbi lutheránusok és az angol reformátorok közös munkájának a gyümölcszeként született meg az Ágostai hitvallás publikációját követő tíz évben.

A liturgikus és a tanításbeli kezdeteket kitörölhetetlenül magán viseli az angliai anglikanizmus. Cranmer első két említett művének 17. századi revíziói és az 1571-es *Thirty-Nine Articles* (Harminckilenc hitcikkely) alkotják azokat a műveket, amelyekre a Church of England tanítási alapként hivatkozik, eltekintve természetesen magától a Szentírástól és az azzal összhangban levő korai egyházatyák írásaitól. Csupán ezek a szövegek tekinthetők a lutheránus hitvallási iratok anglikán megfelelőinek, noha a 19. század óta ezek is egyre inkább veszítettek „konfesszionális” jellegükből, megelőzve az európai egyházakat is. Látni fogjuk majd, mennyire jelentős, hogy a három mű közül kettő istentiszteleti imakönyv, nem pedig értekező teológiai mű vagy összefoglaló tételsor.

Röviden azonban még szólnunk kell a *Negyvenkét hitcikkelyről*, amely sok szempontot köszönhet az Ágostai hitvallásnak. Más országokban, az angol reformáció történetében is – különösen Luther halála után – az evangélikus teológiai hatást felváltotta a kálvinizmus. Az angol cikkelyeket azonban abban az időben írták, amikor a kontinensen is nagy pontossággal fürkésztek a reformáció alaptételeit, s ebben az időben különösen erős volt a reformátorok és az anabaptisták közötti konfliktus. Az angol hitcikkelyek jellemző vonása, hogy azok nyíltan anabaptizmusellenesek, noha mérsékeltek és az egyes esetekben gondosan kerülnek az aprólékos precizitást. Bennük a teológiai állásfoglalásnak jó értelemben vett nagyvonalúságával találkozunk, amely megfelelt I. Erzsébet királynő (uralkodott 1558–1803) átfogó egyházpolitikai céljainak. Bár az elmúlt években a cikkelyek presztízse meglehetősen csökkent, azok mérsékelt szelleme az angliai anglikanizmusra sokkal nagyobb hatást gyakorolt, mint azt sok anglikán gondolná. Az anglikanizmus számos olyan elemet tudott megőrizni, amelyek más közösségekben egymástól elszakadtak: így a konzervatív katolicizmust, az erasmista huma-

nizmust, a puritán kálvinizmust, vagy később a pietizmust meg a racionalizmust. A különféle áramlatok egysége az eredeti dokumentumok nyitottságának és nagyvonalúságának köszönhető.

A hagyományos anglikán szellemiség a 16. század végén és a 17. században virágzott Angliában. Ennek nyoma érezhető a kor meditatív íróinál és költőinél, akik még ma is nagy hatásúak különösen az angol művelt laikus keresztények között. Két nevet is érdemes itt említeni, mindketten költők és lelkészek voltak: John Donne (1571–1631) és George Herbert (1593–1633). Mindkettőjük költészetében, különösen Donne-éban a vallásos áhítatnak és szenvedélynek olyan mélysége nyilvánul meg, ami erőteljesen összecseng a 20. század diszharmonikus szellemével.

A modern anglikanizmus

A 16. és a 17. század folyamán az anglikanizmuson belül erős moralista és racionalista irányzat alakult ki. Ellenhatásként nemskára evangélizációs ébredési mozgalmak születtek, amelyeknek kapcsolata volt a Zinzendorf-féle pietizmussal és egy romantikus katolikus ébredési mozgalommal, amit „Oxford-mozgalomnak” vagy „traktarianizmusnak” neveznek. Mindezek az irányzatok hozzájárultak a jelenlegi anglikanizmus arculatának a kialakulásához, s olyan történeti öntudatot eredményeztek, mely közismert minden európai felekezet számára.

Az említett irányzatok közül a legnagyobb hatást kétségtelenül az Oxford-mozgalom gyakorolta. Az 1830-as években indult, kezdetben az egyház állami ellenőrzése elleni reakcióként. Később a liberális racionalizmus behatolása ellen védekezett, a reformációval szemben hangsúlyozta az anglikán egyház inkább patrisztikus örökségét. Kiemelte a püspöki hivatal, a papság, az eucharisztia fontosságát, újraélesztette a misztérium iránti érzéket, az istentiszteleten belül az imádás szerepét. A mozgalmat „Róma felé orientáltként” tartják számon, s valóban néhány vezetője át is tért a római egyházba. Ugyanakkor az anglikanizmusra gyakorolt hatása is nagyon mély.

Úrvacsorát például a 18. század folyamán legfeljebb havonta egyszer szolgáltattak ki, sőt néha csak háromszor egy évben; ma a legtöbb anglikán gyülekezetben már legalább hetente egyszer van úrvacsorára. A reformáció idején elvetett szertartásokat, a miseruhát ma már mindenütt alkalmazzák. Az 1662-es imádságos könyv legnagyobb részét az anglikán közösség katolikus irányban revideálta, közelebb hozva azt a II. vatikáni zsinat utáni római katolikus szertartáshoz. A legtöbb anglikán a római katolikusokkal való köteléket tartja a legtermészetesebb ökumenikus kapcsolódásnak.

Az Erzsébet-kor óta megindult folyamatot feltűnő fejlődésként tarthatjuk számon. Angliát akkoriban vezető protestáns nemzetnek tekintették, az angolok pedig a római katolikusokat téves teológiájúnak, politikailag pedig államrendet felforgató elemnek tartották. A fejlődés természetesen bonyolultabb annál, mint mi azt az adott keretek közt kifejthetjük. Fontos tényezőnek említhetjük az Anglián belüli belső megoszlást az anglikánok és az ún. „nonkonformisták”, azaz szabadegyházak között (independensek, kongregacionalisták, baptisták, presbiteriánusok, metodisták). 1660-ban a monarchia restaurációjának idején, a polgárháború és a köztársaság korszaka után II. Károly és anglikán tanácsadói megpróbálták átfogó nemzeti egyházat teremteni, de vállalkozásukat nem koronázta siker.

Az uniformizmus törvénybe iktatásával jelentős ellenzéki közösségek jöttek létre. A 18. századi evangélizációs ébredési mozgalom idején az anglikanizmusnak ezúttal sem sikerült keretein belül tartani a mozgalmat, s így jött létre a metodizmus mint különálló felekezet. A belső megoszlás gyengítette a protestantizmust Angliában, s így nyílhatott meg az út a 19. század elején a romantikus konzervativizmus számára, amely az anglikanizmus igazi természetének és identitásának megfelelően az „egyszerű és egységes” katekizmust kívánta megvalósítani.

Az anglikanizmus önértelmezésében rendkívül jelentős az Oxford-mozgalom hatása. Az irányzat tanításának megfelelően a Church of England tekinthető Anglia katolikus egyházának, amely vallja az egységes egyház hitét, elfogadja a katolikus rendet, az apos-

toli szukcessziót és a katolikus szentségek kiszolgálásának érvényes adminisztrációját. Az irányzat képviselői Henrik reformációjának konzervatív elemeire hivatkoznak, s általában gyanakvással tekintenek Thomas Cranmer reformcéljaira. Az ige és a szentségek érvényes kiszolgáltatásához elengedhetetlennek tartják az apostoli szukcesszió általi ordinációt.

II.

A következőkben a mai anglikanizmus szellemi-lelki arculatát kíséreljük meg bemutatni. Nem könnyű a feladatunk, hiszen nemcsak a teológiai nézeteket kívánjuk ismertetni, hanem a teológiai és az egyházi mozgalmak nyomán kialakult anglikán közvéleményt is. A félreértés vagy a félremagyarázás veszélye itt inkább a tudat alatti szimpátiából vagy a túlzott elfogultságból adódhat. A kockázat ellenére megpróbálom gondolataimat három szempontból rendezni: Istenre, Krisztusra és az egyházra vonatkozólag.

Isten valósága

Az angol teológiának és spiritualitásnak az Isten valóságáról és transzcendenciájáról vallott tanításában rendkívül fontos helyet foglal el a liturgia. Az anglikán reggeli istentisztelet valójában hosszú dicséretsorozat, amely együtt jár az Ó- és Újtestamentumból való felolvasással és a zsoltározással. Az Oxford-mozgalom közvetett eredményeként a reggeli imádságot a családi úrvacsora váltotta fel, amely manapság már nem a Cranmer-féle úrvacsora szellemében történik, hanem az anglikán liturgikus mozgalom vívmányaként a hálaadásra és a közösségi szertartásra esik erős hangsúly.

Figyelemre méltó az anglikanizmusnak e sajátos vonása mögött meghúzódó teológiai háttér. Vegyük ezt közelebbről szemügyre!

Először is az anglikánok soha nem kerültek annyira szembe a teremtés gondolatával, mint néhány európai protestáns irányzat.

Vezető angol teológusok a hagyományos természeti teológia határozott szószólói voltak, és a természeti törvény folytatását látták a morálteológiában.

A 17. század tudományos forradalma végeredményben harmóniában volt az isteni teremtés teológiai gondolatával; számos kiemelkedő angol természettudós egyúttal pap volt, akik még teológiai értekezéseket is írtak. A darwini fejlődélmélet hatása idején is a teológusok felkészülten tudták elfogadni Isten kezét a természet munkájában.

Az isteni teremtés igenlésének és bizodalmas hitből eredő elfogadásának hagyománya azzal az eredménnyel is járt, hogy a tradicionális teizmus megjelenése sokkal erőteljesebb az istentiszteleten. Amikor a hívők a *Te Deum laudamus* (Téged, Isten, dicsérünk) kezdő sorait éneklik, akkor erről az Istenről elmondható, hogy őt nem „módosította”, nem „korrigálta” a posztkantiánus filozófia. Isten nemcsak az abszolút függőség kifejezésére használt más elnevezés, nem is monisztikusan felfogott abszolút szellem, hanem az Úr Jézus Krisztus Atyja és Istene, mint azt évszázadok óta hiszi és vallja minden keresztény.

Két dolgot kell itt megjegyeznünk. Az első, hogy az Isten iránti bizalom alapuló teizmus hagyományát feltűnően megrendítette egy kiadvány megjelenése 1963-ban. A könyv szerzője J. A. T. Robinson, s a mű címe *Honest to God* (Őszintén Istennel). Ez a kis népszerű könyv több példányban kelt el, mint bármilyen más teológiai munka az angol vallásos könyvkiadás történetében. Pedig a könyv semmi olyat nem mondott, amit már ne írtak volna le korábban teológusok, különösen Paul Tillich. Robinson viszont mindezt világosabban és egyértelműbben fejtette ki. Megállapításai s a népszerű hagyományos teizmust érintő kritikája nagy morajt váltott ki, éppen az angol hívők Istenről alkotott masszív képzelete miatt. Hosszú távú hatása azonban elenyésző volt.

Másodszor: a hagyományos teizmusba vetett bizalomnak van kulturális, sőt társadalmi dimenziója is. Az angol intézmények stabilitása, a monarchia, a parlament két háza, a szigeti királyság töretlen folytonossága – mindezek otthagyták nyomukat a vallási felfogáson.

Az urbanizáció és a modernizálás is lényeges vallási változásokat eredményezett. Ahol az emberek már nem érintkeznek a társadalmi rend stabilitásának jeleivel, ott más a *helyzet*. A belvárosi területeken erősen hanyatlik a templomlátogatás, az anglikanizmus főképp a középosztály körében virágzik.

Nem szabad azonban ezekből a tényekből arra következtetnünk, hogy az Isten valóságához és transzcendenciájához való erős kötődés *kizárólag* kulturális jelenség lenne. A keresztény hit sajátos létezés módjáról tanúskodnak még az *Imádságoskönyv* (Prayer Book), a már korábban bemutatott angol spiritualitás hagyománya s a már elemzett hosszú életű teológiai tradíciók. De az angol társadalmi és kulturális élettél való egybeesések arra is figyelmeztetnek, hogy ezt a jelenséget önkritikusan is kell néznünk.

A testté lett Krisztus

Az anglikánokat a különféle keresztény hitvallásokat követők között az is megkülönbözteti, hogy az istentiszteleten gyakran használják az Apostoli és a Niceai hitvallást. Az előírt fegyelem megköveteli a papoktól a naponkénti reggeli és esti liturgikus szolgálatot. Az istentisztelet keretén belül kötelező az Apostoli hitvallás elmondása. Az egyház lényegi tanítását meghatározó egyik mértékadó anglikán irat például a Niceai hitvallást, amely az athanáziuszi inkarnációt tanítja, a keresztény hit „elégészes” tételének nevezi.

Nem találunk az angol reformáció 16. századi dokumentumai között olyan nyílt állásfoglalást, mint például az Ágostai hitvallásban arról, hogy a hit általi megigazulás az evangélium központi tanítása. Elmondhatjuk, hogy Cranmer érsek liturgiai revízióját csak az a szándék vezette, hogy az evangéliumi üzenet fókuszát Istennek Krisztusban elvégzett kegyelmi cselekedetére irányítsa. De később sem tekintettek semmiféle hittételt sem az alapnak vagy a többi tanítás központjának. Ezért az anglikánok a tanítás tekintetében bizonyos szabadságot élveznek már a 16. század óta.

Az Oxford-mozgalom nyíltan ki is használta ezt a szabadságot,

és kritika tárgyává tette az anglikán evangélikáloknak azt a szemléletét, hogy a bűnbocsánatot központi szereppel ruházzák fel, s ezzel elhanyagolják az inkarnáció tanítását. Nem állítjuk, hogy az anglikánok többet hoztak volna ki az inkarnáció gondolatából, mint bárki más, de határozottan és szívósan védelmezték azt már a múlt század közepe óta. S valóban: miután úgy tűnt, hogy a darwini hipotézis elfogadottá vált, nem egy anglikán teológus írt „inkarnációs metafizikát”, ahol Krisztus úgy jelenik meg, mint a történelem folyamán át kísérő isteni vezetés csúcsa.

Az inkarnáció teológiája így szilárd és sajátosan anglikán jelenség marad, különösen a nem római katolikus felekezetek között. Miért? Az egyik felelet szerint ez már az Oxford-mozgalom által is szorgalmazott patrisztikakultuszból következik, és az *Imádságoskönyv* liturgikus szövegei is azt támasztják alá (különösen a *Te Deum* és a *Gloria in excelsis*). A másik felelet rámutat arra a következetességre, ami az egyik oldalon a hagyományos teizmus, illetve a teremtés tanítása, a másik oldalon pedig a megtestesülés tana között található. Amikor testünket Krisztus magára vette, ezzel elfogadta és megszentelte a materiális világot. A keresztény hit materiális jellegű, és nem a test nélküli lélekről szóló tanítás.

Továbbá: az anglikanizmus sohasem lett olyan hatások áldozata, amelyek a megtestesülés krisztológiájának hanyatlását eredményezték, mint például az antropocentrizmus felé történt hangsúlyeltolódás, amely teológiailag a „Krisztus énérettem” nézetet hangsúlyozza. De kivédte a filozófiai idealizmus egyoldalú hatását is, amely a valóságnak csak a tudati megközelítésén fáradozik. Az angol teológia történetét tanulmányozó tudós számára megragadó, mennyire állhatatosan védelmezik az anglikánok a megtestesülés tanítását az újtestamentumi kritika látszólag romboló hatásával szemben, amely Jézus emberi korlátaira és tudatára irányítja a figyelmet, valamint rekonstruálni kívánja az ősegyház primitív, preinkarnációs krisztológiáját.

A tradíció ebben az esetben is ellenszéllel találkozott, amit azonban távolról sem nevezhetünk általánosnak. A század elején az

anglikánok között is hatást gyakorolt a liberális protestáns teológia. 1977-ben egy tanulmánygyűjtemény jelent meg, amelynek a címe *The Myth of God Incarnate* (A megtestesült Isten mítosza). Őt teológus vett részt a tanulmányok írásában, amelyeket ugyanaz a cég adott ki, mint pár évvel korábban Robinson püspök munkáját. A könyv hasonlóképpen hangos reakciót váltott ki az olvasókörzösből. Ismét csak azzal magyarázhatjuk a túlzott izgalmat, hogy a megtestesülés tanának támadása, annak mítoszként történő beállítása teljesen szokatlan Angliában. Más országok protestáns teológusai, különösen Németországban és az USA-ban csodálkozással adtak hangot; szinte hihetetlen, hogy egy konvencionális tétel megbolygatása ilyen érzékeny reakciót okoz.

A lutheránus olvasónak bizonyára feltűnik, hogy a hagyományos hittételt védő anglikán magatartás a jól ismert, a bevett dolgok stabilitását fejezi ki. Ugyanakkor azonban ez ad kellő alapot a katolicizmussal és az orthodoxiával való ökumenikus kapcsolatoknak. Az elmúlt évek leghatásosabb krisztológiai munkái is európai katolikus szerzők, mint például Rahner, Schillebeeckx, Kaspar és Küng tollából születtek.

Az egyház

Az angliai anglikanizmusról szóló ismertetésünk külön hangsúlyozta az anglikán tradíció többretegűségét. Mivel nem volt a kezdetekben erősen normatív irányvétel, ezért a történetében is szétágazó irányzatokkal találkozunk. De ez egyúttal a jövőbeli újraértelmezések lehetőségét is magában foglalta. A mai anglikanizmusnak ezt a tulajdonságát legjobban az egyház értelmezésével illusztrálhatjuk.

A kezdeteknél a reformátorok úgy gondolták, hogy minden nemzeti csoport megteremtheti a helyi igényekhez alkalmazkodó nemzeti egyházát. Amennyiben az egyházak az igazi evangéliumot és nem az emberi hagyományokat tüntetik fel az üdvösséghez szükséges alapnak, akkor elismerhetnék egymás szolgálatát és a szentségeket. Arra azonban nem gondoltak, hogyan lehet megoldani olyan

szituációt, amikor a nemzeti egyházak különféleképpen értelmezik az evangéliumot, és komoly nehézségek támadnak az úrvacsora kiszolgáltatásának a kérdésében.

Említenünk kell még a mai anglikanizmus egy jelentős tényezőjét, amelyet „evangelikál” irányzatnak is neveznek. Ez a mozgalom nem szűkül felekezeti korlátok közé. A protestáns teológiának a pietista értelmezéséről van szó, ami a megtérés „valóságos voltát”, „szívünkbeni megtapasztalását” és a bennünk lakozó Krisztust hangsúlyozza nyomatékosan. Újabban a karizmatikus mozgalmából merítette erejét ez a felekezeteken átnyúló spiritualitás. A mozgalom pietisztikus és karizmatikus jellege nehezzé teszi az egyházi önértelmezés kialakítását, noha az irányzat jelenléte a 20. századi anglikanizmusban nyilvánvaló minden külső megfigyelő számára is.

E hagyománnyal együtt létezik egy másik, szintén régi keletű tradíció. A 17. századi restauráció idején az egyház vezetői az egyházkormányzás egységesítése céljából kibocsátottak egy törvényt, amely püspöki ordinációt kívánt meg mindenkitől, aki az anglikán egyházban működik. A törvény célja az volt, hogy helyreállítsa a fegyelmet a nagyon heterogén papságon belül. Ez azokat a papokat érintette különösen, akik a polgárháború alatt lettek lelkészek, amikor Angliában az egyházpolitika presbiteriánus volt. A püspöki ordináció törvényes követelménye azt jelentette, hogy ha valakit katolikusként vagy orthodoxként szenteltek fel, azt nem kellett „újra ordinálni”, ha történetesen otthagya a felekezetét. Ma is erős az anglikanizmuson belül ez az irány, amely hangsúlyozza, hogy az egyház az apostolok ideje óta őrzi a háromszintű szolgálati rendet.

Nem is kell talán mondanunk, hogy az egyháznak ez az értelmezése alapvetően eltér a korábban említett „alsó egyháztól”, és azzal szemben a „magas egyház” tradícióját képviseli. Ez a töretlen hagyomány már a 17. századtól kezdve hirdeti a püspöki ordináció szükségességét; és természetesen újabb lendületet kapott az Oxford-mozgalom idején. Bár ma már nem tartják azt a nézetet, hogy a püspöki ordináció által adott kegyelem mintegy „csővezetéken” terjed tovább, mégis úgy vélik, hogy a püspöki kormányzat az egyház

lényege. Ez az érv állandóan az orthodoxia és a római katolicizmus felé lendítette az anglikanizmust. Itt szólunk annak a tanulmányi munkának az eredményéről, amely az anglikánok és a római katolikusok nemzetközi együttműködéseként 1982 márciusában látott napvilágot. Figyelembe véve a vitás területeket (eukharisztia, ordináció, pápai tekintély), a közös bizottság olyan jelentős eredményt ért el, ami elegendő megegyezési alapot jelent ahhoz, hogy lépést tegyenek a kibékülés következő állomása felé. A bizottság anglikán tagjai elfogadták, hogy a kibékült egységes egyházban szükség volna Rómában székelő egyetemes primásra, aki szolgálatát Péter és az apostolok szellemében végzi. A római katolikus bizottsági tagok a maguk részéről ígéretet tettek, hogy minimálisra redukálják az I. vatikáni zsinatnak a pápa tekintélyéről szóló tanítását, és a hatalom gyakorlását megosztanák a püspöki székhelyek között (mint pl. Canterbury).

Bár a zárójelentés kezdeményezésére kedvezőtlen válasz érkezett a vatikáni hittani kongregáció elnökétől, Ratzinger bíborostól, a bizottság munkája mégis rendkívül jelentős. Az anglikánok vallják a hierarchia elsődlegességét, és ez képezi az alapot a római katolicizmushoz való közeledésben. Ugyanakkor a zárójelentés tartalma egyértelmű fejlődést jelent a primátus kérdésében: célul tűzték ki, hogy a péteri igény biblikus vizsgálatát el kell végezni. Az anglikánokat mindig is „hídegyháznak” tekintették, és ők is így látták magukat. Bármennyire is kényelmetlen hídon élni, nem elképzelhetetlen, hogy az anglikanizmus, protestáns eredetével és későbbi „katolikus” fejlődésével talán hozzájárulhat Jézus Krisztus egyházának látható egységéhez.

Összefoglalás

Ha valaki először találkozik az anglikanizmussal, mondjuk turistaként, az gyakran elcsodálkozik, és kérdései támadnak. Külsőre az anglikán istentisztelet római katolikusnak tűnik. A papok fehér

karinget és miseruhát viselnek; a templomok és a katedrálisok a reformáció előtti koriból származnak, s ahol az Oxford-mozgalom hatása érezhető, ott a római kultusz nyomaival is találkozunk. De az éles szemű megfigyelőnek feltűnnek a különbségek is. Szinte nincs Mária-kultusz, és a magányúnak sincs gyakorlata. A gyülekezet saját nyelvén vesz részt a liturgiában, a liturgia jellege erősen biblikus. Az anglikánizmus a közösségi istentiszteletre helyezi a hangsúlyt, s olyan közösséget képez, amelyben a teológiai vélekedés és az egyházi gyakorlat széles skálán mozog, s ebből a sok irányzatból mégis egy családot kovácsol a liturgia. Ezek a hagyományok a lutheránusoktól és másoktól sem teljesen idegenek, mivel a Bibliára és a középkori pompát megelőző korai egyházra nyúlnak vissza. A használt szövegek nagyon ritkán anglikán eredetűek. Az anglikánok ezért gyakran vonakodnak, ha a saját identitásukról kell beszélniük, és persze – paradox módon – éppen ezáltal rajzolódik ki arculatuk a kereszténység közösségeinek sorában.

Fordította Fabiny Tibor
(Megjelent először: *Diakonia*, 1983/1.)

Porvoo-i közös nyilatkozat

(1993, 1996)

A Porvoo-i Közös Nyilatkozat (Porvoo Common Statement) az anglikán és az északi, illetve balti evangélikus egyházak közötti megállapodás a teljes úrvacsorai asztalközösségre és a kölcsönösen érvényes lelkészi szolgálatra vonatkozóan (amelynek alapja a történeti episzkopátus). A megállapodást a finnországi Järvenpää-ben írták alá 1993. november 13-án, majd ezt követően Porvoo-ban szolgáltatták ki egymásnak az úrvacsorát. A Porvoo-i Közösség (Porvoo Communion) a tizenhárom tagegyház hivatalos csatlakozása után 1996-ban alakult meg. Az Egyesült Államokban és Kanadában az episzkopális és az evangélikus-lutheránus egyházak között hasonló megállapodások jöttek létre 2000-ben (Called to Common Mission), illetve 2001-ben (Waterloo Statement).

I. Az alapvetés

A) Egy új lehetőség

1. Isten kegyelmi vezetésével az anglikánok és az evangélikusok szerte a világon osztoznak a hithirdetésben és a szolgálatban, és fölfedezik ezáltal, hogy mennyi mindenben közösek. Európa különböző országaiban az egyházaink évszázadokon keresztül éltek egymás mellett. Egyházaink már hosszú ideje tartanak fenn lelkészsképeket

egymás országaiban, amelyek jelentősége egyre nagyobb az egyháztagok megnövekedett utazási és költözési hajlandósága miatt. Ahol mindkét egyházi hagyomány jelen van ugyanazon a területen, mint például Észak-Amerikában, valamint Dél- és Kelet-Afrikában, ott új kapcsolatok fejlődtek ki és új helyi megegyezések születtek. Ugyanakkor az európai anglikánok és evangélikusok is egyre közelebb kerültek egymáshoz; mindez pedig azt bizonyítja számunkra, hogy eljött az idő a már létrejött megegyezések áttekintésére és fölülvizsgálatára.

2. E megegyezéseket, amelyek lehetővé teszik a szent közösség különböző fokozatait, csupán részlegesen valósították meg. A balti államok közéleti helyzete például ötven évig, 1939-től 1989-ig megakadályozta ezek hatékony végrehajtását. A megegyezések jelentősen eltértek egymástól, mert korábban az anglikánok különbséget tettek az egyes evangélikus egyházak között, alapvetően a történelmi püspökség ismerve alapján. Mindenesetre az északi és a balti egyházak között mindig is fennállt az úrvacsorai közösség. Sőt az északi egyházak egyre inkább egy területi egységnek tűnnek, és szorosan együttműködnek az Északi Püspökök Konferenciáján és az Északi Ökumenikus Tanácson belül. A Kelet- és Közép-Európában végbement közéleti változások új reményt adtak a balti államok egyházainak, akik bár most elsősorban a saját életük fejlesztésével foglalkoznak, egyre tevékenyebben bekapcsolódnak a tágabb szövetség életébe is. A velük kialakított együttműködés még fontosabbá válik a viharos gyorsasággal változó körülmények között, amelyek új és új lehetőségeket kínálnak az egyházak számára.

3. Az északi és a balti egyházak szeretnék a brit és írországi anglikán egyházakhoz kapcsolódni, nem csupán különálló nemzeti egyházakként, hanem az egyházak csoportjaként is. A bizottság örömmel fogadja a Litvániai Evangélikus Egyházzal létrejött új kapcsolópontokat, és hisz az új megegyezés előttünk megnyíló lehetőségében, amely nem tesz különbséget egyházaink között.

4. E hitünkben bátorít bennünket azon nyilvánvaló teológiai közeledés, amelytet számos anglikán–evangélikus párbeszédben

tapasztalhatunk. Azon tény továbbá, hogy az Anglikán Egyház és a Németországi Evangélikus Egyház hivatalosan elfogadta a Meissen-i Közös Állásfoglalást, növekvő mértékű egyetértést jelez az Egyházzról.

5. Az anglikánokat és az evangélikusokat a szélesebb ökumenikus közeledés is segíti, ahol az Egyházzról, a lelkeszi szolgálatról és a szentségekről szóló tanításhoz jelentősen hozzájárultak az ortodox, a római katolikus és a protestáns egyházak is. E közeledés tett képessé bennünket arra, hogy meghaladjuk mindazon gondolkodási módokat és félreértéseket, amelyek megakadályozták az anglikánok és az evangélikusok egységkeresését. Kiemelt jelentőségű az Egyház szent titkának értelmezése Krisztus testeként, Isten zarándok népeként, szent közösségként, illetve részvételként Istennek a világra irányuló küldetésében, ahol tanúság- és szolgálattévők lehetünk. Mindez megfelelő keretet biztosít ahhoz, hogy új módon tudjuk megközelíteni a lelkeszi szolgálat, valamint a fölügyelet (*episzkopé*) kérdéskörét.

6. Mindenekelőtt azonban azzal a kihívással nézünk szembe mindnyájan, hogy elköteleződjünk Isten hithirdetői munkájában az országunk és a földrészünk lakói felé a páratlan lehetőségek ezen időszakában, amelyet akár alkalmas időnek (*kairosz*) is nevezhetünk.

B) Közös egyházi alapunk

7. Egyházaink hite, istentisztelete és lelkesége az apostoli Egyház hagyományában gyökerezik. Az egyházatyák kora és a középkor egyházi folytonosságában állunk közvetlenül is, valamint a reformáció korának a meglátásain keresztül is. Egyházunkat úgy fogjuk föl, hogy az része Jézus Krisztus egy, szent és egyetemes (katolikus) Egyházának, amely valóban részt vesz Isten egész népének egyetlen apostoli küldetésében. Részesei vagyunk a nyugati kereszténység istentiszteleti hagyományának, és osztjuk a reformáció hangsúlyait az egyedül hit által való megigazulással kapcsolatban, az ígét és a szentségeket pedig a kegyelem eszközeinek tartjuk. Mindezek

bennefoglaltatnak az istentiszteleti és hitvallási iratainkban, és egyre nagyobb elismertségnek örvendenek mind az egyházaink közötti alapvető összekötő kapocsként, mind pedig hozzájárulásként a tágabb ökumenikus mozgalomhoz.

8. A földrajzi távolság, a nyelvi, a kulturális és a történelmi fejlődés nagy különbségei ellenére az anglikán és az evangélikus egyházak Nagy-Britanniában, Írországbán, az északi és a balti államokban sok közös vonással rendelkeznek, ideértve a számottevő közös történelmet is. Az angolszász és a kelta hithirdetőknek jelentős szerepük volt Észak-Európában az örömhír elterjesztésében és az északi területek több történelmi püspökségének megalapításában. Az egyházkezületekben a püspökök egymást töretlenül követő tanúságtétele, illetve a lelkipásztori és istentiszteleti élet fönntartása országaink székesegyházaiban és templomaiban fontos megnyilvánulásai az évszázadokon átívelő keresztény élet folyamatosságának és a brit, az ír és az észak-európai egyházak közötti egységnek.

9. Egyházaink jelentős szerepet játszottak saját országuk társadalmi és lelki fejlődésében. Tudatában voltunk és vagyunk hithirdetői feladatunknak és szolgálatunknak országunk tagjai felé. A legtöbb egyházunknak lelkipásztori, néha pedig törvényi felelőssége is volt országa többségi népessége iránt. E föladatot manapság egyre inkább a többi egyházzal együttműködve látják el.

C) Közös küldetésünk a jelenben

10. Egyházaink és országaink jelenleg új feladatokkal és lehetőségekkel találják szemben magukat Európában a számos világnézeti, társadalmi és közéleti változás közepette. Ezek közül néhány:

- a) Az európai nemzetek egyre inkább tudatosítják saját önállóságukat és kölcsönös felelősségüket, valamint azon igényt is, hogy helyrehozzák az évszázadokon keresztül dúló európai háborúkból fakadó igazságtalanságokat, különösen is a 20. századiakét, amelyek az egész világra kihatással voltak.
- b) Új lehetőségek nyílnak, amelyek különösen a balti környezetben

megrázóak, mint például az örömhír hirdetése és újra hirdetése ezen országokban, a lelkipásztori munka, illetve a kihívás, hogy helyreállítsák a keresztény hitet, válaszul az elterjedt gyakorlati anyagelvűségre, valamint a lelki értékek iránti, sok emberben meglévő sóvárgásra.

- c) Kialakul a szükséglet, hogy az egyházak válaszoljanak az egy tömbbe rendező hatalmi rendszer összeomlása nyomán keletkezett vákuumra Kelet- és Közép-Európában, valamint az egyre sokszínűbb társadalmi helyzetre Nagy-Britanniában, Írországbán és az északi országokban.
- d) Előttünk állnak a lehetőségek, hogy munkálkodjunk a békéért, az igazságosságért és az emberi jogokért, hogy csökkentsük a gazdagabb és az elszegényedett, illetve a túlságos gazdasági függőségtől szenvedő nemzetek közötti egyenlőtlenségeket, és megvédjük a szegények és az elhagyatottak jogait és méltóságát, különösen is a bevándorlókat, a menekülteket, valamint a nemzeti kisebbségeket.
- e) Az Észak-Európa országaiban tárgyalt környezeti kérdésekhez az egyházak a teremtés és a megtestesülés előremutató teológiájával járulnak hozzá, amely a Földet és a Földön megjelent élet összes fajtáját tartós értéknek tekinti.
- f) Szükséges a más népek, kultúrák és vallási hagyományok követőivel folytatandó párbeszéd és megértés, hiszen ők a társaink és mellettünk élő polgárok az új Európában.

11. A legnagyobb európai egyházak mindegyike most közösen tárgyalja e kérdésköröket, különösen is az Európai Ökumenikus Nagygyűlés (Bázel, 1989) folyamányaként, köszönhetően az Európai Egyházak Konferenciája (CEC) és az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa (CCEE) együttes támogatásának. Elköteleztettek vagyunk, hogy pártoljuk e tanácskozási folyamatot, és tevékenyen részt vállaljunk a belőle megszülető kezdeményezésekben. A tanúságtétel és a szolgálat területén az ilyen közös erőfeszítéseken keresztül építünk az egységre, amely már a miénk; egyszersmind hozzájárulunk a mélyebb egységhez, amelynek az elérése még várat magára.

12. A Lutheránus Világszövetség (LVSZ) és az Anglikán Közösség közötti tágabb kapcsolaton belül az egyházaink fölismerték annak szükségességét, hogy a világméretű szempontokat is figyelembe véve vizsgálják az előttük álló nehézségeket és feladatvállalásokat.

13. Tekintettel a közös küldetésünkből fakadó jelenlegi kérdésekre, az egyházainknak együtt kell hirdetniük a tágabb világ és a saját társadalmuk szolgálatának kötelességét. Hasonlóképpen együtt kell hirdetniük a hitből fakadó keresztény reménységet, amely értelmet ad a kétségek szabdalta társadalmaknak. Szintén együtt kell hirdetniük Isten gyógyító szeretetét és a kiengesztelődést az üldözés, elnyomás és igazságtalanságok sújtotta közösségekben. Az igében és a szentségekben megvalósuló közös küldetés kézzelfoghatóvá teszi Isten szeretetének szent titkát, Isten jelenlétét és Isten országát.

II. Az Egyház természete és egysége

A) Isten országa és az Egyház szent titka és célja

14. Korunk valami újat követel tőlünk mint egyházaktól. Az Egyház természetéről és egységéről szóló megegyezésünknek, ahogyan azt a jelen szöveg kifejti, következményei vannak arra nézve, hogy korunk kihívásaira miként válaszolunk. Immár világosabban látjuk, hogy nem vagyunk többé idegenek egymás számára, hanem „*polgártársai a szenteknek és háza népe Istennek*”, akik ráépültünk „*az apostolok és a próféták alapjára, a sarokkő pedig maga Jézus Krisztus*” (Ef 2,19–20). Isten kegyelmi ajándékaként az arra irányuló akaratának lettünk részesei, hogy megbékéltesse önmagával mindazt, amit teremtett és amit fönntart (2Kor 5,17–19), hogy megszabadítsa a teremtett világot minden szolgaságtól (Róm 8,19–22), és hogy mindent egységre hívjon önmagában (Ef 1,9–10). Isten végső célja és küldetése Jézus Krisztusban az, hogy helyreállítson és megújítson mindent, amit teremtett, hogy ezáltal Isten országa elérkezze a maga teljességében.

15. Hogy egységbe hozzon bennünket önmagával, az Atya elküldte Fiát, Jézus Krisztust a világba. Jézus Krisztus élete, halála és föltáma-

dása által nyilvánul meg Isten szeretete, mi pedig megmenekülünk a bűn és a halál erőitől (Jn 3,16–18). A hit által kapott kegyelem segítségével helyes kapcsolatba kerülünk Istennel. A halálból új életre támadunk (Róm 6,1–11), újjászületünk, örökbefogadott gyermekekké válunk, és szabadok leszünk, hogy a Szentlélekben éljünk (Gal 4,5; Róm 8,14–17). Ez az Egyház örömhirdetésének lényege, és e tanúságtétel által gyűjti össze Isten a népét. Az apostoli időktől kezdve minden korban az Egyház célja ezen örömhír továbbadása volt, szóval és cselekedettel: *„Amit tehát láttunk és hallottunk, azt hirdetjük nektek is, hogy nektek is közösségetek legyen velünk: a mi közösségünk pedig közösség az Atyával és az ő Fiával, Jézus Krisztussal.”* (1Jn 1,3)

16. A hit az Istentől kapott elismerése annak, hogy a fény a világba jött, hogy az Ige testté lett és közöttünk lakozott, és hogy Isten megadta nekünk a jogot arra, hogy a gyermekei legyünk (Jn 1,1–13). A hit mint a Szentháromsággal szent közösségben élt élet elvezet bennünket a közösségi életre az Egyházban, Krisztus testében, és ott meg is tart és táplál. A megbocsátás ajándéka megment bennünket a bűn kötelekeitől és az afölötti aggodalomtól, hogy magunktól kíséreljünk meg megigazulni; és fölszabadít a hálásan, szeretetben és reményben élt életre. Kegyelemből, a hit által lettünk megmentve (Ef 2,8).

17. Az örömhír az Istennel és egymással szent közösségben élt életre hív föl. A Szentlélek a keresztségben Jézus Krisztussal egyesít bennünket a halálában és a föltámadásában (Róm 6,1–11; 1Kor 12,13); az úrvacsorában pedig az egy test tagjaiként táplál és fönn tart bennünket azért, hogy Jézus Krisztus testében és vérében részesüljünk (1Kor 10,16). Az Egyház és az örömhír ezért szükségképpen egymásra vonatkozik. A Jézus Krisztusba mint Isten országának alapjába vetett hit az örömhír látható és hallható, az ígében és a szentségekben megvalósuló hirdetéséből nő ki. Az ige és a szentségek hirdetése pedig nem lehetséges egy közösség és annak szolgálata nélkül. Az Egyház szent közösségét tehát a fölszentelt lelkészek szolgálata által az ige hirdetése és a szentségek ünneplése hozza létre. Ezen ajándékok által teremti és tartja fönn Isten az Egyházat, és naponta megszüli benne a hitet, a szeretetet és az új életet.

18. Az Egyházat mint szent közösséget úgy kell tekintenünk, hogy az Isten végső céljának eszköze. Isten dicsőségére létezik, hogy az emberiség és az egész teremtet világ kiengesztelődését szolgálja, engedelmeskedve a Jézus Krisztustól kapott küldetésének (Ef 1,10). Az Egyház küldetése tehát az a világban, hogy jele, eszköze és előíze legyen egy olyan valóságnak, amely a történelmen túlról, Isten országából érkezik hozzánk. Az Egyház az üdvösség titkát jeleníti meg: egy olyan új emberiséget, amely Jézus Krisztus által kiengesztelődött Istennel és egymással (Ef 2,14; Kol 1,19–27). Az embertársaink és az ige szolgálata által az Egyház Isten országának valóságára utal; és a Szentlélek ereje által részt vesz az isteni küldetésben, amelynek során az Atya elküldte Fiát, hogy a világ megmentője legyen (1Jn 4,14; Jn 3,17).

19. A Szentlélek sokféle és egymást kiegészítő ajándékokkal látja el a közösséget. Ezek az egész nép közös javára irányulnak, és a közösség és a világ szolgálatában nyilvánulnak meg. Minden hívő hivatása, hogy a közösség segítségével fölfedezze az általa kapott ajándékokat, és hogy azokat az Egyház építésére és a világ szolgálatára használja, amire az Egyház küldetése szól.

20. Az Egyház isteni valóság, szent, és a jelenlegi véges valóságot meghaladja; ugyanakkor mint emberi intézmény, a széttöredezett emberi közösséggel osztozik sérülékenységében és sokarcúságában. Az Egyház hivatása mindig a megtérésre, a megújulásra és az átalakulásra szól, és állandóan Isten irgalmára és megbocsátására szorul. A Szentírás leírja az örömhír fényében élő Egyház jellemzőit:

- a) az Egyház Jézus Krisztus szeretetében és kegyelmében gyökereszik;
- b) az Egyház mindig örömteli, szüntelenül imádkozik, és a szenvedések közepette is hálát ad;
- c) a zarándok Egyház Isten új, mennyei állampolgársággal rendelkező népe, szent nemzet és királyi papság;
- d) az Egyház a szavaival és az életével közösen vallja meg az apostoli hitet, amely az egész Egyházban mindenütt és minden időben vallott közös hit;

- e) az Egyháznak küldetése van minden nép és minden nemzet felé, hogy az örömhírt és a bűnök bocsánatát hirdesse, hogy kereszteljen, és hogy megünnepelje az úrvacsorát;
- f) az Egyházat fölszentelt apostoli lelkészek szolgálják, akiket Isten azért küldött, hogy Isten népét mindenhol összegyűjtsék és táplálják, és azt az egyetemes Egyházzal egyesítsék és összekapcsolják a szentek egész közösségén belül;
- g) az Egyház a látható szent közösségen keresztül megjeleníti Isten gyógyító és egyesítő erejét az emberiség megosztottságai közepette;
- h) az Egyházban a közösség szent kötelékei elég erősek ahhoz, hogy hatékonyan tehessen tanúságot a világban, hogy az apostoli hitet őrizze és értelmezze, hogy döntéseket hozzon, hogy tekintéllyel tanítson, és hogy megossza a javait a szükséget szenvedőkkel;
- i) az Egyház él, és válaszol az Isten által fölkínált reményre; a gazdagságra és a dicsőségre, amelyben Isten részesíti őt a népének fölkínált örökségként; valamint Isten hatalmának mély forrásaira, amelyek a benne bízók számára nyitva állnak.

Az Egyházat nem csak ezek jellemzik; ugyanakkor e jegyek az életünk hűségével kapcsolatos kihívásokkal szembesítenek bennünket, valamint a bűnbánat és a megújulás állandó szükségességével.

B) A szent közösség természete és az egység célja

21. A Szentírás úgy ábrázolja az Egyház egységét, mint szent és örömteli közösséget az Atyával és a Fiúval, Jézus Krisztussal (1Jn 1,1–10), valamint a tagjai szent közösségeként. Jézus Krisztus azért imádkozik, hogy a tanítványok mindnyájan egyek legyenek, ahogyan az Atya van őbenne, és ő az Atyában, hogy higgyen a világ (Jn 17,21). Minthogy az Egyház egysége a Szentháromság személyeinek titokzatos kapcsolatában gyökerezik, az egység szükségképpen az Egyház természetéhez tartozik. Krisztus testének egységéről azzal kapcsolatban beszélünk, hogy „*egy a Lélek, aminthogy egy remény-*

ségre kaptatok elhívást is: egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, és egy az Isten, mindnyájunk Atyja” (Ef 4,4–6). A keresztyének és az egyházak szent közössége nem tekinthető az emberi erőfeszítések eredményének, hanem ajándékként Jézus Krisztusban már eleve adott, és csak el kell fogadnunk. Mint minden jó ajándék, az egység is az Atyától származik, a Fiún keresztül, a Szentlélekben.

22. Mindennek fényében az Egyház megosztottságát rendellenes helyzetnek kell tekintenünk. A bűneink és a szakadásaink ellenére az egység, amelyre Isten fölszólít bennünket, az Egyházban már elkezdett megnyilvánulni. Egyre teljesebb látható megjelenést követel intézményes alakban is, hogy a Szentlélek által az Egyházat Krisztus egyetlen testének lehessen tekinteni, amely Isten országának jele, eszköze és előíze. E szempontból pedig minden fönnálló felekezeti hagyomány ideiglenes.

23. A látható egységet azonban nem szabad összekeverni az egyformasággal. Az egység Jézus Krisztusban nem a sokféleség ellenére és ellenében létezik, hanem az által és abban. Minthogy a sokféleség a Szentlélek által az Egyháznak adott számos kegyelmi ajándékon alapul, ez alapvető fontosságú egyházi fogalom, amely az egyházi élet minden vonatkozása számára jelentős, és nem csupán valami-féle engedmény a sokszínűség teológiai fölfogásának. Az Egyház egysége és sokfélesége is végső soron a Szentháromság szent közösségében gyökerezik.

24. A közösség szent kötelékei táplálják az egységet és fönn tartják a sokféleséget. Az Istennel és a hívó társakkal fönnálló szent közösség megnyilvánul az apostoli ígíretre válaszoló egy keresztségben; az apostoli hit közös megvallásában; a Krisztus egyetlen testét fölépítő úrvacsora közös ünneplésében; valamint az egyetlen lelkészi szolgálatban, amelyet az imádság és a kézrátétel hoz létre. Az egység szent szeretetközösséggé is megnyilvánul, amely szerint a keresztyének egymáshoz tartoznak egy elkötelezett kapcsolatban, amely a kölcsönös felelősségen és a közös lelki javakon alapul, valamint azon a kötelességen, hogy időleges erőforrásaikon osztozzanak. Már az Apostolok cselekedeteiben is fölismerhetjük e kötelékeket:

„Akik pedig hittek Péter beszédének, megkeresztelkedtek. (...) Ők pedig kitartóan részt vettek az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban. (...) Mindazok pedig, akik hittek, együtt voltak, és mindenük közös volt.” (ApCsel 2,41–44)

25. Az Apostolok cselekedetei elbeszélésében az apostoli lelkeszi szolgálat a közös élet megosztását segíti. Képet kapunk arról, hogy a lelkeszi szolgálat miként mozdítja elő a gazdag sokféleséget, miközben az egységet is fönntartja. Péter és Pál apostol hithirdetése nyomán pogányok is megkeresztelkednek. A fenyegető megosztottsággal szembenézve az Egyház zsinati összejövele pedig jóváhagyja e bátor döntést (ApCsel 15). Mindez példaként szolgál az apostoli vezetők szerepére és a helyükre az egyházi zsinatokon.

26. A szent közösség e fölfogását a következőképpen írhatjuk le: „Az Egyháznak a Szentháromságban gyökerező és Jézus Krisztusban adott egysége az igehirdetésben, a szentségekben, valamint az Isten által elrendelt és a fölszentelés által kapott lelkeszi szolgálatban fönálló egységünkben valósul meg. Mindezt a hitünk egységében éljük meg, amelyről közösen tanúságot teszünk, és amelyet együttesen megvallunk és tanítunk; valamint a remény és a szeretet egységében, amely egységre vezet bennünket egy teljesen elkötelezett közösségben. Az egységnek látható, külső alakzatra van szüksége, amely képes összefogni a benső megkülönböztetés és a lelkesi sokféleség összetevőit éppúgy, mint a történelmi változást és fejlődést. Ez egy olyan közösség egysége, amely minden időt és helyet átfog, és amelynek a küldetése a tanúságtétel és a világ szolgálata.”

27. Már az Újszövetségben is megtalálható a keresztények botrányos megosztottsága (1Kor 1,11–13; 1Jn 2,18–19). A történelmi okok vagy szándékos szétválás miatt külsőleg nem egyesült egyházak hitbéli köteleessége, hogy dolgozzanak és imádkozzanak látható egységük helyreállításáért és lelki közösségük elmélyítéséért. Az Egyház előtt álló feladat az egység jövőképe mint az egész teremtetett világ célja (Ef 1): amikor majd az egész világ kiengesztelődik Istennel (2Kor 5). A szent közösség tehát a megváltás gyümölcse, és szükségképpen végidőbeli valóság. A keresztények sohasem tūr-

hetik el a megosztottságot. Kötelességük az, hogy ne csak őrizték és fönntartsák, hanem elő is mozdítsák és táplálják az egyházak közötti és az azokon belüli szent közösség lehető legnagyobb fokú megvalósítását.

28. Egy ilyen szintű szent közösségnek számos összefüggő vonatkozása van. Magában foglalja a hitbéli egyetértést és a szentségek közös megünneplését, amelyet egy egységes lelkési szolgálat támogat, valamint a hit, az élet és a tanúságtétel kérdéseiben a különböző szakmai és zsinati összefüggéseket. A szent közösség ilyen megnyilvánulásainak az Egyház törvényeiben és szabályozásaiban is kifejezésre kell jutniuk. A szent és teljes közösség érdekében az Egyház életének e látható vonatkozásai azt igénylik, hogy szent és mély lelki közösség, együtt növekvő közös akarat, kölcsönös törődés és az egységre való törekvés hassa át őket (Fil 2,2).

III. A hitelvek, amelyekben egyetértünk

29. A Nagy-Britanniában és Írországbán élő anglikánok és az északi, illetve a balti országokban élő evangélikusok sohasem átkozták ki egymás egyházait, és alakilag sohasem váltak szét. A közösség mélyebb megvalósítása ugyanakkor egészen biztosan kívánatos, és most lehetségesnek is tűnik anélkül, hogy a helyénvaló és gyümölcsöző különbözőségeket megtagadnánk, amelyek az idők során a hitünk kifejeződésének és megvallásának eltérő módjaivá fejlődtek. Az anglikánok a hangsúlyt az istentisztelet fontosságára helyezték, amely az Egyház hitének kifejeződése. Az evangélikusok, miközben ezt nem tagadták, a tanítások megvallását hangsúlyozták inkább. A *lex orandit* és a *lex credendit* azonban mindketten szorosan összetartozónak tekintik. Az *Ágostai hitvallás* és a *Harminckilenc anglikán hitcikkely* különböző körülmények között és eltérő igényekre válaszul születtek, és a szerepük sem azonos az egyházak életében. Számos közös megfogalmazást tartalmaznak, és évszázadokon át az Egyház hitének közös tanúságaként szolgáltak. Ezen alapra építve a

kortárs ökumenikus kapcsolatok és eszmecserék alapvetően elősegítették a megmaradt kérdések tisztázását, és nagyobb pontossággal fogalmazták meg, hogy milyen mértékben fogjuk föl közösen az Egyház természetét és célját, valamint az alapvető hitbéli egyetértést. Jelenlegi elhívásunk arra indít bennünket, hogy elmélyítsük a közösségünket, hogy új lépéseket tegyünk a látható egység felé vezető úton, és az egy Úrról, egy hitről és egy keresztségről szóló közös tanúságtételünk során mind szóban, mind tettekben új összhangra leljünk.

30. Az eltelt időszakban számba vettük a közöttünk fennálló alapvető hitbéli egyetértést. Ebben segítségül hívtuk a *Keresztség, úrvacsora, lelkeszi szolgálat* (vagyis a *Limai dokumentum*) szövegét és az egyházainknak erre adott hivatalos válaszait. A korábbi kísérletekre is építettünk, amelyek pontosítani igyekeztek az anglikán–evangélikus egyetértés hatását és természetét. Ezek magukban foglalják a *Pullachi jelentést* (1973), a *Helsinki jelentést* (1983), a *Cold Ash-jelentést* (1983), az *evangélium következményeit* (1988), a *Meisseni közös nyilatkozatot* (1988) és a *Niagarai jelentést* (1988). E szövegek mindegyike tanúsítja az anglikánok és az evangélikusok között fennálló alapvető hitbéli egységet. E szövegek meglátásai a javunkat szolgálták, mert hozzájárultak hitbéli egységünkhöz. Mindezek mellett haszonnal forgattuk a megfelelő római katolikus – anglikán, illetve római katolikus – evangélikus párbeszédnek eredményeit is.

31. Az anglikán–evangélikus szövegekben elért hitbéli egyetértést a Lambethi Konferencia egy 1988-as határozatában megerősítette, ahol kijelentették: a konferencia „a nagyfokú egyetértés alapján, amely a nemzetközi, a területi és az országos szinten folytatott párbeszéd során az anglikánok és az evangélikusok között kialakult, valamint az ige és a szentségek körül kialakult közösség fényében, amelyet egymás hagyományában megtapasztaltunk, elismeri Jézus Krisztus Egyházának a jelenlétét az Evangélikus Közösségben éppúgy, mint a sajátunkban”.

A Lutheránus Világszövetség (LVSZ) nyolcadik nagygyűlésének (Curitiba, 1990) egyik határozatában megtaláljuk ennek a párhuza-

mát: „E nagygyűlés elhatározta, hogy az LVSZ megújítja elkötelezettségét, amely a teljes közösséget célozza az Anglikán Közösség egyházaival, és sürgeti a LVSZ tagegyházait, hogy tegyék meg a megfelelő lépéseket ennek megvalósítása érdekében. (...) Az LVSZ hálaadással figyeli az egyházközösség irányában megtett mindazon lépéseket, amelyeket a LVSZ tagegyházai az országos és területi anglikán társaikkal már meg tudtak tenni, mert ez bátorságot ad a folytatáshoz.”

32. A következőkben összefoglaljuk az alapvető hitelveket és gyakorlatokat, amelyeket közösen vallunk:

- a) Elfogadjuk, hogy az Ó- és az Újszövetség kánoni írásai elegendő, ihletett, prófétai és apostoli, hiteles forrásai és tanúságtételei Isten Jézus Krisztusban adott kinyilatkoztatásának. A Szentírást a nyilvános istentisztelet részeként népnyelven olvassuk; a Szentírásban mint Isten igéjében hiszünk; megvalljuk, hogy minden szükségeset tartalmaz az üdvösséghez; és hitet teszünk az örömhír mellett, hogy az örök élet az egész emberiségnek föl lett kínálva.
- b) Hisszük, hogy Isten akarata és parancsolatai alapvetőek a keresztény igehirdetéshez, hithez és élethez. Isten parancsolata arra kötelez bennünket, hogy szeressük Istent és embertársainkat, és Isten dicséretére és dicsőségére éljünk és szolgáljunk. Ezzel egy időben Isten parancsolata fölfedi a bűneinket, és rámutat arra, hogy folyamatosan a kegyelmére szorulunk.
- c) Hisszük és hirdetjük az örömhírt, hogy Isten Jézus Krisztusban szereti és megszabadítja a világot. Isten megigazító kegyelmét az egyházaink egyformán értelmezik; nevezetesen, hogy egyedül kegyelemből és hit által, Jézus Krisztus, Urunk és Megváltónk érdemeiért ismer el minket Isten igaznak és igazít meg minket, nem pedig a saját cselekedeteink és érdemeink miatt. Mindkét egyházi hagyomány megerősíti, hogy a megigazulás jócselekedetekhez vezet és kell is vezetnie; hiszen a valódi hit szeretetet eredményez. Megkaptuk a Szentlelket, aki megújítja a szívünket, és képessé tesz és hív bennünket a jócselekedetekre. Amint a megigazulás és a megszentelődés ugyanazon

isteni cselekvésnek a két oldalát jelenti, ugyanúgy az élő hit és a szeretet a hívő emberben elválaszthatatlanok.

- d) Elfogadjuk az Egyház hitét, amelyet az idők során a *Nícea-konstantinápolyi* és az *Apostoli hitvallás*ban fejtett ki, és valljuk azon alapvető szentháromságtani és krisztológiai tantételeket, amelyek mellett e hitvallások tanúságot tesznek. Vagyis hiszszük, hogy a Názáreti Jézus valóban Isten és valóban ember, és Isten egyetlen Isten három személyben: Atya, Fiú és Szentlélek. E hitet nyilvánvaló módon megerősíti az anglikán hitvallás *Harminckilenc hitcikkelye*, valamint az *Ágostai hitvallás* is.
- e) Az apostoli hitet megvalljuk és megünnepeljük az istentiszteleten. Az istentiszteleten elismerjük, hogy az egyszerre a Krisztuson keresztül kapott üdvösség ünneplése, valamint a hívők egyetértése (*consensus fidelium*) alakításának jelentős tényezője. Örülünk a lelkiségi, istentiszteleti és szentségi élet terén hagyományunk nagy mértékű közösségének, amely hasonló istentiszteleti fajtákkal, közös szentírási szövegekkel, énekekkel, himnuszokkal és imádságokkal ajándékozott meg bennünket. Ugyanazon istentiszteleti megújulás hat ránk, az eltérő kulturális háttereknek köszönhetően pedig a kifejezés-módok széles választéka is.
- f) Hisszük, hogy az Egyházat a Szentháromság hozta létre és tartja fenn Istennek az ígében és a szentségekben megnyilvánuló megváltó tette által. Hisszük, hogy az Egyház Isten országának jele, eszköze és előíze. Azt is látjuk ugyanakkor, hogy folyamatosan reformációra és megújulásra szorul.
- g) Hisszük, hogy a keresztségben, amely vízzel történik a Szentháromság nevében, Isten egyesíti a megkereszteltet Jézus Krisztus halálával és föltámadásával, bevezeti az egy, szent, egyetemes (katolikus) és apostoli Egyházba, és a Szentlélek által részesíti az új élet kegyelmi ajándékában. Mivel egyházainkban gyakoroljuk és nagy becsben tartjuk a gyermekkeresztséget, komolyan vesszük azon hitoktatási feladatunkat is, hogy a megkeresztelt gyermekeket lelki táplálékkal lássuk el, amíg éretten

el tudják magukat kötelezni Jézus Krisztus mellett. A hagyományainkban a keresztséget a konfirmáció szertartása követi. Kétféle gyakorlatot ismerünk el az egyházainkban, amelyeknek több évszázados gyökerei vannak: az anglikán egyházakban a konfirmációt a püspök végzi, az északi és a balti egyházakban pedig általában a helyi lelkész. Ez mindegyik egyházban magában foglalja a Szentháromság segítségül hívását, a keresztségi hitvallás megújítását és az imádságot, hogy a keresztségben kapott kegyelem megújításán keresztül a jelölt megerősödjék, most és mindörökké.

- h) Hisszük, hogy Krisztus teste és vére valóban jelen van, kiosztjuk és befogadjuk azt a kenyér és a bor színe alatt az úrvacsorában. E módon a megfeszített és föltámadott Krisztus testét és vérének kapjuk, benne a bűnök bocsánatát és a szenvedéséből fakadó minden egyéb jótéteményt. Az úrvacsorai megemlékezés nem csupán a múlt eseményeinek vagy azok jelentőségének a fölidézése, hanem ilyenkor az Egyház hathatósan hirdeti Isten hatalmas tetteit. Bár mi nem vagyunk képesek arra, hogy Istennek méltó áldozatot mutassunk be, Jézus Krisztus egyesít bennünket az Atyának tett önfömlajánlásával, az egyetlen, teljes, tökéletes és elegendő áldozattal, amelyet mindnyájunkért fömlajánlott. Az úrvacsorában maga Isten cselekszik, amikor életet ad Krisztus testének, és minden egyes tagját megújítja. Az úrvacsorát ünneplve az Egyház újjáalakul és táplálékot kap, megerősödik a hitében, a reménységében, a tanúságtételében és a mindennapi szolgálatában. Itt már Isten országa örök örömeinek előizében részesülünk.
- i) Hisszük, hogy az Egyház minden tagjának elhívása van arra, hogy részt vegyen az Egyház apostoli küldetésében. Ezért minden megkeresztelt ember különféle ajándékokat és eltérő hivatást kapott a Szentlélektől. Mindnyájuk hivatása, hogy az életüket „élő áldozatként” fömlajánlják, és könyörögjenek az Egyházzal és a világ üdvösségéért. Ez Isten egész népének az egyetemes papsága és hivatása, Isten és az emberek szolgálatára (1Pt 2,5).

j) Hisszük, hogy az Egyház közösségén belül a fölszentelt szolgálat azért létezik, hogy Isten egész népének az istenszolgálatát segítse. Azt tartjuk, hogy az ígére és a szentségekre vonatkozó fölszentelt szolgálat isteni alapítású hivatal, és mint ilyen, Isten ajándéka az Egyháznak. A fölszentelt lelkészek, csakúgy, mint minden keresztény, szorosan kapcsolódnak Jézus Krisztus papságához és az Egyház papságához. A fölszentelt szolgálat ezen alapvető egysége jut kifejezésre az ige és a szentségek szolgálatában. Az Egyház életében ezen egység különféle alakokat öltött. Az Egyházban már a legkorábbi századoktól fogva a püspök, a pap és a diakónus hármas szolgálata vált az alapvető mintává, és ez ma is számos egyházban fennmaradt, bár gyakran csak részleges formában. „A püspök, a pap és a diakónus hármas szolgálata ma a keresett egység egyik kifejeződési formája lehet, illetve az elérésének egyik eszköze.”

k) Hisszük, hogy szükséges a lelkipásztori fölügyelet (*episzkopé*) – amelynek gyakorlása személyes, testületi és közösségi szinten történik –, hiszen ez tanúskodik az Egyház egységéről és apostoliságáról, és őrzi azt. Megtartjuk és alkalmazzuk továbbá a püspöki hivatalt Isten vezetése alatt azon szándékunk jeleként, hogy biztosítsuk az Egyház folytonosságát az apostoli életben és tanúságtételben. Mindezen érvek alapján az egyházainkban jelen van a személyesen gyakorolt püspöki hivatal.

l) Közös a reménységünk Isten országának végső beteljesedésében, és hisszük, hogy ezen végidőbeli távlat arra szólít bennünket, hogy most az igazságosság előmozdításán dolgozzunk, keressük a békét, és gondot viseljünk a teremtett világról. Isten országából fakadó kötelességünk, hogy irányítsuk életünket az Egyházon belül, és törődjünk a világgal. „A keresztény hit az, hogy Isten békét teremtett Jézus Krisztus »keresztfán kiontott vére által« (Kol 1,20), megteremtve ezzel az egész emberi család egységének az egyetlen érvényes középpontját.”

33. Ezen összefoglaló a hitbéli és tanításbéli egység igen magas fokáról tanúskodik. Miközben nem kívánja az egyes hagyományok-

tól, hogy minden olyan tanításbéli megfogalmazást elfogadjanak, amely az egyik vagy másik hagyomány jellegzetességei közé tartozik, ugyanakkor elvárja tőlük, hogy szembenézzenek a még fönnálló akadályokkal, és túljussanak rajtuk a még teljesebb közösség érdekében.

IV. A püspökség az Egyház apostoliságának szolgálatában

34. Egy régóta húzódó kérdés a püspöki szolgálat és annak kapcsolata a folytonossággal. A reformáció idején valamennyi egyházunk szentelt püspököt (néha a „szuperintendens” kifejezést használva a püspök megfelelőjeként) a római katolikus egyház már létező püspöki székeire, ezzel is jelezve a szándékukat, hogy folytassák az egy, szent, egyetemes (katolikus) és apostoli Egyház életét és szolgálatát. Néhány országban a püspökök történeti folytonosságát püspökszenteléssel tartották fönn, míg máshol néhány alkalommal a püspököket (vagy szuperintendenseket) lelkészek iktatták be, minthogy ezt tartották a korai egyház gyakorlatának. Mindennek az egyik következménye az lett, hogy az egyházaink lelkészi szolgálatai között megszűnt az egység, ez pedig akadályozta a közös tanúságtételünket, szolgálatunkat és küldetésünket. Mindazonáltal az apostoli folytonosság megszakadását a szóban forgó egyházakban mindig azon szándék és intézkedések kísérték, hogy biztosítsák az Egyház apostoli folytonosságát, az evangéliumnak megfelelően felügyeleti szolgálattal ellátott egyházként. Az egyházak ezt követő hagyománya bizonyítja hűségüket az Egyház apostoliságához. Az elmúlt száz évben valamennyi egyházunk érezte annak egyre növekvő szükségét, hogy e nehézségeket meghaladjuk, és hogy közösen fejezzük ki folyamatos részvételünket az egy, szent, egyetemes (katolikus) és apostoli Egyház életében.

35. E nehézségek miatt fejtjük ki most hosszabban az egész Egyház apostoliságának egy fölfogását, illetve az apostoli szolgálaton belül a püspöki hivatal folytonosságát és a történelmi folytonosságot mint ennek jelét. Mindezek összefüggenek egymással.

A) Az egész Egyház apostolisága

36. A hitvallásban az Egyház apostolinak vallja magát. Az Egyház folytonosságban él az apostolokkal és igehirdetésükkel. Ugyanazon Úr, aki elküldte az apostolokat, továbbra is jelen van Egyházában. A Szentlélek megtartja az Egyházat az apostoli hagyományban, amíg a történelem be nem teljesedik Isten országában. Az Egyházban az apostoli hagyomány az apostolok Egyháza állandó jellemzőinek folytonosságát jelenti: e jellemzők pedig a tanúságtétel az apostoli hitről, az örömhír hirdetése és naprakész értelmezése, a keresztség és az úrvacsora ünneplése, a lelkipásztori felelősségek továbbadása; a szent közösség az imádságban, szeretetben, örömben és szenvedésben; a betegek és rászorulóknak szolgálata, a helyi egyházak között pedig az egység és az Istentől kapott adományok megosztása egymással.

37. Az Egyházra ma is, mint annak idején az apostolokra, rá van bízva, hogy minden népnek hirdesse az örömhírt, mert a Jézus Krisztusról szóló örömhír Isten örök tervének kinyilvánítása, hogy a Fiában mindeneket kiengeszteljen egymással. Az Egyház hivatása, hogy hűséges legyen az Urának életéről, haláláról, föltámadásáról és fölmagasztalásáról szóló irányadó apostoli tanúságtételhez. Az Egyház a föltámadt Jézus Krisztustól kapja ajándékba küldetését és e küldetés betöltéséhez az erőt. Az Egyház ezért a maga egészében apostoli. Az apostoliság azt jelenti, hogy az Egyházat Jézus Krisztus küldi, hogy álljon a világ rendelkezésére, hogy vegyen részt az ő küldetésében, ezáltal pedig annak a küldetésében, aki Jézus Krisztust küldte, vagyis hogy a Szentlélek segítségével vegyen részt az Atya és a Fiú küldetésében.

38. A Szentlélek az egész Egyházra kiárasztja az adományait (Ef 4,11–13), nőket és férfiakat választ ki, világiakat és fölszentelteket, hogy a közösség fönntartásához hozzájáruljanak (1Kor 12,4–11). Ezért az egész Egyház és annak minden tagja a részvételével hozzájárul az örömhír terjesztéséhez azáltal, hogy az apostolok Egyházának állandó jellemzőit az adott helyen és időben hűségesen kifejezi és megtestesíti. A tanúságtételéhez nemcsak a szavai elengedhe-

tetlenek, hanem a tagjainak szeretete is egymás iránt, szolgálatának minősége a rászorulókat felé, anyagi és más jellegű forrásainak fölhasználása, életének és fegyelmi eszközeinek igazságossága és hatékonysága, hatalmának megosztása és gyakorlása, valamint istentiszteleti alkalmak. Mindezek a kommunikáció olyan eszközei, amelyeknek Jézus Krisztusra, Isten valódi Igéjére kell irányulniuk és a Szentlélekben élt életből kell eredniük.

39. Az apostoli folytonosság elsődleges megnyilvánulása tehát az egész Egyház apostoli hagyományában található. A folytonosság Jézus Krisztus küldetése állandóságának és ezért folyamatosságának a kifejezése, amelyben az Egyház részt vesz.

40. Az egész Egyház apostoliságán belül helyezkedik el a lelkészi szolgálat apostoli folytonossága, amely az Egyház folyamatosságának középpontja, már ami a Jézus Krisztusban élt életet, illetve Jézus Krisztusnak az apostolok által átadott szavaihoz és tetteihez fűződő hűséget illeti. A fölszentelt lelkészeknek különleges felelőssége van abban, hogy tanúságot tegyenek e hagyományról, és hogy azt újra és újra, minden nemzedékben tekintéllyel hirdessék.

B) Az apostoli szolgálat

41. Isten az Egyház fönntartására adta az apostoli szolgálatot, amelyet Urunk alapított, és az apostolok adtak tovább. A fölszentelt lelkészek legfontosabb feladata, hogy Krisztus testét összegyűjtsék és fölépítsék, Isten ígétjét hirdessék és tanítsák, a szentségeket megünnepeljék, és irányítsák a közösség életét istentiszteletében, küldetésében és gondoskodó szolgálatában. Amikor valakit imádsággal, a Szentlélek segítségül hívásával és kézrátétellel egy egész életre szóló fölszentelt hivatalra kiválasztunk, akkor ez arra emlékezteti az Egyházat, hogy a küldetését magától Jézus Krisztustól kapja, és kifejezi az Egyház határozott szándékát, hogy e megbízatásához hűen éljen, és hálás legyen ezen adományért. Az egyetlen lelkészi szolgálat különböző feladatait fejezik ki a fokozatai. A korai Egyházban az általános minta a püspökök, a lelkészek és a diakónusok

hármasszolgálat lett, noha a későbbiekben mindez a gyakorlati végrehajtás tekintetében jelentős változásokon ment át, és manapság is tovább fejlődik.

42. Isten adományainak sokfélesége megköveteli az összehangolást, hogy az egész Egyházat és annak egységét gazdagíthassák. E sokféleség és a fönntartásához szükséges számos feladat elvégzése összehangolást igényel. Ez a felügyelet (*episzkopé*) szolgálata: a gondoskodás az egész közösség életéről, a lelkipásztorok lelkipásztorolása és Jézus Krisztus nyájának tényleges fönntartása, összhangban Jézus Krisztus korszakokon átívelő parancsával és egységben más országok keresztényeivel. A felügyelet az egész Egyházzal szemben fönntálló követelmény, és az evangéliumnak megfelelő hűséges gyakorlata alapvető fontosságú az Egyház életében.

43. Az Egyháznak és küldetésének felügyelete a püspök különleges felelőssége. A püspöki hivatal a szolgálat és a kommunikáció helye, mind a hívők közösségén belül, mind pedig – az egész közösséggel együtt – a világ felé. A püspökök hirdetik az ígét, kiszolgáltattják a szentségeket, és fegyelmet tartanak olyan módon, hogy a felügyelet, a folyamatosság és az egység lelkesítő szolgálatának képviselői legyenek az Egyházban. Lelkipásztori felügyeletet gyakorolnak azon területen, ahová az elhívásuk szól. Szolgálják az Egyház tanításának, istentiszteletének és szentségi életének apostoliságát, egyetemes-ségét (katolicitását) és egységét. Felelősséggel tartoznak az Egyház küldetésének irányításáért. E föladatak egyikét sem szabad az egész Egyháztól elszigetelve végezniük.

44. A felügyelet szolgálata személyes, testületi és közösségi. *Személyes*, mert a leghatékonyabban azon személy mutatja meg, hogy Jézus Krisztus jelen van népének tagjai között, akit az örömhír hirdetésére szenteltek föl, és hogy az élet és a tanúságtétel egységében Isten szolgálatára hívja a közösséget. *Testületi*, először is, mert a püspök összefogja a fölshenteltek, hogy a szolgálat feladatait egymás közt megosszák, és hogy a közösséget képviseljük az őket érintő dolgokkal kapcsolatban; másodszor pedig, mert a püspökök testületén keresztül kapcsolódik a helyi keresztény közösség a tá-

gabb értelemben vett Egyházhoz, az egyetemes Egyház pedig az adott közösséghez. *Közösségi*, mert a felszentelt szolgálat gyakorlata a közösség életében gyökerezik, és a közösség hatékony részvételét igényli Isten akaratának és a Szentlélek vezetésének fölfedezésében. Ma a legtöbb egyházunkban mindez zsinati keretek között történik. A püspökök – a többi lelkésszel és az egész közösséggel együtt – felelősek a lelkipásztori tekintély szabályos továbbadásáért az Egyházban.

45. A felügyelet személyes, testületi és közösségi vonatkozásai az Egyház életének helyi, országos és egyetemes szintjein fejeződnek ki.

C) A püspöki hivatal az apostoli folytonosság szolgálatában

46. Az Egyház hűségének végső alapja, folytonosságban az apostolokkal, az Úr ígérete és a Szentlélek működő jelenléte az egész Egyházban. A felügyelet szolgálatának folytonosságát az Egyház egésze apostoli életének és hithirdetésének folytonosságán belül kell értelmezni. A püspöki hivatal apostoli folytonossága az egész Egyház apostoliságának látható és személyes középpontja.

47. Az apostoli folytonosság folyamatosságát a püspökök fölszentelése jelzi. E tettel ugyanis Isten népe azért gyűlik össze, hogy megerősítse választását, és imádkozzék a kiválasztott jelöltért. A fölszentelést végző püspök kézzelrakásával és a többi küldött imádságával az Egyház egésze Istenhez fordul, bízva ígéretében, hogy kitölti Szentlelkét szövetségének népére (Ézs 11,1–3; vö. *Veni Creator Spiritus*). A kézzelrakás szentírási cselekedetének gazdag jelentése van. Jelentheti (számos egyéb dolog mellett) az azonosulást, a megbízást, a befogadást. Rengeteg összefüggésben használják: konfirmációkor, kibéküléskor, gyógyítások és lelkészszenteléskor. Az imádsággal együtt gyakorolt kézzelrakás pedig az Istentől már megkapott kegyelmi ajándékot egyrészt elismerik és megerősítik, másrészt az tökéletessé válik a szolgálatra. A kézzelrakás mint jel pontos jelentőségét vagy szándékát az azt kísérő imádság vagy megnyilatkozás határozza meg. A püspöki szolgálat esetében az

imádsággal és kézrátétellel történő fölszentelés azon cselekedet, amelyet maguk az apostolok is gyakoroltak, és amelyet az Egyház is évszázadok óta végez.

48. A püspökszenteléskor a jel négyféleképpen fejt ki hatását: először is tanúságot tesz az Egyház bizakodásáról, hogy Isten hűséges a népéhez, Jézus Krisztus pedig – a Szentlélek erejéből – az Egyházban az idők végezetéig jelen van, ahogy megígérte. Másodszor: kifejezi az Egyház azon szándékát, hogy hűséges maradjon Isten kezdeményezéséhez és ajándékához azáltal, hogy az apostoli hittel és hagyománnyal folytonosságban él. Harmadszor: több püspök részvétele a kézrátételben annak jele, hogy ők és egyházaik elfogadják az új püspököt, és ezzel az Egyház egyetemességét (katolicitását) is. Negyedszer: Isten akaratával és rendelkezéseivel összhangban átörökíti a szolgálati hivatalt és annak tekintélyét. A fölszentelés cselekményében tehát a püspök megkapja az isteni jóváhagyás jelét és az állandó megbízást arra, hogy a rá bízott egyházat vezesse, az összes egyház közös hite és apostoli élete szerint.

49. A püspöknek a püspöki szolgálatra való szentelésében megjelenő folytonosság nem választható el azon egyházkerület életének és tanúságtételének folyamatosságától, amelybe elhívást kapott. Egyházaink sajátos körülményeiben a folytonosság, amelyet a történelmi püspöki székek betöltése képvisel, több, mint személyi kérdés. A gondoskodás, hogy fönnmaradjon a lelkipásztori élet és szolgálat egyházkerületi (egyházmegyei) és egyházközségi megvalósulása, az egyházak azon szándékát tükrözi, hogy folytassák az egyetemes Egyház igei és szentségi apostoli szolgálatának gyakorlatát.

D) A történelmi püspöki folytonosság mint jel

50. Az egész Egyház Isten országának a jele; a lelkézszenntelés annak a jele, hogy Isten hűséges Egyházához, különösen is ami a küldetésének felügyeletét illeti. Egy püspök fölszentelése a történelmi folytonosság szerint (vagyis szándékolt folytonosságban maguktól az apostoloktól kezdve) szintén egy jel. Ezt cselekedve az Egyház

azt közvetíti, hogy gondosan ügyel élete és küldetése egészének folytonosságára, és megerősíti elkötelezettségét, hogy megtapasztalhatóvá tegye az apostolok Egyházának állandó jellemzőit. A jel jelentésének teljesen érthetővé tételéhez szükséges, hogy a fölszentelés istentiszteletébe belefoglalja az Egyház hitének nyilvános megvallását és azon szolgálat megvilágítását, amelyre az új püspök elhívást kapott. A történelmi püspöki folytonosság jele így egyértelműen abba az összefüggésrendszerbe helyeződik, amelyet Jézus Krisztus örömhírének hirdetése, valamint az Egyház küldetésének folytonossága jelöl ki.

51. Önmagában a történelmi püspöki folytonosság jelének használata még nem biztosítéka egy egyház hűségének az apostoli hit, élet és küldetés minden területén. Az egyházak történetében voltak nagy szakadások, miközben mindnyájan használták a történelmi folytonosság jelét. Hasonlóképpen e jel használata nem jelent biztosítékot a püspök személyes hitére. Mindezek ellenére e jel megtartása állandó kihívás a hűség és az egység számára, fölszólítás a tanúságtételre; megbízás, hogy az apostolok Egyházának állandó jellemzőit egyre teljesebben megvalósítsuk.

52. A folytonosságnak nemcsak egyféle eszköze által valósul meg a hűség az egész Egyház apostoli hivatásához. Ennélfogva azon egyház, amely megőrizte a történelmi püspöki folytonosság jelét, elismerheti a hiteles püspöki szolgálatot azon egyházban, amely a reformáció idején egy-egy alkalmi lelkésszenteléssel őrizte a püspöki hivatal folytonosságát. Hasonlóképpen azon egyház, amely a folyamatosságot ilyen jellegű folytonossággal őrizte, kölcsönösen részt vehet a püspökszenteléseken egy olyan egyházzal, amely fenntartotta a történelmi püspöki folytonosságot, és sajátjává teheti e jelet anélkül, hogy megtagadná a múlt apostoli folytonosságát.

53. Egyházaink és szolgálataink kölcsönös elismerése teológiaiilag elsőbbséget élvez a történelmi folytonosságban használt kézrátétel jelével szemben. A jel használatának újakezdése nem jelent kedvezőtlen ítéletet azon egyházak szolgálatára nézve, amelyek korábban nem használták e jelet. Mindez inkább egy eszköz arra,

hogyan az Egyház mindenkor és mindenütt fönnálló folyamatosságát és egységét láthatóbbá tegyék.

54. Annak mértékében, ahogyan a lelkeszi szolgálataink szét voltak választva egymástól, az egyházaink is valamelyest meg voltak fosztva a teljességtől, amelyet Isten a népének szánt (Ef 1,23; 3,17–19). A közös haladás és a megbékélt és kölcsönösen elismert püspöki szolgálat segítségével egyházaink hűségesebbé válnak elhívásukhoz, és egyre jobban tudatában lesznek megújulásuk szükségességének. Azáltal, hogy szorosabb látható egységben osztjuk meg egymással életünket és lelkeszi szolgálatunkat, Jézus Krisztus küldetését megerősödve folytathatjuk a világban.

E) Egy új szakasz

55. Egyetértésünknek az előző bekezdésekben foglalt, messzire mutató jellegénél fogva nyilvánvaló, hogy közös hitbéli zarándokutunk új állomásához érkeztünk. Egyetértünk az Egyház természetében és céljában (II. fejezet), hitében és tanításában (III. fejezet), különösen is az egész Egyház apostoliságában, ezen belül az apostoli szolgálatban, valamint az Egyház szolgálatán belül a püspöki hivatalban (IV. fejezet).

56. Ezen egyetértés alapján hisszük, hogy

- a) egyházainknak határozottan egyházként kell egymást elismerniük, és új kapcsolatot kell kialakítaniuk egymással;
- b) mindegyik egyház a maga egészében fönntartotta a tanúságtétel és szolgálat hiteles apostoli folytonosságát;
- c) mindegyik egyház átörököltette az imádság és a kézzel való szolgálat apostoli szolgálatát;
- d) mindegyik egyház fönntartotta a püspöki szolgálat szabályos folytonosságát lelkipásztori életének folyamatosságában, középpontban a püspökök szentelésével és a történelmi püspöki székek tapasztalatával és tanúságtételével.

57. Mindezek fényében úgy látjuk, hogy elérkezett az idő, amikor egyházaink közösen megvallhatják a történelmi püspöki folyto-

nosság jelének értékét és alkalmazását. Ez azt jelenti, hogy azon egyházak, amelyekben e jelet egy ideig nem használták, e jel értékét szabadon elismerhetik, és sajátjukká tehetik azt anélkül, hogy tagadnák apostoli folytonosságukat. Ez azt is jelenti, hogy azon egyházak, amelyekben e jelet mindig is használták, szabadon elismerhetik azon egyházak püspöki hivatalának valóságát és megerősíthetik azon egyházak apostoli folytonosságát, amelyekben a püspöki folytonosság jelét egy ideig nem használták.

V. Egy még szorosabb egység felé

A) A közös nyilatkozat

58. Javasoljuk, hogy az egyházaink a következő közös nyilatkozatot tegyék:

Az Egyház természetét és célját illető közös fölfogásunk, alapvető hitbéli egyetértésünk, valamint az Egyház apostoliságának szolgálatában álló püspökségre vonatkozó egyetértésünk alapján – amelyet a *Porvoo-i Közös Nyilatkozat* II., III. és IV. fejezete tartalmaz –, a következő kijelentéseket és elkötelezettségeket tesszük:

- a) i. elismerjük egymás egyházairól, hogy egyházakként Jézus Krisztus egy, szent, egyetemes (katolikus) és apostoli Egyházához tartoznak, és valóban részt vesznek Isten egész népének apostoli küldetésében;
- ii. elismerjük, hogy valamennyiünk egyházában Isten igéjét tisztán tanítják, a keresztség és az Úrvacsora szentségét pedig helyesen szolgálatják ki;
- iii. elismerjük, hogy valamennyiünk egyháza közösen vallja az apostoli hitet;
- iv. elismerjük, hogy egymás fölszentelt lelkeszi szolgálatát Isten adta a kegyelmének eszközeiként, és hogy ezek nemcsak a Szentlélek benső elhívásával rendelkeznek, hanem Jézus Krisztus megbízatásával is az ő teste, vagyis az Egyház által;
- v. elismerjük, hogy a személyes, testületi és közösségi felügyelet

(*episzkopé*) valamennyiünk egyházában megjelenik, és azt számos alakban gyakoroljuk, folytatva az apostoli életet, küldetést és lelkeszi szolgálatot;

vi. elismerjük, hogy a püspöki szolgálatot látható jelként mindannyiunk egyházában értékelik és fönntartják, mint ami kifejezi és szolgálja az Egyház egységét, valamint az apostoli élet, küldetés és lelkeszi szolgálat folytatását.

b) Elkötelezzük magunkat, hogy

i. közösen éljük meg a hithirdetést és a szolgálatot, imádkozunk egymásért és egymással, az erőforrásainkat pedig megosztjuk;

ii. szívesen látjuk egymás híveit, hogy a szentségekben és a lelkipásztori szolgálatokban részesüljenek;

iii. valamennyi egyházunk minden megkeresztelt tagját a saját egyházunk tagjának is tekintjük;

iv. szívesen látjuk a kisebbségben lévő gyülekezeteket a helyi egyházaink életében, mindannyiunk kölcsönös gazdagodására;

v. a bármelyikünk egyházában a püspökök által fölszentelt személyeket szívesen látjuk a püspöki, lelkeszi vagy diakónusi hivatalra, hogy meghívás alapján és az éppen hatályban lévő előírásoknak megfelelően ellássák e szolgálatot a fogadó egyházban, újrászentelés nélkül;

vi. természetes módon meghívjuk egymás püspökeit, hogy az Egyház egységének és folytonosságának jeleként püspökszenteléskor a kézrátételben vegyenek részt;

vii. dolgozunk a diakónusi szolgálat közös fölfogásán;

viii. megteremtjük a hit és az egyházszervezet, valamint a munka és az élet jelentős kérdéseivel foglalkozó munkatársi és zsinati összejövetelek megfelelő kereteit;

ix. bátorítjuk az egyházaink képviselői közötti megbeszéléseket, valamint elősegítjük teológiai és lelkipásztori kérdésekben a tájékoztatást, a közös gondolkodást és az egymástól való tanulást;

x. egy kapcsolattartó csoportot hozunk létre annak érdekében, hogy összefogja e megegyezés végrehajtását, és ezáltal egyre növekedjünk a szent közösségben.

B) Az ünnepi szertartás

59. Javasoljuk, hogy e megegyezést és az újfajta kapcsolatunkat három központi úrvacsorás istentisztelettel ünnepeljük és erősítsük meg, amelyeken valamennyi egyházunk képviselteti magát. Ezen ünnepségek a következőknek volnának a jelei:

- egymás örömteli elfogadása;
 - közös elkötelezettségünk az Egyház hite és szentségi élete iránt;
 - a többi egyház lelkészeinek és tagjainak elfogadása a sajátjainkként;
 - elkötelezettségünk arra, hogy közösen teszünk tanúságot a hitről.
- Ezen ünnepélyes szertartások a következő részekből állnak:
- a *Porvooi Közös Nyilatkozat* felolvasása és aláírása;
 - központi hálaadó imádság a múltért és könyörgés a jövőért, amelyet az evangélikusok mondanak az anglikánokért és az anglikánok az evangélikusokért;
 - a béke jelének megosztása;
 - közösen ünnepelt úrvacsora;
 - a közös életünk más szóbeli és szertartási jelei.

C) A szélesebb ökumenikus elkötelezettség

60. Nagyon örülünk a megegyezésünknek és azon látható egységnek, amelyet lehetővé tesz. A látható egység felé megtett lépésnek tartjuk, amelyet az ökumenikus mozgalom iránt elkötelezett egyházak igyekeznek megjeleníteni. A haladásunkat a szorosabb szent közösség felé nem tekintjük önmagában vett célnak, inkább egy átfogóbb egységre törekvés részének. E törekvésből következik:

- a) a mindannyiunkat más egyházakhoz fűző kötelékek erősítése helyi, nemzeti és nemzetközi szinten;
- b) a kapcsolatok elmélyítése két felekezeti világközösségünkben és azok között, az anglikán és az evangélikus egyházak közötti szorosabb szent közösség megteremtésének támogatása más vidékeken is, különösen az Afrikában és Észak-Amerikában kialakuló megegyezések tekintetében;

- c) a már meglévő kötelékek továbbfejlesztése más felekezeti világ-közösségekkel, különösen amelyekkel már ökumenikus párbeszédben állunk és hasonló megegyezéseket kötöttünk;
- d) a helyi, az országos és az egyes földrészeket átfogó ökumenikus tanácsok, az Európai Egyházak Konferenciája, és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa közös támogatása;
- e) a közös életünk más szóbeli és ünnepélyes jelei.

61. Az egyházainknak e megegyezésben kifejtett közös öröksége és közös hivatása a felelősségünk tudatára ébreszt a tekintetben, hogy mások ökumenikus törekvéseihez is hozzájáruljunk. Tisztában vagyunk ugyanakkor azzal, hogy nekünk is szükségünk van a más hagyományokhoz tartozó és a világ más részein élő egyházak meglátásaira és tapasztalataira, hogy azok gazdagítsanak bennünket. Velük együtt készen állunk arra, hogy Isten fölhasználjon bennünket az egész emberiségre és a teremtésre irányuló üdvözítő és kiengesztelő tervének eszközeiként.

Aláírók: a Dániai, Észtországi, Finnországi, Izlandi, Lettországi, Litvániai, Norvégiai és Svédországi Evangélikus Egyház; valamint az Angliai, Írországi, Portugáliai, Spanyolországi, Skóciai és Welesi Anglikán Egyház.

*Fordította Rozs-Nagy Szilvia és Nagypál Szabolcs
Lektorálta László Virgil*

FÜGGELÉK

Anglikán kronológia

Kulcsfontosságú események az Anglikán Egyházban¹

1509–1514	Rotterdami Erasmus Cambridge-ben való tartózkodása nagy hatással van az „új tanítás”, azaz a humanizmus Angliában való meghonosodására.
1525	Robert Barnes ígét hirdet a cambridge-i St. Edwards templomban. Ez az első olyan ígehirdetés, amely nyíltan támogatja az evangélikus tanítást.
1526	William Tyndale által angol nyelvre fordított Újtestamentumot kinyomtatják a németországi Wormsban.
1527	VIII. Henrik megkezdi sikertelen és hosszan tartó próbálkozását az Aragóniai Katalinnal való házasságának érvénytelenítésére.
1532	VIII. Henrik a reformpárti Cranmer Tamást nevezi ki canterburyi érseknek.
1533	Januárban VIII. Henrik titokban feleségül veszi a protestáns szimpatizáns Boleyn Annát.
	Májusban Cranmer Tamás bejelenti Henrik és Aragóniai Katalin házasságának érvénytelenségét, Boleyn Annát pedig királynővé koronázzák.
1534	Az Egyházfőiségi Törvény (Act of Supremacy) az Angol Egyház Rómáról való leválását eredményezi.

¹ Összeállította: Faludy Alexander. Fordította: Vida Léna. Lektorálta: Fabiny Tibor.

1536–1540	Kolostorok felosztatása Angliában.
1547	Henriket beteges fia, VI. Eduárd (akivel harmadik felesége, Jane Seymour ajándékozta meg) követi a trónon. A <i>Tudor-kori homíliák</i> (<i>Book of Homilies</i>) kiadásra kerül.
1549	Az első anglikán általános <i>Imádságoskönyv</i> , a <i>Book of Common Prayer</i> (BCP) kiadásra kerül.
1552	A második <i>Imádságoskönyv</i> (<i>Book of Common Prayer</i> – BCP) kiadásra kerül.
1553	Júniusban <i>A vallás negyvenkét cikkelye</i> (<i>Forty Two Articles of Religion</i>) királyi megbízásból kiadásra kerül. Júliusban Edward meghal, követője a trónon pedig római katolikus nővére, Mária (Aragóniai Katalin lánya) lesz. Ez a Rómával való újraegyesítést eredményezi, és az ún. ellenreformáció időszakát hozza magával. Anglia protestáns vezetőinek nagy része mártírhálált hal vagy száműzetésbe kényszerül.
1558	I. Erzsébet (VIII. Henrik és Boleyn Anna lánya) elfoglalja a trónt.
1559	Az ún. Elizabethan Settlement visszaállítja az angol egyház függetlenségét és az Edward-féle imakönyv egy mérsékeltbb változatát.
1562	Megjelenik John Jewel <i>Apologia Ecclesiae Anglicanae</i> -ja.
1563	Cranmer Tamás <i>Negyvenkét cikkelyét</i> az Egyházgyűlés <i>Harminckilenc cikkellyé</i> dolgozza át.
1570/1571	Az 1570-es <i>Regnans in excelsis</i> kezdetű pápai bulla kiközösíti I. Erzsébet angol királynőt és követőit, valamint felmenti alattvalóit uralkodójuk felé tanúsított hűségük alól.
1571	<i>Tudor-kori homíliák</i> (<i>A homíliák könyve</i>) bővített verziója kiadásra kerül.
1572–1573	Az <i>Admonition Controversy</i> (<i>Dorgáló vita</i>) visszautasítja a puritánok azon igényeit, amelyek további reformintézkedésekre vonatkoznak. Szigorú fegyelmi eljárások indulnak a puritán vezetők ellen.

1577	A királynő hivatalából felfüggeszti Grindal Edmund érseket, miután az érsek visszautasította a puritán tevékenységek leállítását.
1583	John Whitgift lesz az új canterburyi érsek.
1593	Richard Hooker <i>Az egyházpolitika törvényei</i> (<i>Laws of Ecclesiastical Polity</i>) című művének első négy könyve kiadásra kerül.
1598	Megjelenik William Perkins <i>A Golden Chaine</i> című teológiai műve.
1603	VI. Jakabot, Skócia királyát I. Jakab néven Anglia királyává koronázzák, ezzel perszonáluniót alakítva ki a két királyság között.
1604/1605	A király összehívja a hamptoni udvari konferenciát (Hampton Court Conference), hogy megvizsgálja a puritánok által javasolt további reformokat, de a konferencia végkimenetile végül az eredeti állapot megerősítése.
1610	Az anglikán püspökök által visszaállításra kerül az apostoli utódlás a skót püspökségben.
1611	Elkészül a Biblia új fordítása, a Jakab király Bibliája (King James Bible), melynek használata kötelező jellegűvé válik az anglikán templomokban.
1618–1619	Az Anglikán és a Skót Egyház képviselői más protestáns egyházak képviselőivel együtt részt vesznek a Dortrecht-i Zsinaton.
1624	Richard Montagu polemikus műve, <i>A new Gagg</i> kiadásra kerül.
1625	I. Károly kerül a trónra, aki a magasegyház (High Church) érdekeit kezdi támogatni az Anglikán Egyházon belül.
	Nicholas Ferrar vallási közösséget alapít – nők és férfiak számára egyaránt – a huntingdonshirei Little Giddingben.
1633	William Laud-ot választják meg canterburyi érseknek.
1637	Károly megkísérli a Book of Common Prayer (Laud, valamint a skót püspökök által átdolgozott verzióját) Skóciában is bevezetni. Ez a próbálkozás felkeléseket eredményez.

1638	A Skót Egyház közgyűlése eltörli a püspökséget, az Anglikán általános imádságoskönyv (Book of Common Prayer) használatát és az egyházi ügyek feletti királyi egyeduralmat.
1642–1649	Szakaszos polgárháború Angliában.
1645	Laud érseket árulásért kivégzik a parlamenti hatóságok.
1649	Károly királyt kivégzik, Anglia időszakosan köztársaság lesz. A királyság, a püspökség és a Book of Common Prayer együtt semmisül meg, ezzel ténylegesen megszűnik az Anglikán Egyház.
1650/1651	Jeremy Taylor <i>Szent élet, szent halál (Holy Living, Holy Dying)</i> című műve megjelenik.
1660	II. Károly király uralma alatt visszaállítják a királyságot és a püspökséget.
1661	Savoy Konferencia megrendezésre kerül.
1661–1665	Életbe lép az ún. „The Clarendon Code” korlátozva a nem-anglikán protestánsok vallási és politika szabadságát.
1662	Az Új Egységesség Törvénye (New Act of Uniformity) bevezeti a felülvizsgált általános imádságoskönyvet (revised Book of Common Prayer), valamint nélkülözhetetlenné teszi a püspökké avatást az Anglikán Egyház vezetősége számára. Azokat a puritán lelkészeket, akik nem fogadták el a vallási vezetők püspökké avatásának visszaállítását, hivatalukból felfüggesztik („the Great Ejection” / „A nagy menesztelés”). Az anglikán közösség ezzel elszakad az európai protestáns egyházaktól.
1685	Károlyt római katolikus fivére, II. Jakab követi a trónon.
1688–1689	„A Dicsőséges Forradalom” (The Glorious Revolution) időszaka. A parlament leváltja II. Jakabot, és helyette protestáns lányát, Máriát és férjét, Orániai Vilmost hívja a trónra. A „Nem Esküdtek” (Non Jurors) szakadása: azok az angol és skót anglikán papok és püspökök, akik nem voltak hajlandók hűséget fogadni Vilmosnak és Máriának miután letaszították a trónról a katolikus hitre tért II. Jakabot 1688-ban.

	A Türelmi Törvény (Toleration Act) enyhíti a korlátozásokat a másítható (nem anglikán) protestánsok vallási gyakorlataiban (Angliában).
1698	Megalakul a Társaság a Keresztény Tudás Elősegítéséért (Society for Promoting Christian Knowledge, SPCK) egy számottevő anglikán missziós és oktatási célú jótékonyági szervezet.
1701	Act of Settlement (Utódlási törvény), amely kimondja, hogy Anglia trónjára csak protestáns uralkodó kerülhet, az uralkodó felesége sem lehet római katolikus.
1709	Szoros együttműködésben dolgozva a Dán Egyházzal a Társaság a Keresztény Tudás Elősegítéséért (SPCK) támogatni kezdi a belföldi missziókat és lelkészsképeket telepít Indiába, német evangélikus lelkészekkel.
1714	I. Györgyként a hannoveri ház tagja, az evangélikus szász választófejedelem lép trónra Angliában. Noha az elhunyt (utolsó Stuart) uralkodónak, Anna királynőnek vér szerint számos közelebbi rokona tart igényt a trónra, de ők katolikusok voltak, és az 1701-es törvény megtiltotta, hogy Angliának katolikus uralkodója legyen. I. György I. Jakab dédunokája volt.
1717	A zűrzavar, amely az Anglikán Egyházban támad a Szentháromság tana körül, a tanácsgyűlések felfüggesztéséhez vezet. 137 évig nincs tanácsgyűlés.
1728	A „nonjuror” William Law kiadja misztikus művét: <i>A Serious Call to a devout and Holy Life</i> (Egy komoly felhívás a jámbor és szent életre).
1736	Megjelenik Joseph Butler <i>Analogy of Religion</i> (A vallás analógiája) című műve.
1738	John Wesley karizmatikus tapasztalata a morva testvérek találkozáján Aldersgate-ben (London) az Anglikán Egyházon belüli methodista mozgalom feléledéséhez vezet.
1784	Wesley jogi kereteket ad a methodista mozgalomnak, valamint két lelkész számára missziós megbízást szervez Amerikába.

1789	Az amerikai anglikánok formálisan elkülönülnek az Angol Egyház igazságszolgáltatásától. Ugyanakkor megalapítják a „Worldwide Anglican Communion”-t, amely világszerte összefogja az Anglikán Egyházakat.
1795	Az Anglikán Egyháztól való metodista leszakadás véglegesé válik.
1799	Létrejön az Egyházi Missziós Társaság (Church Missionary Society, CMS), egy számottevő evangéliumi anglikán testület, amely evangélikus és református lelkészeket is foglalkoztat tengerentúli misszióiban.
1801	Írország az Egyesült Királyságba való bekerülésével megalakul az „Egyesült Angol és Ír Egyház” (United Church of England and Ireland).
1828	A „Sacramental Test Act” eltávolítja azon törvénybe iktatott szigorításokat, amelyek korlátozták a nem anglikán protestánsokat.
1829	A „Catholic Relief Act” eltávolítja azon törvénybe iktatott szigorításokat, amelyek korlátozták a római katolikusok polgári jogait az Egyesült Királyságban.
1833	A „Church Temporalities Act” jelentősen lecsökkenti az anglikán püspöki székhelyek számát Írországbán. John Keble tiltakozásképpen előadja híres „Assize” igehirdetését, az megszületik „Oxford mozgalom”.
1839	Megalakul a Cambridge Camden (később Egyháztani) Társaság a keresztény építészet és istentisztelet történelmének tanulmányozására. Idővel ez biztosítja majd az „Oxford mozgalom” doktrínákat hangsúlyozó irányelvének liturgikus megfelelőjét.
1841	John Henry Newman 90. traktátusa kiadásra kerül azt állítva, hogy a <i>Harminckilenc cikkely</i> értelmezhető olyan módon, amely összhangban van a tridenti zsinat tanításaival. Közös anglikán–evangélikus püspökség alakul Jeruzsálemben, amely felháborítja Newmant.
1845	Newman áttér a római katolikus egyházba.

1850	A római katolikus egyház újra létrehozza egyházmegyei struktúráját Angliában és Walesben, első alkalommal a reformáció óta.
1854/1859	Canterbury és York Egyházgyűlések összehívása újraéled.
1855	Az első anglikán női szerzetesrend, a Szent Margit Társaság (Society of Saint Margaret, SSM) megalakulása, melyet nők alapítottak a Sussex-beli Rotherfieldben.
1860	Az <i>Essays and Reviews</i> (Esszék és recenziók) kiadatásra kerül.
1864	Samuel Crowther, az első afrikai származású anglikán püspök (korábban egy portugál hajóról megmentett rabszolga) felszentelése a Canterbury székesegyházban.
1864	Az Anglikán Egyház és a Skót Episzkopális Egyház „teljes communio”-t hoz létre (azaz elismerik az különböző egyházak főbb doktrínáinak egyezését) ezzel begyógyítva a „non-juror-schism” okozta sebeket.
1866	Az első férfi anglikán szerzetesrend, a Szent János evangélista Társaság (Society of St. John the Evangelist, SSJE), más néven „Cowley Atyák” megalapításra kerül az Egyesült Királyság-beli Oxfordban.
1867	Első Lambeth-konferencia (anglikán püspökök találkozója a világ anglikán közösségeiből) összehívásra kerül.
1871	Anglikán egyházkerületek Írországból elkülönülnek az Anglikán Egyháztól, és ezért felfüggesztésre kerülnek.
1874	A nyilvános istentisztelet szabályozási törvény (Public Worship Regulation Act) célja, hogy megfékezze az anglikán-katolikus rituális gyakorlatok egyre növekvő népszerűségét.
1888	„Chicago–Lambeth Quadrilateral”-t elfogadja a negyedik Lambeth-konferencia.
1889	<i>Lux Mundi</i> kiadatásra kerül.
1892	Pápai bulla, az „Apostolic Curia” kimondja az anglikán felszentelés „teljesen semmis és érvénytelen”.
1919	Az Egyházi Gyűlés létrejön.

1920	Az anglikán egyházmegyek Wales-ben felfüggesztésre kerülnek, és leválnak az Anglikán Egyháztól.
	A hatodik Lambeth-konferencia „teljes asztalközösséget” (Full Communion-t) szavaz meg a Svéd Egyházzal. Különböző megállapodások születnek további északi és balti evangélikus egyházakkal a szentségi közösség különböző fokait magukban foglalva.
1927/1928	Az Egyesült Királyság parlamentje kétszer is elutasítja a <i>Book of Common Prayer</i> átdolgozott kiadását, amelyet az Egyházi Gyűlés terjesztett elő.
1931	A Bonn egyezmény (Bonn Agreement) „teljes asztalközösséget”, „communio”-t hirdet ki az anglikánok és az ókatolikus egyházak között.
1944	Florence Li Tim Oi az első anglikán lelkész, beiktatása Hong Kong-ban történik.
1947	A Dél-Indiai Egyház (Church of South India) megalapítása heves vitákat szít az anglikán közösségben.
1966	Az első hivatalos és nyilvános találkozó Rómában a pápa és a canterburyi érsek (VI. Pál és Michael Ramsey között).
1969 és 1972	Két egymást követő sikertelen próbálkozás az anglikán egyház és a metodista egyház egyesítésére.
1970	Az alkotmányos reform az egyházi közgyűlést általános zsinattá alakítja át.
1971	Az anglikán konzultatív tanács (Anglican Consultative Council) létrejön.
1979	Első anglikán érseki találkozó.
1980	Az <i>Alternatív szertartáskönyv</i> (<i>The Alternative Service Book</i>) használatos lesz mint engedélyezett modern nyelvű verzió a <i>Book of Common Prayer</i> mellett.
1985	Az anglikán egyház megjelenteti a <i>Hit a városban</i> (<i>Faith in the City</i>) című vitatott művet, amely erőteljesen kritikus Margaret Thatcher konzervatív kormányának társadalmi és gazdasági politikájával szemben.
1987	Az első női segédlelkészek beiktatása az anglikán egyházban.

1994	Az első női lelkészek beiktatása az anglikán egyházban.
1996	A Porvoo-i Nyilatkozat „teljes asztalközösséget hirdet bizonyos észak-európai anglikán és evangélikus egyházak között (az Angol Egyházat is beleértve). Hasonló megegyezések születnek az anglikánok és evangélikusok között az Amerikai Egyesült Államokban (2000) és Kanadában (2001).
1998	Tizenharmadik Lambeth-konferencia ismételten megerősíti az emberi szexualitásról vallott hagyományos nézeteket.
2000	Az <i>Common Worship</i> , egy új, többkötetes liturgiai és imádságoskönyv az anglikán egyházban hivatalosan meghonosításra kerül (az általános imádságoskönyv mellett).
2002	Rowan Williams walesi érseket kinevezik canterburyi érseknek. Ez az első kinevezés, amely az anglikán egyház berkein kívül történik.
2003	A két nyíltan homoszexuális püspök megválasztása és beiktatása az Amerikai Egyesült Államokban és Angliában jelentős és hosszan tartó vitákhoz vezet a világ anglikán gyülekezeteiben.
2005	Az ugandai származású John Sentamu-t York érsekévé nevezik ki. Első alkalommal foglal el ilyen posztot az Egyesült Királyság valamely etnikai kisebbségéhez tartozó (afrikai) jelölt.
2008	Tizennegyedik Lambeth-konferencia megrendezésre kerül, azonban bojkottálja a „globális dél” (Global South) püspökeinek egy (jelentős) része. Első GAFCON (Global Anglican Future Conference, azaz Globális Anglikán Jövő Konferencia) megrendezésre kerül.
2012	Az általános zsinaton azon törvényjavaslat, amely lehetővé tenné a nők püspökké avatását, csak kevés szavazattal marad el attól, hogy törvénné váljon. Justin Welby-t, akit nemrégiben avattak Durham püspökévé, Canterbury érsekévé nevezik ki.

2014	Július 14-én az Angol Egyház a Yorki Egyetemen tartott egyetemes zsinata (General Synod) nagy többséggel elfogadta a női lelkészek püspökké szentelésének lehetőségét. A zsinat három szerve a következőképpen szavazott; a Püspökök Háza (House of Bishops): 137 igen – 2 nem; a Papság Háza (House of Clergy): 162 igen – 25 nem; a Világi Hívók Háza (House of Laity): 152 igen – 45 nem – 5 tartózkodás. Tizen-nyolc hónappal ezelőtt a Világi Hívók Házának 6 szavazataán múlt, hogy a javaslatot akkor nem fogadták el. Rowan Williams, az akkori canterburyi érsek akkor a döntést így kommentálta: „az egyház bizonyos mértékig a hitelét veszítette el”. Az Egyesült Államok Episzkopális Egyházában a női püspökség már régóta elfogadott intézmény. Angliában két évtizeddel korábban ordináltak először női lelkészeket; a zsinati döntéssel egy két évtizedes folyamat ért véget.
------	---

Anglikán fogalmak szójegyzéke¹

Alsó Egyház (Low Church): lásd Evangelikálok

Anglikán / episzkopális teológiai irányzatok a 20–21. században (Anglican Theological Trends in the 20th-21st Centuries): Több irányzat közül három markánsan megkülönböztethető: az anglo-katolikus, az evangelikál és a liberális. Anglo-katolikusok: pl. Kenneth Leech, Eric Lionell Mascall, Graham Leonard, Rowan Williams. Evangelikálok: pl. George Carey, Peter Jensen, J. I. Packer, John Stott, N. T. Wright; Liberálisok: pl. Marcus Borg, David L. Edwards, David Jenkins, John Selby Spong, Desmond Tutu. További részletek az „Anglikán / episzkopális teológusok kislexikona a 16. századtól a 21. századig” c. függelékben.

Anglikán Kommunikációs Iroda (Anglican Communion Office, ACO): Az Anglikán Kommunikációs Iroda a Kommunikáció Eszközeinek londoni székhelyű állandó titkársága. Az Anglikán Konzultatív Tanácsot (ACC), a Primátusi Találkozót és a lambethi konferenciát szolgálja, valamint számos kapcsolódó szervezetet is támogat. Ilyenek pl. az Anglikán Segélyezési, Fejlesztési és Érdekképviselési Szövetség (röviden Anglikán Szövetség) és az Anglikán Környezetvédelmi Hálózat (ACEN).

¹ Összeállította: Faludy Alexander. Kiegészítette: Fabiny Tibor. Fordította: Izing Marcell. A fordítást lektorálta: Fabiny Tibor. A szövegben az „Angol Egyház” kifejezés mindig a „Church of England”-re utal.

Anglikán Konzultatív Tanács (AKT, Anglican Consultative Council, ACC) Az Anglikán Konzultatív Tanács 1969-ben alakult meg a lambethi konferencia 1968-as határozata alapján. Célja, hogy lehetővé tegye a tízévenként egyszer tartott püspöki konferenciánál gyakoribb és reprezentatívabb kapcsolattartást. Az AKT előmozdítja az Anglikán Kommunió belüli együttes munkát, lehetővé teszi a provinciák közötti információcserét, valamint a közös tevékenységek összehangolását. Javaslatokat tesz a Kommunió szervezeti/strukturális felépítését illetően, és közös ökumenikus és missziológiai irányvonalak kialakításával kapcsolatban. Az AKT tekinthető leginkább a Kommunió képviseleti szervének, mivel hétköznapi papok, laikusok és püspökök is tagjai. A találkozókat háromévente kerülnek megrendezésre, a köztes időben bizottsági megbeszéléseket tartanak.

Anglo-katolicizmus (Anglo-catholicism): Az Oxford-mozgalom utódja az anglikán egyház életében. Az anglo-katolicizmus nagy hangsúlyt fektet az egyház történelmi folytonosságára az apostoli öröklődésen keresztül, és hajlamos az anglikanizmusra úgy tekinteni, mint az ősegyház harmadik ága a római katolicizmus és a keleti orthodoxia mellett. Nagyra becsülik a szépség szerepét az istentiszteleti liturgiában, a szentségek helyét az egyházi életben, valamint a lelki élet olyan gyakorlatait, mint a fülbegyónás. A mozgalom koránt sem egységes. A tradicionális katolikus ág nem fogadja el a nők (papi és püspöki) felszentelését, míg a liberális és nyitott katolikusok („Open Catholics”) támogatják azt. Az anglo-katolicizmus messze saját látható határain túl is hatással volt az Angol Egyházra. A vasárnapi istentiszteleten az Eucharisztia fontosságának kiemelése és a miseruhák viselésének gyakorlata idővel a középben álló (*lásd* „széles egyház”) és (kis mértékben) az evanglikál közösségekre is hatással volt.

Anglikán Szövetség (Anglican Covenant): A 21. század első évtizedében az Anglikán Kommunió belüli a tekintélybeli és szexualitással kapcsolatos kérdések okozta törések mind a liberálisok, mind a konzervatívok tevékenysége miatt fokozatosan elmélyültek. Észak-Amerikában a liberálisok az aktívan homoszexuális püspökök felszentelésének ügyét erőltették, ezáltal ellenszegülve az 1998-as lambethi határozat 1:10 pontjának (*lásd* kronológia). Az első ilyen eset 2003-ban történt, amikor a nyíltan homoszexuális életvitelt folytató Gene Robinsont az USA-ban New Hampshire püspökévé választották. Válaszként a konzervatívok a kánonjognak ellenszegülve provinciákon átívelő beavatkozásokat eszközöltek, például

püspöki fennhatóságot biztosítottak olyan gyülekezeteknek, amelyek elutasították az ilyesfajta fejleményeket; valamint szabálytalanul papokat is szenteltek. Ilyen együttműködések főként amerikai és kanadai konzervatív közösségek és dél-amerikai és afrikai püspökök között jöttek létre. Az azonos nemű élettársi kapcsolatok liturgikus megáldása szintén ellentmondásos pontnak bizonyult. Mivel a canterburyi érsek a már létező jogi keretek között (Primátusi Találkozó és az Anglikán Konzultatív Tanács) meghozott lépései eredménytelennek bizonyultak, a nézeteltérések rendezésére egy új jogi keretrendszer, az Anglikán Szövetség megalakítását javasolták 2009-ben a *Windsori jelentés* (*Windsor Report*) 2004-es javaslatai alapján. Néhány provincia támogatása ellenére a többség nem ratifikálta. Az Angol Egyház egyházmegyei zsinatainak többségén is elutasításra került 2012-ben (meggátolva az ügy Általános Zsinat elé kerülését), így a canterburyi érsek kommunión belül elfoglalt pozíciójának kérdése jelenleg megoldhatatlannak tűnik. A többség szemében a szövetség kérdése halott.

Berendezkedés (Establishment): Az Angol Egyház különleges jogi pozíciója (a múltban hasonlóképpen az Ír és Walesi Egyházé is). A berendezkedés mértéke és természete meglehetősen eltérő volt a különböző korszakok alatt (lásd kronológia). Ma a legnyilvánvalóbb módon a Lordok Házában (a brit parlament felsőháza) anglikán püspökök számára fenntartott 26 hely meglétében és az egyház bizonyos házassággal kapcsolatos ügyek kapcsán élvezett önrendelkezésben érezhető a hatása. A kiváltságokat ellensúlyozva bizonyos kötelezettségeket is ró az egyházra, például az Angol Egyház lelkészeinek törvényi kötelezettsége bárkit eltemetni vagy összeadni a parókiájuk területén felekezeti hovatartozásuk vagy akár a kereszttség felvételétől függetlenül. Bármilyen fontos egyházi törvényt („intézkedést”, ang. „measure”) kötelező (az Általános Zsinat jóváhagyása után) a parlamenttel is elfogadtatni, mielőtt „királyi jóváhagyásra” (az uralkodó aláírására) terjesztenék fel. A parlament ezeket az intézkedéseket elfogadhatja vagy jóváhagyhatja, de nem változtathat rajtuk.

Chicago–Lambeth négyes megállapodás (Chicago–Lambeth Quadrilateral): Olyan tételek összessége, amelyek a keresztény egységért folytatott munka alapvetését képezik. Először az Egyesült Államokban az Episzkopális Egyház Általános Gyűlése fogadta el 1886-ban, majd később, kissé átdolgozott formában a lambethi konferencia is 1888-ban. A lambethi konferencia által elfogadott verzió tételei:

1. A Ó- és Újtestamentumban foglaltatott Szentírás „minden dolgot magában foglal, amely az üdvösséghez szükséges”, s így a hit végső zsinórmértékének tekintendő.
2. Az Apostoli hitvallás, mint a keresztségi szimbólum; a Niceai hitvallás, mint a keresztény hit elégséges megfogalmazása.
3. A két Krisztus által elrendelt szentség – a keresztség és az úrvacsora – az általa rendelt szereztetési igék és jegyek töretlen használatával való kiszolgáltatása.
4. A történelmi episzkopátus, kiszolgáltatásának módszereiben az Isten által az ő egyháza egységébe szólított nemzetek és népek helyi igényeihez szabva.

A 4. részt William Reed Huntington, a dokumentum megszüvegezője tudatosan úgy írta, hogy a püspöki (episzkopális) folyamatosság elve tágabban érvényesüljön, mint a kézrátételben megnyilvánuló apostoli folyamatosság. Ezáltal az ökumenikus fejlődés számára is ajtót nyitott. Ez a remény valósult meg Porvoo-i (1996) és a rá következő anglikán–lutheránus egyezményekben.

Egyházi sereg (Church Army): Laikus evangelisták társasága, amelyet 1882-ben alapítottak az Üdvhad-sereg módszereinek sikerének hatására. Az Egyházi sereg dolgozói teszik ki az Angol Egyház püspöki engedéllyel szolgáló evangelistáinak legnagyobb részét. Parókiákon és egyházkerületi szervezeteknél dolgoznak, sok esetben a helyi önkormányzatokkal együttműködve különböző egyházi kezdeményezésű szociális projekteket is vezetnek. A munkájuk általában inkább az egyház és a helyi közösségek közötti kapcsolatokat kiépítésére összpontosít, mintsem az egyházközségen belüli lelkigondozásra vagy a teológiai oktatásra (v. ö. laikus szolgálók). Sok esetben részt vesznek a helyi gyülekezeti életben is, a helyi parókus meghívására prédikálhatnak, temetési szertartásokat vezethetnek. Bár történelmileg laikus szervezet, az Egyházi sereg a közelmúltban megengedte a dolgozóinak, hogy megtartsák tagságukat, ha lelkeszi hivatást választanak, ugyanígy felszentelt lelkészeknek is engedélyezték a belépést. Több autonóm testvérszervezete van a tengerentúli anglikán provinciák területén.

Evangelikálok / evangéliumi keresztények (Evangelicals): Az anglikanizmuson belül a reformált teológiai meggyőződés követői. A hangsúlyt a személyes megtérésre, a Szentírás igazságára, Krisztus halálának ál-

dozati jellegére, a misszióra és a társadalmi felelősségvállalásra helyezik. Legjelentősebb 20. századi anglikán képviselője John Stott, akinek a könyvei magyarul is megjelentek. Az evangélikalizmus sokszor átlépi a felekezeti határokat. Különbözik a fundamentalizmustól (*lásd ott*). Az anglikanizmuson belül sok árnyalata van. A konzervatív evangélikások ellenzik a nők felszentelését és a homoszexuális gyakorlatot. A „nyitott” evangélikások (Open Evangelicals) általában támogatják a nők felszentelését, de a homoszexualitást (általában) szintén ellenzik. A karizmatikus evangélikákat nagyban befolyásolta a pünkösdi mozgalom.

Extra-provinciális egyházkerületek (Extra Provincial Dioceses): Kis anglikán nemzeti egyházak, amelyek a méretük vagy földrajzi elszigeteltségük miatt nem alakítanak önálló provinciát. Habár az Angol Egyháztól függetlenek, általában a canterburyi érseket fogadják el metropolitá-jukként/prímásukként, akinek fennhatósága alatt áll a helyi püspök is. Példaként említhető a Luzitániai Egyház és Bermudai Anglikán Egyház.

Felszentelt helyi lelkész (Ordained Local Minister, OLM): Olyan diakónus vagy pap az Angol Egyházban, akit a saját gyülekezete kért fel, hogy egy bizonyos szükség betöltésére teljesítsen szolgálatot asszisztensi, másik lelkész szolgálatát kiegészítő minőségben. Más (önellátó vagy juttatásban részesülő) lelkészekről eltérően a képzésük befejeztével a küldő parókiájukon maradnak, és nem váltanak szolgálati helyet a segédlelkézi időszak végén. Saját parókiájuk határán túl nem prédikálhatnak, nem szolgálhatnak ki szentségeket vagy teljesíthetnek más lelkézi szolgálatot a helyi püspök kifejezetten az adott alkalomra szóló engedélye nélkül.

Feltámadás Közössége (Community of the Resurrection, CR): Történelmileg az egyik legnagyobb és legbefolyásosabb férfi szerzetesközösség az Angol Egyházban. A közösség számos fontos teológust és szerzetes-püspököt (a közösségben „prelátus testvéreknek” hívják őket, pl. Charles Gore vagy Trevor Huddleston) adott az egyháznak. A közösség 1892-ben alakult Oxfordban, majd 1898-ban a központi házat egy nyugat-yorkshire-i ipari kistelepülésre, Mirfieldbe helyezték át. 1902-ben ugyanitt a közösség egy teológiai főiskolát (College of the Resurrection) is alapított, ahol a mai napig parókiái szolgálatra képeznek anglikán lelkészjelölteket. A közösség által felállított modell többek között Dietrich Bonhoefferre is jelentős hatással bírt mirfieldi látogatása során, mely nagyban befolyásolta a *Közösségben*

(*Gemeinsames Leben*) című művének megszületését, valamint a hitvalló egyház finkenwaldei szemináriumának berendezkedését. A múltban a közösség erőteljes jelenléttel bírt Dél-Afrikában, ahol az apartheid-ellenes mozgalomban kimagasló szerepet játszottak. Kb. 70 éven át egyedülként a CR felelőssége volt a dél-afrikai lelkészek, közöttük Desmond Tutu érsek képzése is. 2010 óta a Magyarországi Evangélikus Egyház évente 3 hónapra egy teológushallgatót vagy lekipásztort küld Mirfieldbe tanulmányútra vagy szabbatikus év részeként.

Fundamentalizmus (Fundamentalism): A Szentírás tévedhetetlenségéről (inerrantia) szóló tanítás. Az anglikanizmust is érintő, de elsősorban nem anglikán jelenség, ám sokan nem látják világosan az anglikán evangélikalizmus és a protestáns fundamentalizmus közötti lényeges különbséget. A 20. század elején a teológiai liberalizmust az Egyesült Államokban nagy erőfeszítésekkel igyekeztek visszafogni. 1910 és 1915 között minden amerikai teológiai hallgató és egyházi alkalmazotti ingyen megkapta a *The Fundamentals* (A fundamentumok) című tizenkét könyvecskéből álló sorozatot. E könyvecskék nem valamely felekezet sajátos meggyőződését, hanem a protestáns kereszténység alapvető igazságait vették védelmükbe, úgymint: Jézus Krisztus istensége, engesztelő áldozata, feltámadása és második eljövetele, a Biblia ihletettsége és tekintélye. Lényeges különbségek a fundamentalizmus és az evangélikalizmus között: 1) A Szentírás értelmezése. A fundamentalisták literálisan, azaz szó szerint értelmezik a Szentírást, az evangélikálok pedig tudatosan igyekeznek az egyes iratok műfaji sajátosságaira és a történelmi háttérre figyelni. 2) A kultúra kérdése. A fundamentalisták megkérdőjelezik az emberi kultúra értékeit – innen az anti-intellektualista beállítottságuk –, az evangéliumi keresztények az isteni kegyelem megnyilvánulását a kultúra különböző területein is megtapasztalják. 3) Társadalmi elkötelezettség. A fundamentalisták sokszor csak a liberális teológia egyik velejárójának vélték a szegénység, az elnyomás, a rasszizmus elleni harcot, s ezért társadalmi elkötelezettségük sokszor kimerült az abortusz elleni harcban. Az evangéliumi keresztényekre a 19. és a 20. században egyaránt a társadalmi, szociális kérdések iránti érzékenység volt jellemző: küzdelem a rabszolgaság, a rasszizmus, a szexizmus (nemi megkülönböztetés), a szegénység ellen. 4) A szeparatizmus és zártság. A fundamentalistákra az elkülönülés jellemző. Nemcsak a liberálisoktól, hanem azoktól a konzervatív keresztényektől való elkülönülést is kívánatosnak tartják, akik a liberálisok-

kal valamilyen kapcsolatot tartanak fenn. 5) A liberális keresztényekkel való dialógus. A fundamentalisták hajlamosak azt mondani, hogy azok a liberális keresztények, akik nem vallják Jézus feltámadását, az ember radikális bűnös természetét, a kiengesztelődés hatékonyságát, a Biblia tévedhetetlenségének eszméjét, legfeljebb csak névleges keresztények, s a valóságban nem azok.

Globális anglikán jövő konferencia (Global Anglican Future Conference, GAFCON): Konzervatív provinciák és püspökök csoportja az anglikán közösségen belül, amely erősen ellenzi a liberalizmust és a homoszexuális papok felszentelését. A konferenciát először 2008 júniusában Jeruzsálemben, egy hónappal a tízévenkénti lambethi konferencia előtt hívták össze. A konferencián nagy számban vettek részt afrikai anglikán püspökök. Elfogadták a Jeruzsálemi deklarációt és létrehozták a Fellowship of Confessing Anglicans-t (Hitvalló Anglikánok Társasága). Fogadtatása ellentmondásos volt, főleg Rowan Williams canterburyi érsek részéről. 2013-ban Kenyában tartották a GAFCON 2-t, amelyet röviden meglátogatott az új canterburyi érsek, Justin Welby is.

Gyülekezeti felügyelő (Churchwarden): A legrégebbi és legrangosabb laikus szerep az Angol Egyházban. Minden gyülekezetnek két ilyen tisztségviselője van. Az a feladatuk, hogy „bátorítsák az egyháztagokat, hogy gyakorolják a vallásukat és elősegítsék az egységet és a békét közöttük”. Abban is szerepük van, hogy (hivatalosan és nem hivatalosan is) képviseljék a gyülekezet nézeteit a plébános és – ha szükséges – a püspök felé is. Évente választják őket a gyülekezet és a plébános jelenlétében, majd hivatalba lépésüket a püspök (vagy egy megbízottja) engedélyezi. Angliában a templom a mozgatható értéktárgyainak védelme hivatásukból adódó természetes feladatuk.

Harminckilenc hitcikkely (Thirty Nine Articles of Religion): Az Anglikán Egyház hitvallása. Történelmi szempontból a református/kálvinista hitvallási dokumentumok családjába tartozik. Elsőként 1553-ban jelent meg királyi felhatalmazásból *Negyvenkét cikkelyként* (*Forty Two Articles*). A *Negyvenkét cikkelyt* a konvokáció dolgozta át 1563-ban *Harminckilenc cikkellyé* (*Thirty Nine Articles*). Hosszúra nyúlik azonban annak a történelme, hogy hányféleképpen értelmezték már a *Harminckét cikkely* megfogalmazásait. A Newman 90. traktátusa körül támadt viták Newman azon

állítását vették célba, miszerint a *Harminckilenc cikkelyt* nem pusztán szó szerint kell értelmezni, hanem az egyházatyák szavain keresztül, amelyeket maguk a cikkelyek is idéznek, s így az egyházatyák nézetei a 16. századi megfogalmazásbeli egyoldalúságokat „korrigálhatják”. Az egyház a *Harminckilenc Cikkelyt* 1604-ben hagyta jóvá, amikor a kánonjog (Canon Law) ezt nélkülözhetetlenné tette. Elfogadása mindig is egyedül a klérus tagjainak volt kötelező, laikusok számára nem. A jóváhagyás módját később kétszer is számottevően módosították (1865-ben és 1975-ben), hogy utat engedjenek a mai anglikán nézetek újabb spektrumának. A cikkelyek tengerentúli státusza provinciánként változik.

Imádságoskönyv (*Book of Common Prayer, BCP*): A BCP (1662) a véglegesen elfogadott liturgiája az Angol Egyháznak és világszerte az anglikán liturgia alapszövege. Több fontos szerkesztésen esett át az 1549-es első kiadás óta. Habár Cranmer már 1547-ben református irányba mozdult el úrvacsoratanában (és talán más dogmatikus kérdésben is), az 1549-es kiadás olyan liturgikus vonásokat mutat, amelyek nem lehettek idegenek egy lutheránus környezetben sem. Sok mindent megtartottak a hagyományos ceremóniák és öltözet mellett; még a valóságos jelenlét tanítása is implicite megtalálható benne. 1552-re azonban Cranmer érsek politikai helyzete megerősödött, és ez reformjaiban is megmutatkozott: az ekkori kiadás a svájci irányba mutat, noha maradtak benne konzervatívabb megfogalmazások is (pl. kollekták), s ezeket később lehetett úgy alakítani, hogy az új teológiai formáknak is megfeleljenek. Meggyőző bizonyítékok vannak arra, hogy I. Erzsébet trónra lépésekor vissza akarta állítani az 1549-es imakönyvet, de ez ellenállásba ütközött a parlament és püspökei részéről. Az 1559-es imakönyv lett az eredménye annak a megállapodásnak, hogy az 1552-es imakönyv szövegét újra kiadják lutheránus irányba ható kisebb módosításokkal, így hallgatólagosan engedtek a királynő nézeteinek a valóságos jelenlét és a liturgikus öltözetek kapcsán.

A monarchia 1660-as visszaállítását követően a BCP újra szerkesztésen esett át, mivel az interregnum okozta problémák miatt sok változtatást kellett végrehajtani a szövegen. A püspökség eltörlése az angol forradalom alatt arra készítette a szerkesztőket, hogy az BCP nyelvhasználatában csak azokat tekintsék lelkészeknek, akiket püspök szentelt fel. A felnőttkori keresztelek liturgiájának bevezetése kiegyensúlyozta azokat az anomáliákat, amiket az anabaptista hatás okozott a köztársasági időszak alatt. A szöveg így stabilizálódott, csak minimális változásokat eszközöltek rajta.

Az 1662-os BCP-t ma is használják főleg reggeli és esti áhítatok alkalmával. Az újabb *Alternative Service Book*-ot 1980-ban vezették be, majd 2000-ben a *Common Worship* című legújabb liturgikus könyvet.

Juttatásban nem részesülő lelkész (Non-Stipendiary Minister, NSM) / Önellátó lelkész (Self Supporting Minister, SSM) / Világi alkalmazásban álló lelkész (Minister in Secular Employment, MSE): Olyan, általában középkorú életszakaszban felszentelt pap vagy diakónus, aki világi alkalmazotti státusza mellett lát el egy fizetett lelkész mellett segédi, illetve kiegészítő szolgálatot. Ezekre a szolgálatokra általában két- vagy hároméves, nem bentlakásos képzéseken készítik fel a jelölteket életkoruktól és előzetes teológiai képzettségüktől függően.

Károly-kori lelkészek (Caroline Divines): Olyan 17. századi anglikán lelkészek vagy írók, akiknek a patrisztikus teológusok iránti érdeklődése ellensúlyozta a növekvő biblicizmust és a korabeli 17. századi kálvinista ortodoxiát. Habár a legtöbb pap, aki ebbe a csoportba tartozott, I. Károly és II. Károly uralkodása alatt működött és írt, néhányan (mint például Lancelot Andrewes) I. Jakab uralkodásakor volt aktív. Ide tartoznak a mártír Károly király, John Cosin, Thomas Ken, William Laud, Thomas Sprat, Jeremy Taylor, Herbert Thorndike.

Kiválasztási konferencia / Püspöki Tanácsadó Testület (Bishop's Advisory Panel, BAP): A lelkészek (papok és diakónusok) kiválasztásának alappillére az Anglikán Egyházban. A kiválasztási konferencia (BAP) olyan interjúk, csoportos és előadói feladatok sorozata, amely három, bentlakásos környezetben eltöltött napot vesz igénybe. Az interjúk sikeres teljesítése a lelkészi képzésben való részvétel előfeltétele. Ha a jelöltet ajánlja a konferencia (BAP), és ezt az ajánlást a püspök elfogadja, akkor az ajánlás alapvető véleményként szolgál a beiktatáshoz. A lelképásztori oktatás alatt azonban a jelölt munkásságát végig figyelemmel kíséri az oktató intézmény vezetősége, és ha a jelölt magatartásában kifogásolnak valamit, sajátos esetben a jelölt ajánlása nem vezet szükségszerűen a beiktatásig.

Kommunió eszközei (Instruments of Communion) Azon négy intézmény gyűjtőneve, amely világszerte összetartja az anglikán egyházak családját.

Fontossági sorrendben:

- A canterburyi érsek
- A lambethi konferencia
- A Primátusi Találkozó
- Anglikán Konzultatív Tanács

Kórusruha (Choir Dress): Liturgikus öltözet, az anglikánokra jellemző viseletben fekete reverendából, fehér karingból és fekete „prédikáló sálból” (a papi stólához hasonló, szélesebb, egyszerű, fekete, szalagszerű viselet) áll. Ezek mellett még egyetemi csuklya hordható. A kórusruhát általában hivatalos, nem szentségi istentiszteleti alkalmakon hordják, mint például reggeli és esti imádságon, temetésen vagy olyan konfirmációk alkalmával, amikor úrvacsora nem kerül kiszolgáltatásra. Egyes evangélikál lelkészek eucharisztiai istentiszteletekre, valamint kereszteléshez is inkább ezt hordják.

Laikus prédikátor (Reader, Lay Reader): A laikus prédikátor olyan világi személy, akit a püspök a szentségi alkalmak levezetését kivéve számos szolgálattal bízhat meg; ilyenek az igehirdetés, a tanítás, pasztorális munka, asszisztálás az úrvacsora kiszolgáltatásában, sőt időnként temetések levezetése is. A laikus szolgálók 2-3 éves képzésben részesülnek.

Laikus munkás (okleveles), evangélista (Licensed Lay Worker, Evangelist): Olyan (általában anyagi juttatásban részesülő) laikus személy, akit a püspök hivatalosan engedélyez, hogy evangelizáló, pasztorális és katechétai feladatokat lásson el a parókiákon a helyi pap irányításával. *Lásd még:* egyházi sereg.

Lambethi konferencia (Lambeth Conference): Az Anglikán Közösség püspökeinek 10 évenként rendezett találkozója. Nincs kanonikus vagy jogi hatalma az állandó provinciák fölött, de a határozatai komoly morális hatással bírnak. Egyike a négy „kommunió eszközének”. A konferencia a canterburyi érsek hivatalos londoni rezidenciájáról kapta a nevét. A konferenciák újabban azonban a canterburyi Kenti Egyetem kampuszán kerültek megrendezésre.

Lambeth palota (Lambeth Palace): A canterburyi érsek hivatalos londoni rezidenciája. A kifejezést sokszor használják gyűjtőnévként az érsekre és munkatársaira.

Latitudináriusok (Latitudinarian) (szó szerint: a szélesebb út követői): A kezdetben negatív csengésű kifejezés az anglikán egyházban a 17. század második felében kialakult mérsékelt irányzatot jelöli, melynek képviselői belátván a korabeli vallási vitáknak a társadalomra gyakorolt negatív hatását, igyekeztek visszafogni a felekezeti versengést, s bár maguk az anglikán egyház episzkopális keretén belül maradtak, nem tagadták meg az üdvösség lehetőségét más felekezethez tartozóktól sem. A Cambridge-i platonisták és Sir Thomas Browne is közéjük tartoztak. Nyitottak voltak a kor természettudományos felfedezései iránt.

Magas egyház (High Church): *lásd* anglo-katolicizmus, Károly-kori lelkészek, Oxford-mozgalom

Meissen-i egyezmény: Az egyezményt 1988-ban kötötték meg. Ideiglenes ökumenikus megegyezés volt az Angol Egyház és az Evangelische Kirche in Deutschland (EKD) társegyházai (lutheránus, református és unitárius) között. Biztosítja és szorgalmazza a tagok szentségi életének kölcsönös, közös megélését, bátorít a folyamatos teológiai párbeszédre és a pasztorális együttműködésre. Az egyezmény azonban még nem teremtette meg a teljes szentségi közösséget és az átjárható lelkési szolgálatot.

Napi imádság (napi officium, Daily Office): Az Angol Egyház lelkészeinek kötelező reggeli és esti imádságot végezni egyénileg vagy lehetőleg meghirdetett időpontban tartott nyilvános istentisztelet keretében. Ezen kötelezettség alól csakis betegség vagy pasztorális vészhelyzet menti fel a lelkészeket. A gyakorlat széles körben került átvételre az anglikán közösség más provinciáiban is.

Nem esküdtek (Non Jurors): Azok az angol és skót anglikán papok és püspökök, akik nem voltak hajlandók hűséget fogadni Vilmosnak és Máriának miután azok 1688-ban letaszították a trónról a katolikus hitre tért II. Jakabot. Az egyházszakadás Angliában a 18. századig, Skóciában a 19. századig tartott. Erős hangsúlyt fektettek az istentisztelet külsőségeire, és nagy érdeklődést mutattak a keleti orthodoxia iránt, melyben a római katolikustól eltérő, de hiteles patrisztikus-katolikus hagyomány tárházát látták. Néhányuk vallásos énekek szerzőjeként (különösen William Law és Tomas Ken) tartós hatással voltak az anglikánizmus fővonalára.

Kronológiailag hidat képeztek a „Magas Egyház hagyomány”, a 17. századi Károly-kori lelkészek és a 19. századi Oxford-mozgalom között.

Ordinandus (lelkészjelölt, ordinand): Lelkeszi (papi vagy diakónusi) felszentelésre jelölt személy. Ordinandussá a kiválasztási konferencia/püspöki tanácsadó testület ajánlása és a küldő egyházmegye püspökének jóváhagyása után válnak a jelöltek. Mindez a két- vagy hároméves lelkészi képzés megkezdése *előtt* történik.

Oxford-mozgalom (Oxford Movement): Az angol kormány 1833-as, az írországi anglikán egyházmegyéket érintő egyoldalú átszervezésére, valamint a liberális teológia terjedésére reagálva néhány oxfordi teológus (például John Keble, Edward Pusey, John Henry Newman) azt a célt tűzte ki, hogy újra előtérbe helyezze és megvédje azt a gondolati irányzatot, amely szerint az Angol Egyház olyan Isten által rendelt intézmény, amelynek püspöki tekintélye a kézrátétellel átadott apostoli utódlástól és nem kormányzati támogatottságtól vagy királyi kinevezéstől függ. Azt is hangoztatták, hogy bizonyos, a reformáció által elítélt gyakorlatok és doktrínák (például a purgatórium és a szentek segítségül hívása) népi túlkapásoktól megtisztított, patrisztikus normáknak megfelelő formában történő visszaállítása lelkileg előnyös volna. Az Oxford-mozgalom első-sorban doktrinális ügyekre összpontosított, de nagy lendületet adott az anglo-katolikus irányvonalnak az Angol Egyházban, amely később széles körben befolyásolta az egyházi és istentiszteleti életet. A mozgalom vezetőit „traktáriánusoknak” is hívták, mivel a közvélemény befolyásolását leginkább a rendkívül népszerű *Tracts for the Times* című traktátusokat tartalmazó folyóiratukon keresztül érték el.

Porvoo-i közös nyilatkozat (Porvoo Common Statement): Az anglikán és az északi, illetve balti evangélikus egyházak közötti megállapodás a teljes úrvacsorai asztalközösségre és a kölcsönösen érvényesnek elismert lelkészi szolgálatra vonatkozóan (amelynek alapja a történelmi episkopátus). A Nyilatkozatot finnországi Järvenpää-ban írták alá 1993. november 13-án, majd ezt követően Porvoo-ban szolgáltatták ki egymásnak az úrvacsorát. A szöveg legjobb kiadása: C. Hill (szerk.): *Together in Mission and Ministry: The Porvoo Common Statement with Essays on Church and Ministry in Northern Europe*. Church House Publishing, London, 1993.

Porvoo közösség (Porvoo Communion): A tizenhárom tagegyház hivatalos csatlakozása után 1996-ban lépett életbe, tovább fejlesztve és elmélyítve a már korábbi megállapodásokat, amelyek érintették az Angol Egyház és az északi, illetve balti evangélikus egyházak közötti asztalközösség lehetőségét. A megegyezés egy teológiai kompromisszum mind az anglikán, mind az evangélikus egyházban. Az említett evangélikus egyházak elfogadták, hogy a történelmi püspökség (a kézzátétel folyamatosságával) általános elv és gyakorlat volt az egyház megalapításakor. Az anglikán felek viszont elfogadták, hogy a történelmi episzkopátus és az egyház apostolisága a kézzátétel folyamatosságának hiányában is fennállhat azoknál a lutheránus egyházaknál, ahol ez a püspökszentelési gyakorlat nem működhetett. Ezen az alapon lehetséges volt, hogy teljes úrvacsorai asztalközösség alakulhasson (a lelkészek kölcsönösen érvényes szolgálatával vagy átvételével).

Az Egyesült Államokban és Kanadában az episzkopális és az evangélikus-lutheránus egyházak között hasonló megállapodások jöttek létre 2000-ben (Called to Common Mission), illetve 2001-ben (Waterloo Statement).

Primátusi találkozó (Primates Meeting): Egy a „kommunió eszközei” közül. A primátusi találkozót azért hozták létre (amint azt a hivatalos leírás is megerősíti), hogy teret biztosítson a „kötetlen együttgondolkodásra, imádkozásra, mély tanácskozásra”. Megalakítása óta rendszeresen összehívják. A kommunió életét hivatott támogatni a lambethi konferencia ülései között. Minden találkozón részt vesz az adott provincia vezető püspöke vagy érseke. A primátusi találkozó általában két évente ül össze, az ülések között egy állandó bizottsági találkozót tartanak.

Provincia (Province): A provincia az anglikán kommunió legfontosabb egysége. Azonban a kifejezésnek kettős értelme van. Általánosságban a provincia egy nemzeti egyházzal azonos, viszont néhány provincia nemzeteken felül áll, több államot is magába foglalva (például a Közép-Afrika Provincia Egyháza), míg néhány nemzeti egyház több provinciából áll, amiknek az élén a saját érsekek áll (különösképpen az Angol Egyházban és az Ír Egyházban). Olyan nemzeti egyház esetében, ami több mint egy provinciából áll, csakis a nagyobb entitást kezelik úgy, mint a „közösség provinciáját” alkotmányos megfontolások miatt. Ennek jegyében ilyen országban csak a rangidős érsek tagja az érseki konferenciának.

Segédlelkészség (Curacy): Parókián eltöltött, a lelkészképzés részét képező pozíció. Az újonnan szentelt diakónusokat teológiai főiskolán/regionális tanfolyamon történő képzésük végén helyezik el segédlelkészi pozícióban. A szereppel járó feladat részeként 3-4 éven keresztül egy tapasztaltabb lelkész munkáját segítik. Általában a segédlelkész az itt eltöltött első év végén részesül papi felszentelésben.

Széles egyházi tradíció (Broad/Central Church Tradition): A kifejezést időnként az anglikán teológiai spektrum középrészének, az anglikatolikus és evangyelikál csoportosulások közötti terület jelölésére használják. A legtöbb vallását gyakorló anglikán ebbe a kategóriába sorolja magát. Az ilyen beállítottságú anglikánok értékelik mind a mérsékelt ceremóniával ünnepelt hivatalos anglikán liturgiát, mind a jellemzően anglikán, bibliai alapú teológiai módszert. Elismerik a korai egyház zsinatait és hitvallásait, ahogyan az angol reformáció gyümölcszeit is. Számos gondolati ponton hasonlít a lutheránus meggyőződésekhöz. Manapság a „széles” és „központi egyházi” kegyesség fogalmai többé-kevésbé felcserélhetőek, azonban a 19. század során a „széles egyház” fogalmat a liberalizmussal/teológiai modernitással hozták kapcsolatba (lásd Paul Avis 19. századról szóló fejezete ebben a kötetben). Időnként még mindig a liberális alapokat megkérdőjelező teológiai hozzáállásra használják, bár egyre ritkábban.

Teológiai főiskolák és regionális tanfolyamok (Theological Colleges and Regional Courses): Az 1830-as évek előtt az Egyesült Angol és Ír Egyházban történő felszentelés alapfeltétele általában egy általános felsőoktatási végzettség megszerzése volt Oxfordban, Cambridge-ben vagy a dublini Trinity College-ban. A 19. század során azonban folyamatos átvételre került az európai kontinensen elterjedt római katolikus „szemináriumi” modell, amelynek következtében számos „teológiai főiskolát” alapítottak (gyakran egyetemek és katedrálisok közelében). Ezek az intézmények pasztorális és lelki fejlődést, valamint az elmélyült teológiai tanulás lehetőségét biztosítják. Manapság a teológiai főiskolák bentlakásos rendszerben biztosítanak képzést 21 év feletti ordinandusok számára, általában két vagy három éven keresztül, a kiválasztási konferencia / püspöki tanácsadó testület ajánlását követően. A képzés hossza a hallgató életkorától és előzetes teológiai tanulmányaitól függ.

A nem bentlakásos „regionális tanfolyamok” az 1960-as évek óta léteznek, hogy rugalmasabb képzési módot biztosítsanak az olyan, érettebb ko-

rú jelöltek számára, akik sok esetben továbbra is megtartják civil állásukat a képzés ideje alatt (és akár felszentelésüket követően is). Általánosságban a juttatásban részesülő szolgálatra jelölteket teológiai főiskolákon, a juttatásban nem részesülő jelölteket pedig regionális tanfolyamokon képzik – bár ez a különbség nem minden esetben mérvadó.

Via media („középút”): Az anglikán identitás kifejezésének az anglikán apologetika által is gyakran használt kulcsfogalma, amelynek pontos jelentése azonban többször is módosult. A 16. századi anglikán szerzők még ugyanabban az értelemben használták, mint az európai protestantizmus fő egyházai, s akkor ez a római katolicizmus és az anabaptizmus szélsőségeivel szemben definiált józan teológiai tanításra vonatkozott. A 17. század folyamán a kifejezés jelentése megváltozott, amikor a „via media”-t Montague és mások hatására a római katolicizmus és a kálvinizmus szélsőségei között határozták meg, némileg a lutheranizmus pozíciójához hasonlóan, ám attól mégis megkülönböztetve. A 19. századi Oxford-mozgalom ismét tágította a fogalom jelentését, amikor az anglikanizmus helyét egyik oldalon Róma, illetve a keleti kereszténység, másik oldalon a protestantizmus (beleértve a lutheranizmust is) között látták. A kifejezés a mai napig hordozza ezt a rugalmasságot. Egyszerre vonatkozhat az anglikanizmusra, mint olyan egyedülálló organikus *szintézisre*, amely őrzi a kereszténység katolikus és protestáns elemeit, ám egyúttal egy olyan teret is jelölhet, amelyben ez a két hagyomány együtt él. Hasonlóan tudatos kétértelműség övezi azon állítást, miszerint az anglikanizmus „katolikus és reformált”.

Anglikán / episzkopális teológusok kislexikona a 16. századtól a 21. századig

16. századi teológusok

BARNES, Robert (c. 1495–1540) Egyike a három „korai reformátornak” (Barnes, Frith, Tyndale). Doktorátussal rendelkező Ágoston-rendi szerzetes, a lutheránus hitvallás első tudós mártírja. Wittenbergben Tyndale-lel együtt Luther hallgatója. VIII. Henrik száműzi, majd visszahívása után káplánjává nevezi ki. 1555-ben az angol teológiai bizottság tagjaként Melanchthonnal és Lutherrel tárgyal az Ágostai hitvallásról Wittenbergben. 1540-ben Londonban máglyán megégetik. Hitvallása Luther előszavával jelenik meg *Bekennntnis des Glaubens* címmel még ugyanebben az évben.

CRANMER, Thomas (1489–1556) Az angol egyház egyik fő reformátora és az első protestáns canterburyi érsek. A Tudor-Homilia-könyv és az angol *Imádságoskönyv* (*Book of Common Prayer*) szerzője. Véres Mária alatt 1556. március 21-én máglyán megégették. Kivégzéséről Sztárai Mihály 1560-ban históriás éneket írt *História Cranmerus Tamás érseknek igaz hitben való állhatatosságáról* címmel.

FRITH, John (1503–1533) Egyike a három „korai reformátornak” (Barnes, Frith, Tyndale). Pap, író, fordító és vértanú. Luther és a reformáció eszméit cambridge-i tanulmányai idején ismerte meg. Tiltott könyvek olvasásának vádjával bebörtönözték, szabadulása után német földre, majd Hollandiába szökött. Latinról angolra fordította a skót Patrick Hamilton *Loci communes theologici* című művét. Hazatérése után ismét elfogták, halála előtt írta meg *Az elvek, melyekért John Frith meghalt* című művét. Az úrvacsora kérdésében Morus Tamással folytatott nagy vitát. Fontosabb írásai: *Tézisek és antitézisek Krisztusról és az Antikrisztusról; Vita a purgatórium-*

ról; *Keresztény tanítás és igaz vélemény Krisztus vérének nagyméltóságú Szentségéről...*; *A boke made by Iohn Frith prisoner in the tower of London answeringe vnto M mores lettur.*

HOOKER, Richard (1554–1600) Anglikán pap, teológus. Tanulmányait az oxfordi Corpus Christi College-ban végezte. 1585-től a Temple Church, 1595-től a Bishophbourne-i egyházközség rektora. Az I. Erzsébet-féle egyházrendezés és liturgia támogatója. Fő műve: *Az egyházi igazgatás törvényei* (*Of the Laws of Ecclesiastical Polity*).

JEWEL (JEWELL), John (1522–1571) Anglikán püspök, teológus. I. Mária uralkodása idején elmenekült az országból, ahová I. Erzsébet trónra lépése után tért vissza. 1559-ben a Westminster Conference résztvevője. 1560-tól Salisbury püspöke, ebben az időszakban dolgozta ki álláspontját a római egyházzal való különbségek kérdésében. Fő művei: *Apologia pro ecclesia Anglicana* (*Defense of the Anglican Church*); *Defense of the Apology*.

LATIMER, Hugh (c. 1487–1555) Angol reformátor, mártír. A cambridge-i Fellow of Clare College tagja. 1535-től worcesteri püspök, Parr Katalin támogatásával 1543-tól udvari prédikátor, később VI. Edward udvari lelkesze. I. Mária uralkodása alatt Nicolas Ridleyvel és Thomas Cranmerrel együtt perbe fogták, majd máglyán kivégezték. Egyházi beszédeit 1825-ben két, 1845-ben négy kötetben adták közre.

PARKER, Matthew (1504 – 1575) Canterbury érseke, 1544-től VIII. Henrik jóvoltából a Corpus Christi College feje. A *Harminckilenc hitcikkelyt* összeállító tartományi zsinat vezetője. Nagy Szulejmán magyarországi hadjárata idején keletkezett írásában (*A Fourme to be used in Common Prayer*) híveit a törökök által megtámadott magyarokért mondott imára buzdította. A Genézis, Máté evangéliuma és több páli levél fordításával részese volt az 1568-as kiadású *Bishop's Bible* előkészítésének.

PERKINS, William (1558–1602) Teológus, a „puritanizmus atyja”. 1584 és 1594 között a Christ's College tagja, 1585-től haláláig a cambridge-i St. Andrew's Church rektora. Működésének köszönhetően vált ismertté Théodore Bèze munkássága. Fő művei: *The Art of Prophesying*; *Commentary on the Sermon on the Mount*; *The Foundation of Christian Religion Gathered*

into Six Principles; God's Free Grace and Man's Free Will; A Golden Chain; On Predestination.

RIDLEY, Nicholas (c. 1500–1555) London püspöke, az oxfordi mártírok egyike. A cambridge-i Pembroke College tagja, 1537-től Cranmer káplánja, 1547-től Rochester, 1550 és 1553 között London püspöke. A John Hooperrel folytatott egyházi vita (*Vestrian Controversy*) egyik fő résztvevője. Véres Mária uralma idején máglyán végezték ki. Fő művei: *Brief Declaration or Treatise against Transubstantiation; A Piteous Lamentation of the Miserable State of the Church in England; A Treatise on the Worship of Images; A Brief Declaration on the Lord's Supper; Res Indifferences.*

TYNDALE, William (c. 1494–1536) Egyike a három „korai reformátornak” (Barnes, Frith, Tyndale). Az első nyomtatott angol nyelvű Újszövetség fordítója, mártír. Tanulmányait Oxfordban és (rövid ideig) Wittenbergben végezte. Luther és Erasmus írásainak hatására – Tunstall, londoni püspök tiltása ellenére – Erasmus görög–latin nyelvű kiadása alapján az Újszövetség fordításába kezdett. Üldöztetése miatt munkáját Hamburgban, Wittenbergben és Wormsban folytatta, ahol 1526-ban sikerült kinyomtatnia a teljes Újtestamentumot. Az Angliába csempészett példányok közül több a hatóságok kezébe került, ezeket Londonban nyilvánosan elégették. Tyndale Antwerpenben folytatta munkáját, ahol héberből fordította angolra a Tórát és Jónás könyvét, melyeket Merten de Keyser flamand nyomdász műhelyében ki is nyomtattak. 1535-ben eretnokség vádjával perbe fogták, egy évnyi rabság után végezték ki Vilvoordeban. Főbb művei: *The Parable of the Wicked Mammon (Példázat a hamis mammonról); Prologue Upon the Epistle of St. Paul to the Romans; The Obedience of a Christian Man (A keresztény ember engedelmessége); The Pathway into the Holy Scripture (A Szentíráshoz vezető ösvény); An answer unto Sir Thomas More dialogue.*

17. századi teológusok

ANDREWES, Lancelot (1555–1626) Teológus, fordító, egyházi vezető. Tanulmányait a Merchant Tailor's School-ban, majd a cambridge-i Pembroke College-ban végezte. 1580-tól az oxfordi Jesus College-ban szolgált. Részt vett a King James Bible fordítását végző bizottság munkájában, az Ószövetséget fordító First Westminster Company tagja. 1601-től a Westminster

Abbey esperese, 1605-től Chichester, később Ely, majd Winchester püspöke. Élete utolsó szakaszában a Chapel Royal feje. Igehirdetési T. S. Eliot költőre is nagy hatást gyakoroltak. Főbb műve: *Doctrine of Incarnation*.

BAXTER, Richard (1615–1691) Puritán teológus. Baxter munkái békepártiak, és több ponton is kapcsolódnak a cambridge-i platonistákhoz. *Catholick Theologie* (1675) című munkája a kegyelem kérdésében közép-utas megoldást javasol a kálvinista és az arminianus vélekedés között. A restaurációt követően a puritánok és az egyházi hierarchia közötti szakadékot igyekezett áthidalni. A *megújult lelkipásztor* (*Reformed Pastor* /1656/) című munkája George Herbert *Country Parson* című munkájának puritán megfelelője.

BAYLEY, Lewis (1565?–1631) Lelki író, Bangor püspöke 1616–1631 között. Bayley *A kegyesség gyakorlása* (*The Practice of Piety* /?1611/) című kötete az igehirdetési alapján összeállított bölcsességi kézikönyv a fegyelmezett keresztény életéről. Gyakorlatias hangvétele miatt rendkívül népszerű volt korában és azon túl is. Francia (1625), német (1629), lengyel (1647), egy indián (1665) és romans (1668) nyelvekre is lefordították. 1842-re 80 angol kiadást ért meg. Magyarra Medgyesi Pál (1604–1683) fordította le 1636-ban.

BRAMHALL, John (1594–1663) Derry püspöke 1634–1661 között, Armagh érseke 1661–1663 között. Apologéta. Az 1630-as, '40-es években a kormány megbízta az Ír (Anglikán) Egyház laudi normákhoz igazításához, szolgálata így jelentősen aláaknázza James Usher érsekét. Kiváló apologétaként az angol egyházat megvédte a puritán, a római katolikus és a Hobbes-féle ateista támadásoktól. Idevágó művei a *Serpent Salve* (1646), *A Just Vindication of the Church of England* (1654) és a *Defence of True Liberty* (1655).

BROWNE, Thomas (1605–1682) Sokoldalú anglikán tudós, legjelentősebb műve a *Religio Medici* (*Egy orvos vallása*) című munkája.

COSIN, John (1594–1672) Durham püspöke 1660–1672 között. A *Collection of Private Devotions* (1627) című műve jelentős vitákat okozott annak katolikus irányultsága miatt. Része volt a királyi udvar kíséretének franciaországi száműzetése alatt. Itt írta *Regni Angliae Religio Catholica* című művét, melyben összehasonlítja a római katolikus és az anglikán dokt-

rínákat. Részt vett az *Imádságoskönyv* (*Book of Common Prayer*) 1662-es revíziójában is. Bár az angliai puritán mozgalmat ellenezte, a kontinens reformált egyházaival szimpatizált, különösen a francia hugenottákkal.

CUDWORTH, Ralph (1617–1688) Cambridge-i teológus, egyike a „Cambridge-i Platonisták” és a liberális/„széles egyházi” hagyomány atyáinak. Cudworth fontosnak tartotta a spekulatív doktrinális ellentmondások kerülését, és inkább a morális és ateizmus elleni apologetikai munka előtérbe helyezését sürgette. Az utóbbi terén elért későbbi sikereinek gyümölcse a terjedelmes, Thomas Hobbes művei ellen írt támadás, a *The True Intellectual System of the Universe* (1678).

DONNE, John (1572–1631) Pap és költő. Római katolikusként felnőttkorában csatlakozott az anglikán egyházhoz. Későn szentelték fel, de hamar előléptették, és a Szent Pál székesegyház prépostja/esperese lett. Bár néhány hivatalos teológiai irat (például a halála után megjelent *Essays in Divinity* /1651/ című írás) is származik Donne tollából, hosszantartó hatása vallásos költeményeinek és nyomtatásban megjelent prédikációinak köszönhető. Előbbiek részleteikben is éppolyan szenvedélyesek, mint (korábban írt) szerelmi költészete.

FERRAR, Nicholas (1592–1637) Diakónus és lelki író. Családjával 1626-ban Hertfordshire-ben, Little Giddingben vallási közösséget alapít. Vezetése alatt egy evangéliumi harmóniát (*Gospel Harmony*) állítottak össze és egy erkölcsi történeteket tartalmazó anekdotagyűjteményt (*The Story Books of Little Gidding*). George Herbert költő barátjaként ő rendezte sajtó alá a posztumusz művét, a *The Temple* című kötetet (1633).

HERBERT, George (1593–1633) Pap és költő. Herbert ígéretesnek tűnő egyetemi karrierjét hátrahagyva egy távoli, vidéki plébánián vállalt szolgálatot, ahol megírta két halála után kiadott verskötetét *A templom* (*The Temple* /1633/) és a *Vidéki lelkész* (*The Country Parson*) című prózai munkáját. Herbert verseiben a teológiai mélység és a képi világ ismerős hazaisága kapcsolódik össze.

LAUD, William (1573–1645) 1633-1645 között Canterbury érseke. Laud a megváltásról alkotott arminianus vélekedés népszerűsítését összekapcsolta az istentisztelet gazdag liturgiájának előtérbe állításával. Kísérlete,

hogy az anglikán egyházban ne pusztán támogassák vagy gyakorolják elképzeléseit, hanem politikai erővel is érvényre juttassák, a polgárháború kitöréséhez is hozzájárult. Ugyanakkor Laudnak a jezsuita John Percy (Fisher)-rel való 1622-es konfrontációja (és a kapcsolódó röpiratok) hasznos betekintést nyújtanak a változásban lévő anglikán identitásba.

LAW, William (1686–1761) Lelki-misztikus író. Mielőtt (I. György trónra lépése előtt) kivált volna az anglikán egyházból, Law erőteljesen bírálta Benjamin Hoadley liberalizmusát a *Three Letters to the Bishop of Bangor* (1717–1719) című művében. Azonban leginkább mint lelki író vált fontossá. Az *A Serious Call to a Devout and Holy Life* (1728) című műve széles körben, olyan írók lelkeségére volt hatással, mint John Wesley, Henry Venn vagy John Keble.

MARSHAM, Damaris Cudworth (1659–1708) Filozófus. Ralph Cudworth lánya, munkája javarészt a keresztény platonisták köréhez köthető. Leibnizzel folytatott levelezésében Marsham apját, Ralph Cudworthot és barátját, Johne Locke-t védte Leibniz kritikái ellen. Az *A Discourse Concerning the Love of God* (1696) című konstruktív etikai mű szerzője. Az *Occasional thoughts in reference to a virtuous or Christian life* (1705) című műve fontos korai feminista irat.

PEARSON, John (1613–1686) Cambridge-i teológus, Chester püspöke 1673–1686 között. Pearson tiszttárlató *Exposition of the Creed* (1659) című műve kétszáz éven keresztül az angol egyetemi teológiaoktatás alapszövege maradt. A mű a mai napig fontos referencia. Szt. Ignác levelének hitelességét védelmező műve, a *Vindiciae Epistolorum S. Ignatii* (1672) elengedhetetlen volt a 19. század tudósainak, például J. B. Lightfootnak.

TAYLOR, Jeremy (1613–1667) a „Caroline Divines” (Károly-kori lelkészek) csoport tagja, erkölcsstanító, Down és Connor püspöke 1660–1667 között (továbbá Dromore-é 1661–1667 között). Taylor könyvpárosa, a *Holy Living* (1650) és a *Holy Dying* (1651) korukban bestseller lett, majd később az anglikán lelki irodalom kánonjába is bekerültek. A két könyv erkölcsi-séggel kapcsolatos gyakorlatiassága az átfogó *Ductor Dubitantium* (1660) című művének előszele. Utóbbi műve római katolikus és protestáns etikai megközelítéseket egybeolvasztva igyekszik anglikán papokat a gyóntatás gyakorlati kérdéseiben tanácsolni.

THORNDIKE, Herbert (1598–1672) Teológus. Thorndike a természetes értelem teológián belül elfoglalt helyét hangsúlyozó gondolata a keresztény platonistákéhoz hasonlítható. Viszont a szentségekkel, epizkopátussal, (az állammal szembeni) egyházi autonómiával és a római katolikus és keleti orthodox egyházakkal való újraegyesüléssel kapcsolatos érdeklődése a 19. századi traktáriánusok egyik kedvenc szerzőjévé tette. Az utóbbiak különösen fontosnak tartották az *A Discourse of the Right of the Church in a Christian State* (1649) című művét.

TRAHERNE, Thomas (1637–1674) Pap, költő, lelki író. Presbiteriánusként avatták lelkésszé a polgárháború (interregnum) idején. A restauráció alatt konformizált. Traherne egyetlen (vita)íratot publikált élete során (*Roman Forgeries*, 1673), *Christian Ethicks* (1675) című művét posztumusz kiadásban jelentették meg. További kézirateit találták meg a 20. században, amelyek közül számos friss kiadás jelenik meg a mai napig. Ezek közül a *Centuries of Meditations* (1908) a legismertebb.

USSHER, James (1581–1656) Armagh érseke 1625-től, történész és vitatkozó. Ussher a Laud előtti angol és ír hierarchia körében domináns „konformista kálvinista” iskola tipikus képviselője. A püspöki és zsinati hatalmak egybeolvasztása mellett érvel a *Reduction of Episcopacy* (1656) című művében. Tudományos munkásságában elsődleges források szerzőjeként a technikai kifinomultság és a polemizáló/anakronisztikus interpretáció együttese jellemzi. Leginkább híressé (később hírhedté) a világ történetéről szóló kronológiája tette, amely szerint a világ teremtése Kr. e. 4004. október 23-án történt.

WHICHCOTE, Benjamin (1609–1683) Teológus és erkölcsstanító. „Cambridge-i platonistaként” az alapvető elengedhetetlen doktrínákra építve a vallásos tolerancia és ökumenizmus szószólója. Élete során nem került műve kiadásra, de tanítás és párbeszéd módján sokakat befolyásolt. Halála után két, igehirdetéseit tartalmazó kötet került kiadásra, amelyeket a „Cambridge-i triumvirátus” (Westcott, Lightfoot és Hort) nagyra értékelt.

18. századi teológusok

BERKELEY, George (1685–1753) Ír származású anglikán teológus, püspök, empirista filozófus, az immaterializmus elméletének kidolgozója. Tanulmányait a dublini Trinity College-ban folytatta, ahol később teológiát tanított. Rövid ideig Amerikában élt, ahol jó kapcsolatot ápolt a Yale College-dzsal. 1734-től az írországi Cloyne püspöke. Fő művei: *An Essay Towards a New Theory of Vision* (Értekezés a látás új elméletéről); *A Treatise concerning the Principles of Human Knowledge* (Tanulmány az emberi természet alapelveiről).

BLACKBURNE, Francis (1705–1787) Teológus, Cleveland főesperese. A *Harminckilenc Hitcikkely* bevezetésének ellenzője. John Locke filozófiájának és teológiájának követője. Fő művei: *No proof in the Scriptures for an intermediate state of happiness or misery between death and the resurrection*; *A Serious Inquiry into the Use and Importance of External Religion*; *A Historical View of the Controversy concerning an Intermediate State*.

BUTLER, Joseph (1692–1752) Presbiteriánus családban született, majd anglikán hitre tért. Teológus, filozófus, apologéta, John Lock és Thomas Hobbes filozófiájának kritikusa. 1750-től Durham püspöke. Fő művei: *Fifteen Sermons Preached at the Rolls Chapel*; *Several Letters to the Reverend Dr. Clarke*; *Analogy of Religion, Natural and Revealed, to the Constitution and Nature*; *Charge Delivered to the Clergy*.

GIBSON, Edmund (1669–1748) Teológus, műfordító, műgyűjtő. 1716-tól Lincoln, 1723-tól London püspöke. Rober Walple-nak, Anglia első miniszterelnökének egyházügyi tanácsosa. Főbb fordításai és önálló művei: *Saxon Chronicle*; *De institutione oratoria*.

HARRIS, Howell (1714–1773) Evangélista, énekszerző, a walesi metodista ébredés egyik vezető alakja, a Presbyterian Church of Wales alapítója. Úti-naplóit, prédikációit rendszeresen publikálta. Fő művei: *Llyfr o Hymneu o Waith Amryw Awdwyr*; *Cennadwri a Thystiolaeth Ddiweddaf Howell Harris*.

HOADLEY, Benjamin (1676–1761) Egyházi vezető, politikus. 1715-től Bangor püspöke, a George Hickes tanait bíráló „Bangorian controversy” kezdeményezője. Úrvacsoratanában az eucharisziát isteni beavatko-

zás nélküli emlékezésnek nevezte. Fő művei: *A Preservative against the Principles and Practices of the Nonjurors both in Church and State; An Answer to Dr. Hare's Sermon, intituled "Church Authority" vindicated.*

HORNE, George (1730–1792) Egyházi vezető, teológus. 1781-től Canterbury esperese, 1790-től Norwich püspöke. 1776 és 1780 között az Oxfordi Egyetem rektora. Prédikátorként nagy népszerűségnek örvendett, gyaníthatóan rokonszenvezett a metodista irányzattal. A Naval and Military Bible Society alapításának egyik kezdeményezője. Főbb művei: *Commentary on the Psalms; A View of Mr. Kennicott's Method of Correcting the Hebrew Text.*

LINDSEY, Theophilus (1723–1808) Teológus, az első unitárius közösség vezetője a londoni Essex Street Chapelben. 1764-ben megalapította Anglia első vasárnapi iskoláját a yorkshire-i Catterickben. Beadványban fordult a parlamenthez a *Harminckilenc hitcikkely* aláírásának kötelezettsége ellen, kérvényezve a lelkészek önálló írásmagyarázathoz való jogát. Főbb művei: *An Historical View of the State of the Unitarian Doctrine and Worship from the Reformation to our own Times; Sequel to the Apology; Conversations on the Divine Government, shewing that everything is from God, and for good, to all.*

PALEY, William (1743–1805) Teológus, vallásfilozófus. Tanulmányait a cambridge-i Christ's College-ban végezte. A rabszolgaság eltörlésének támogatója. 1782-től Carlisle főesperese, hitvédelmi munkásságának elismeréseképpen Bishopwearmouth parókusának nevezik ki. A híres „órásmester analógia” istenérv kidolgozója. Főbb művei: *Natural Theology or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity, The Principles of Moral and Political Philosophy; Horae Paulinae, or the Truth of the Scripture History of St Paul.*

SELINA, Hastings, Countess of Huntingdon (1707–1791) Vallási vezető. Jelentős szerepet játszott az angliai és walesi metodista ébredés elindulásában. Káplánjának John Whitefielddet nevezte ki, akinek prédikációit nagy vendégcsereg meghívásával népszerűsítette. Élete során több mint hatvannégy kápolnát alapított, vagyonának jelentős részét az egyház és a rabszolga-felszabadítás ügyének támogatására fordította. A nevét viselő Countess of Huntingdon's Connexion ma is huszonegy gyülekezetet számlál Angliában és Sierra Leonében.

SWIFT, Jonathan (1667–1745) Angol protestáns író, lapszerkesztő, teológus. Tanulmányait a dublini Trinity College-ban végezte. Orániai Vilmos trónra lépése után sokáig Londonban élt, de 1694-ben Írországba költözött, és anglikán lelkészé szentelték. 1710-től az *Examiner* című konzervatív kormánylap szerkesztője, Anna királynő jóvoltából 1713-tól a dublini Szent Patrick székesegyház főesperese. Minden felekezet hibáit kegyetlen humorral kipellengérező satírái ellenére Írországbán páratlan népszerűségnek örvendett. Fő művei: *Könyvek csatája*; *Hordómese*; *Gulliver utazásai*; *Szerény javaslat*.

TOPLADY, Augustus (1740–1778) Anglikán pap, énekszerző, élete végén a londoni francia kálvinista kápolna prédikátora. Munkásságára hatott Selina Hastings, Huntingdon grófnője, George Whitefield, John Wesley. Girolamo Zanchi *Confession of the Christian Religion* című írásának hatására került közel a kálvini tanokhoz. Legismertebb énekei: *Rock of Ages* (*Aki értem megnyíltál...*); *A Debtor to Mercy Alone*; *Deathless Principle, Arise*. Egyéb művei: *The Historic Proof of the Doctrinal Calvinism of the Church of England*; *A Short Essay on Original Sin*.

VENN, Henry (1725–1797) Angol egyházi vezető, az evangélikál ébredés és az egyházi misszió ügyének vezető alakja, író. 1820-tól a Church Missionary Society tagja, 1841-től titkára. Az American Board of Commissioners for Foreign Missions tagjaként a missziók önálló szervezatként való működésének szószólója. 1846-tól a londoni Szt. Pál székesegyház kanonoka. Fő művei: *The missionary life and labours of Francis Xavier taken from his own correspondence*; *Colonial Church Legislation*; *Retrospect and Prospect of the Operations of the Church Missionary Society*.

WALKER, Samuel (1714–1761) Evangélikál anglikán pap, prédikátor. Tanulmányait az oxfordi Exeter College-ban végezte. 1746-tól a truroi St. Mary templom segédlelkésze, a cornwalli Parson's Club alapítója. Fő művei: *The Christian: a Course of Practical Sermons*; *Fifty-two Lectures on the Church Catechism*; *Including the Creed, the Ten Commandments, and Other Important Subjects of Practical Religion*.

WESLEY, Charles (1707–1788) Anglikán pap, a metodista mozgalom egyik vezetője, John Wesley testvéröccse, énekszerző. 1727-ben megalakította az Oxfordi Metodisták nevű szervezetet, melynek George Whitefield is tagja

lett. Papi felszentelése után amerikai misszióban töltött közel egy évet testvére társaságában. Nevéhez több, mint hatezer egyházi ének köthető. Legismertebb énekei: *Bár ezer nyelvvel zenghetném (O For a Thousand Tongues to Sing); Halld az angyalujongást! (Hark! The Herald Angels Sing)*. Testvérétől, Johntól eltérően ellenezett minden olyat, ami potenciálisan a metodista mozgalom leválását eredményezhette az Angol Egyházzal; halálos ágyán kifejezetten anglikán temetést kért.

WESLEY, John (1703–1791) Anglikán pap, testvérével, Charles Wesley-vel és George Whitefielddel az ébredés egyik vezéralakja. 1735 és 1737 közötti amerikai missziós útján ismerkedik meg a herrnhuti pietista kegyességi irányzattal. Teológiájának sarkalatos pontjai: újjászületés kegyelemből, hit által; megszentelődés; üdvbizonyosság a Szentlélek munkája által. 1741-ben a kvietizmus túlkapásai miatt szakít Zinzendorf pietista közösségével, a predestináció elvének elutasítása következtében Whithfieldtől is eltávolodott. A *Harminckilenc hitcikkelyt* huszonötre szűkítette, megalkotva ezzel a metodista közösségek közös hitvallását. Csatlakozott a rabszolgaság eltörlését szorgalmazók köréhez. Fő művei: *Primitive Physic, Or, An Easy and Natural Method of Curing Most Diseases; The Desideratum: or, Electricity Made Plain and Useful; Notes on the New Testament; The Doctrine of Original Sin; An Earnest Appeal to Men of Reason and Religion; A Plain Account of Christian Perfection*.

WHITEFIELD, George (1714–1770) Anglikán prédikátor, a nagy ébredési hullám (Great Awakening) elindítója hazájában és az amerikai gyarmatokon. Tanulmányait az oxfordi Pembroke College-ban végezte, tagja lett a Wesley testvérek által szervezett „Szent Klubnak”. Ő szervezte az első metodista konferenciát. Csatlakozott Huntingdon grófnő köréhez, akitől személyes lelkesítő kinevezést kapott. Több gyülekezetet is alapított: Bristolban, Londonban és Kingswoodban. Első amerikai tartózkodása idején a georgiai Savannah plébánosa. Igehirdetéseit nagy tömegek előtt, legtöbbször a szabadban tartotta. Adományokból létrehozta Észak-Amerika legrégebbi jótékonyági céllal alapított intézményét, a Bethesda Árvaházat. Tisztelői közé tartozott Benjamin Franklin is. Kálvinista nézetei miatt a Wesley fivérekhez fűződő kapcsolata megromlott. Második amerikai missziói útján naponta ezreknek hirdette Új-Anglia államban a megtérés lehetőségét, lóháton téve meg az utat New Yorktól Charlestonig. Prédikációinak gyűjteményét halála után adták ki több kötetben. Főbb művei:

A Short Account of God's Dealings with the Reverend George Whitefield; A Further Account of God's Dealings with the Reverend George Whitefield.

19. századi anglikán teológusok

BULLINGER, Ethelbert William (1837–1913) Anglikán teológus, író, az ultradiszipenzacionalista teológia képviselője. 1867-től haláláig a Trinitarian Bible Society titkára. Vezető munkatársa volt az 1909 és 1922 között hat kötetben kiadott *The Companion Bible* kiadói közösségének. Közel húsz éven át írta és szerkesztette a *Things to Come subtitled A Journal of Biblical Literature, with Special Reference to Prophetic Truth. The Official Organ of Prophetic Conferences* című havilapot. Főbb művei: *A Critical Lexicon and Concordance to the English and Greek New Testament; Figures of Speech Used in the Bible.*

COLERIDGE, Samuel Taylor (1772–1834) Angol költő, filozófus és kritikus. Az induló angol romantika egyik legismertebb alakja, William Wordsworth-szel és Robert Southey-vel a „tavi költők” társaságának tagja. Németországi utazása idején ismerkedik meg Kant és Lessing munkásságával, hazatérése után lefordítja Schiller *Wallenstein* című drámáját. 1809-ben jelent meg Lutherről írott esszéje, halála után került kiadásra az *Egy kereső szellem vallomásai. Levelek a Szentírás ihletettségéről (Confessions of an Inquiring Spirit)* című teológiai munkája (Magyarul: Hermeneutikai Füzetek 27. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2004). Költeményei Magyarországon főként Szabó Lőrinc és Babits Mihály fordításában váltak ismertté. Legjelentősebb versei: *Ének a vén tengerészről; Kubla kán*. Főbb prózai munkái: *Biographia Literaria (Irodalmi életrajz); A Course of Lectures on Shakespeare and Milton, in Illustration of the Principles of Poetry*

FROUDE, Richard Hurrell (1803–1836) Anglikán pap, az Oxford-mozgalom egyik vezető alakja. Iskoláit Eatonben és Oxfordban végezte, ahol barátságokat kötött John Keble-lel és John Henry Newmannel. Az előbbi szerzőkkel és másokkal *Lyra Apostolica* címmel vallásos költeményeket adtak ki. Teológiai célkitűzéseiket úgynevezett traktátusokon adták közre (*Tracts for the Times*). Legfontosabb törekvésük az anglikán teológia és liturgia megújítása, az ősegyház hagyományihoz való visszaalakítása. Élete végén Barbadoson matematikát oktatott.

GORE, Charles (1853–1932) Anglikán teológus, Oxford püspöke, a Community of the Resurrection (Feltámadás Közössége) szerzetesközösség alapítója (1882). Részt vett a Christian Social Union létrehozásában. Tanulmányait az oxfordi Trinity College-ban végezte, ahol a szakszervezeti mozgalommal is megismerkedett. 1884-től a Pusey House munkatársa. Fő művei: *The Church and the Ministry; Roman Catholic Claims; Lux Mundi; Dogma in the Early Church*.

HORT, Fenton John Anthony (1828–1892) Teológus, szerkesztő. Joseph Barber Lightfoottal és John Eyton Bickersteth Mayorrel létrehozta a teológiai és patrisztikai témájú *Journal of Classical and Sacred Philology* című folyóiratot. 1870-től az újszövetségi revíziót végző munkaközösség tagja. Fő művei: *The Way, the Truth, and the Life; The Christian Ecclesia; Judaistic Christianity; The Constantinopolitan and other Eastern Creeds in the Fourth Century*.

HUNTINGTON, William Reed (1838–1909) Amerikai episzkopális pap, író, a Harvard Egyetem kémia tanszékének oktatója. 1883-tól haláláig a New York-i Grace Church plébánosa. Az 1870-es években induló Chicago–Lambeth Quadrilateral-mozgalom elindítója (lásd. Chicago–Lambeth négyes megállapodás), melynek célja a római és az orthodox egyházakkal folytatott ökumenikus párbeszéd elmélyítése. Részt vett a liturgia megújítását célzó munkaközösségben, szerkesztőként közreműködött a *Standard Prayer-Book* 1892-es kiadásában. Fő művei: *Conditional Immortality; The Book Annexed: Its Critics and its Prospects; Short History of the Book of Common Prayer; A National Church*.

JOWETT, Benjamin (1817–1893) Teológus, műfordító, az oxfordi egyetemi oktatás megújítója. Az anglikán egyházon belüli evangélikál mozgalom támogatója. 1855-ben nyeri el a VIII. Henrik által létrehozott Regius Professor of Greek címet, részt vett a Platón és Arisztotelész-szövegek – *Az állam; Dialógusok; Politika* – kiadásában. Fordításai: *Pál apostol levelei; Thuküdidész: A peloponnészoszi háború*. Teológiai írásai: *Essay on the Religions of the World; Commentary on the Gospels; The Epistles of St. Paul to the Thessalonians, Galatians and Romans*.

KEBLE, John (1792–1866) Anglikán teológus, műfordító, költő. Az oxfordi Oriel College-ban a költészet professzora. Sajtó alá rendezte Richard

Hooker műveit. Népszerűségét az év minden vasárnapjára és ünnepére egy-egy költeményt tartalmazó *The Christian Year* című kötete alapozta meg. 1833-ban elmondott „esküdtszéki ígehirdetése” – *A nemzet hitetehagyása (National Apostasy)* címen – tekinthető az Oxford-mozgalom elindításának. John Henry Newmannel és Edward Bouverie Puseyvel közös célkitűzésüket, az ősegyházi hagyomány helyreállítását az anglikán egyházon belül, világi és egyházi személyek bevonásával kívánták megvalósítani. 1836-tól haláláig Hursley lelképásztora. 1870 óta Oxford egyik kollégiuma viseli nevét. Fő művei: *The Christian Year*; *Lyra Innocentium*; *Life of Wilson, Bishop of Sodor and Man*.

LIGHTFOOT, Joseph Barber (1828–1889) Anglikán teológus, Durham püspöke. Iskoláit Birminghamben és a cambridge-i Trinity College-ban végezte. 1854 és 1859 között a *Journal of Classical and Sacred Philology* szerkesztője. 1871-től a Szt. Pál székesegyház kanonoka, 1880-tól a Co-operative Congress elnöke. Részt vett az Újszövetség-fordítás revíziójában és a *Dictionary of Christian Biography and Dictionary of the Bible* összeállításában. Fő művei: *Apostolic Fathers I–II*, *Apostolic Fathers Abridged*.

MAURICE, Frederick Denison (1805–1872) Családja unitárius volt, ő tudatosan vette fel a trinitárius anglikán hitet. Teológus, keresztény szocialista, író. Számos oktatási és társadalmi reform szószólója. Bibliai kommentárjai is jelentősek. Prédikációi és előadásai nyomtatásban is megjelentek.

NEAL, John Mason (1818–1866) Magasegyházi anglikán pap, énekszerző. Az Oxford-mozgalom hatására Cambridge-ben megszervezi a Cambridge Camden Társaságot. Másokkal 1854-ben megalakítja az anglikán Szent Margit Társaságot. Korában az angolok kriptokatolicizmussal gyanúsították, doktorátusát is Amerikában kapta. 1864-ben az ő kezdeményezésére jön létre az Anglikán Egyház és a keleti egyházak közötti szövetség. Misztikus kommentárokat írt a zsoltárokról. Jelentősebb munkái: *An Introduction to the History of the Holy Eastern Church* (1850, 2 kötet); *History of the so-called Jansenist Church of Holland* (1858); *Essays on Liturgiology and Church History* (1863).

NEWMAN, John Henry (1801–1890) Előbb anglikán, később római katolikus pap, bíboros. Az Oxfordi Egyetemen folytatott patrisztikai tanulmányai egyre közelebb vitték a katolikus tanításhoz. Úgy vélte, a kereszténységet

meg kell védeni korának teológiai liberalizmusától. Az „Oxford-mozgalom”, a traktáriánusok vezető alakja. 1845-ben katolizált, 1851-től az általa szervezett dublini katolikus egyetem rektora lett. XIII. Leo pápa 1879-ben bíborossá nevezte ki. 2010-ben XVI. Benedek pápa boldoggá avatta. Számos műve közül leghíresebb az *An Essay on the Development of Christian Doctrine* és az önéletrajzi jellegű *Apologia Pro vita sua*.

PUSEY, Edward Bouverie (1800–1882) Az Oxford-mozgalom jelentős teológusa, több mint ötven évig a héber nyelv professzora Oxfordban. Nagy hatást gyakoroltak rá az egyházatyák, valamint a Károly-kori lelkészek reformáció előtti teológiáról szóló írásai. Könyvet írt a keresztségről, az eucharisziáról. Az utóbbi kapcsán Krisztus reálprezenciáját (valóságos jelenlétét) vallotta. Nagy hatású igehirdető volt. Newman katolizálása után őt tekintették az Oxford-mozgalom vezetőjének, amit „Puseysm”-nek (puseizmusnak) is neveztek. Newmannel való személyes barátsága Newman katolizálása után is megmaradt. Számos hitvitában is részt vett, például John Jowett-tel is vitatkozott.

WESTCOTT, Brooke Foss (1825–1901) Újszövetség-kutató nyelvész és teológus, cambridge-i professzor. Számos bibliai kommentárt írt; munkásságát támadták az amerikai fundamentalisták. 1890-től Durham püspöke, ahol élénk érdeklődést mutat a társadalmi problémák iránt.

20. századi teológusok

BELL, George Kennedy Allen (1883–1958) 1929–1958 között Chichester püspöke; ökumenikus nézeteket képviselt. A II. világháború idején nyíltan elítélte a német városok válogatás nélküli lebombázását. Dietrich Bonhoeffer közeli barátja és Bonhoeffer utolsó szavainak fültanúja és befogadója volt. *Documents on Christian Unity* (1924–1958) és *Life of Archbishop Davidson* című munkái jelentős mértékben hozzájárulnak a modern egyháztörténetíráshoz.

CHADWICK, Henry (1920–2008) Owen Chadwick öccse. Patrisztika tudós, szenior akadémiai és egyházi tisztségviselő volt Cambridge-ben és Oxfordban. Jelentős munkái a *The Early Church* (1967) és a *The Church in Ancient*

Society (2001) címmel jelentek meg. Vezető szerepet játszott az Anglikán–Római Katolikus Nemzetközi Bizottság (ARCIC) korai tevékenységében.

CHADWICK, Owen (1916) Cambridge-i egyháztörténész. Munkái a korai modern és a modern korszakra koncentrálnak. Művei között számos alapvető fontosságú kötet szerepel, többek között a *The Reformation* (1964) és a *The Victorian Church* (2 kötet 1966/1970). Chadwick életműve néhány személyiségrajzot is magában foglal (pl. *From Bossuet to Newman*, 1956). Prózai stílusa kivételesen világos és megnyerő.

EDWARDS, David L. (1930) Liberális anglikán teológus, egyháztörténész, Norwich esperese, Southwark prépostja. Fő művei a három kötetes *Christian England* (Collins, London, 1981–1984; Fount, 1982–1985); *What Anglicans believe in the twenty-first century* (Continuum, London, 2000, 2002, 2004); 1989-ben jelent meg a John Stott-tal közösen írt liberális–evangélikál párbeszéd: *Evangelical Essentials: A Liberal–Evangelical Dialogue*.

FARRER, Austin Marsden (1904–1968) Oxfordi teológus. Igyekezett megcáfolni korának angliai filozófiájában jelenlévő logikai pozitivizmust, és különösen képek segítségével igyekezett áthidalni a filozofikus teológia és a bibliai teológia közötti szakadékot. Szemléletes címek a *Finite and Infinite* (1943) és *The Glass of Vision* (1948) című munkái. Farrer számos népszerű apologetikai és homiletikai könyvnek szintén szerzője volt (pl. *Saving Belief*, 1964).

FREI, Hans Wilhelm (1922–1988) A Yale Egyetem bibliai teológusa. A németországi születésű, zsidó származású és lutheránus neveltetésű Frei felnőttként tért át az anglikanizmusra, de megtartotta kvéker szimpátiáit. Fontos alakja a posztliberális teológia fejlődésének. A *The Eclipse of Biblical Narrative* (1974) és *The Identity of Jesus Christ* (1975) című munkáiban a Szentírás szövegének tudományos atomizálásával szemben és a keresztény tanításnak a narratívában való megalapozása mellett érvel.

JENKINS, David Edward (1925) Liberális teológus, 1984–1994 között Durham püspöke. Egyetemi tanárként Jenkins (utóbb Leedsben) számos könyvet jelentetett meg, különösen a teológiai antropológia területén (pl. *The Glory of Man*, 1966). Egy 1984-es médiaszereplés gondatlan megjegye-

zése nemzeti ismertséget hozott számára. Miközben azt próbálta meg elmagyarázni, hogy a feltámadás *több* egy fizikális eseménynél, sokan félreértették, és úgy vélték, tagadja annak realitását.

LAMPE, Geoffrey William (1912–1980) Anglikán pap, patrisztikatudós és liberális teológus. Oxfordban, Birminghamben és Cambridge-ben tanított. A görög filológiában való jártassága ellenére elutasította az arra való szorítkozást. *The Seal of the Spirit* (1951) című munkájában közvetett módon a korai kereszteselési liturgiákból nyer bizonyítékot a lelkipásztori gyakorlatot övező kortárs vitákra. *God as Spirit* (1977) című munkája a 20. századi Istenről szóló viták és a korai egyház Istennel kapcsolatos vitái között hozott létre párbeszédet.

LEONARD, Graham (1921–2010). Anglikán püspök. Bár püspöksége idején 71 nőt diakónussá szentelt, a nők lelkésszé szentelését élesen ellenezte. 1991-ig London püspöke, majd nyugdíjba vonulása után áttér a római katolikus hitre. A reformáció óta ő volt a legmagasabb anglikán méltóság, aki katolizált. Feltételeken római pappá szentelték, amit megkönnyített, hogy 1964-es felszentelésén az anglikán egyházzal interkommunióban álló ókatolikus pap is részt vett.

LEWIS, Clive Staples (1898–1963) Oxfordi irodalomtudós és apologeta. Vallásos munkáit egyértelműen és finom humorral írta. Lewis az erkölcs kérdéseire (*Csűrűcsavar levelei – The Screwtape Letters*, 1942; *Keresztény vagyok! – Mere Christianity*, 1952), a teodíceára (*A fájdalom – The Problem of Pain*; *A bánatról – A Grief Observed*, 1961) és a metafizikai szkepticizmusra (*Csodák – Miracles*, 1947) fókuszált. *Narnia krónikái (The Chronicles of Narnia)* című munkája keresztény allegóriával átszőtt, gyermekeknek szánt fikció.

MACQUARRIE, John (1919–2007) Skóciai születésű rendszeres teológus. A (református) Skót Egyházban nevelkedett és felszentelt Macquarrie a '40-es éveiben tért át az anglikán egyházba. Tekintélyes tanári állásai voltak New Yorkban, Glasgow-ban és Oxfordban. Az olyan munkákban, mint a *Principles of Christian Theology* (1966), Macquarrie az egzisztencialista filozófia és a hagyományos keresztény tanítás integrációját kísérte meg. Ökumenikus gondolkodású volt, nyitott más vallások felé.

MACKINNON, Donald Mackenzie (1913–1994) Laikus anglo-katolikus teológus és politikai radikalista. MacKinnon munkássága a teológia filozófiával és politikával közös határmezsgyéjén helyezhető el. Legjobb munkája esszégyűjtemények formájában jelent meg *Explorations in Theology* címmel 1979-ben. Mivel írásai gyakran zavaróan terjengősek, a legnagyobb hatást a tanítással és nem a kiadott munkáival érte el. Nagy hatást gyakorolt a fiatal Rowan Williamsre.

MASCALL, Eric Lionel (1905–1993) Filozofikus teológus; anglo-katolikus beállítottsága egyéni neotomista identitásával keveredik. Munkái széleskörűek: az Istenről alkotott tanítástól (*He Who Is*, 1943) a teológiáig és a természettudományokig (*Natural Science*, 1956) sok mindent felölelnek. *The Secularisation of Christianity* (1965) című munkájában John Robinson munkáját illetve kritikával. Oxfordban és a londoni King's College-ban tanított.

MOULE, Charles Francis Digby (1908–2007) Cambridge-i újszövetség-tudós. Moule a kritikai módszert alkalmazta, miközben megőrizte az evangéliumok alapvető történelmi hitelességébe és a doktrinális alapvetésekkel bíró szövegek folytatatlágosságába vetett hitét. Elméletét olyan könyvekben fogalmazta meg, mint *The Phenomenon of the New Testament* (1967) és *The Origin of Christology* (1977).

NICOLLS, David Gwyn (1936–1996) Oxfordi anglo-katolikus pap-teológus és társadalomtudós. Szenvedélyes keresztény szocialistaként az igazságos társadalmi berendezkedés inkább közösségi, mintsem állami modelljeit részesítette előnyben. Nicholls munkái figyelemre méltóak mind minőségük, mind belső kontextuális hitelességük okán, figyelembe véve, hogy egy igénybevevő munkásosztálybeli parókián végzett szolgálat alatt íródtak. Kulcsfontosságú munkái között szerepel a *The Pluralist State* (1975) és a *Deity and Domination* (1989).

PACKER, James Innell (1926) Konzervatív evangélikál teológus. Packer gondolkodása erőteljesen Kálvin tanításában gyökerezik. Az angliai születésű, Kanadában élő Packer szexualitási kérdések miatt 2008-ban szakitott a (hivatalos) Kanadai Anglikán Egyházzal, és a Kanadai Anglikán Szövetséghez csatlakozott. *Knowing God* (1973) című munkája a református tanítás klasszikus és népszerű megfogalmazása.

PITTINGER, William Norman (1905–1997) Amerikai pap és teológus. Pittinger érdeklődése többek között az apologetika és az újszövetségi krisztológiára irányul. Ennek ellenére a rendszeres teológiától a szexualitáig terjedő alapvető meglátásainak alkalmazása *Consent* (1966) című munkájában az, amely okán leginkább emlékeznek rá. A könyv a homoszexuális emberek és a homoszexuális gyakorlat egyházi életben történő nagyobb mértékű elfogadása mellett érvelt.

RAMSEY, Arthur Michael (1904–1988) 1961–1974 között Canterbury érseke, anglo-katolikus teológus. Ramsey jelentős munkákat publikált egyháztörténelmi, pasztorálteológiai és lelkeségi témákban. Legismertebb munkái a *The Gospel and the Catholic Church* (1936) és a *The Christian Priest Today* (1974). Sokat tett a római katolikus, az orthodox és a methodista egyházzal való kapcsolatok ápolásáért.

ROBINSON, John Arthur Thomas (1919–1983) Woolwich püspöke (1959–1969). Az eredetileg filozofikus Robinson később a 'de-mitologizáló' Újszövetség-kutatás eredményeit mutatta be a nagyközönségnek, vitatott eredménnyel. Főbb munkái a *Twelve New Testament Studies* (1962), a nagy vihart kavart *Honest to God* (1963) és a *The Human Face of God* (1973).

STOTT, John Robert Walmsley (1921–2011) Anglikán evangélikál lelkész és teológus. Teljes szolgálatát a londoni All Soul's Langham Place-en végezte. Stott arra bátorította az evangélikálokat, hogy helyezték el magukat az anglikán egyház szerkezetében, és hogy szociális kérdésekkel foglalkozzanak. Amellett, hogy a Lausanne-i szerződés (1974) egyik megfogalmazója volt, számos könyvet is írt, beleértve a *Basic Christianity* (1958) és a *The Cross of Christ* (1986) című munkáit. 1989-ben jelent meg a David L. Edwards-zal közösen írt liberális–evangelikál párbeszéd: *Evangelical Essentials: A Liberal–Evangelical Dialogue*.

TEMPLE, William (1881–1944) 1942–1944 között Canterbury érseke. *Christianity and Social Order* (1942) című munkája az anglikán társadalmi gondolkodás egyik alapszövege. Temple erősen küzdött Nagy-Britannia szegényei élet- és munkakörülményeinek javításáért (lefektetve a háború utáni jóléti állam alapjait). Néha „az emberek érsekének” hívták. Társadalmi munkássága mellett szenvedélyes ökumenikus is volt.

UNDERHILL, Evelyn (1875–1941) Aszketikus teológus. Mindkét fontos műve, a *Mysticism* (1911) és a *Worship* (1936), lenyűgöző, mind kronológiai spektruma, mind történelemábrázolásának és teológiai érvelésének összehangoltsága miatt. Irodalmi munkássága mellett lelkipolitikusként és lelkipolitikus vezetőként is jelentős szolgálatot végzett. A londoni King's College óraadója volt.

20–21. századi anglikán teológusok

AVIS, Paul D. L. (1947) Teológus, ökumenikus nézeteket vall. Avis művei több területen, többek között a teológiai módszer (*In Search of Authority*, 2014) és a reformáció hagyományához való hozzáállás (*Anglicanism and the Christian Church*, 1989) terén írták le történelmileg és tisztázták le az anglikán gondolatot. Fontos, építő hozzájárulásokat tett az ekleziológia területén is (*The Identity of Anglicanism*, 2008). Avis erősen vonzódik a lutheránus hagyományhoz.

BAUCKHAM, Richard J. (1946) Evangélikál újszövetség tudós, a St. Andrews Egyetem újszövetségi professzora 1992–2007 között. Bauckham a kritikai módszer segítségével támasztja alá az Újszövetség történelmiségével kapcsolatos hagyományos elméleteit. 2006-os *Jesus and the Eyewitnesses* című műve antropológiai gondolatokkal egészíti ki a szájhagyomány/folklor elméleteit, hogy a Jézus-narratívák evangéliumok előtti stabilitása mellett érveljen. *The Bible in Politics* (2010) irányt mutat abban, hogy a kontextusérzékeny olvasatok milyen szövegalkalmazásokhoz vezetnek kortárs kérdések ügyében.

HAUERWAS, Stanley (1940) A keresztény etika professzora a Duke Egyetemen (Észak-Karolina, USA). Hauerwas a narratíva teológiájának meglátásait az erkölcsanra vonatkoztatja. Eljárásának eredménye egy olyan etikai gondolat, amely túlmutat a hagyományos kategóriákon (konzekvencializmus vs. deontológia stb.), és a közösségben való jellemfejlődésre fókuszál. Metodista neveltetése ellenére Hauerwas nemrégiben anglikán lett. A *The Peacable Kingdom* (1981) és az *A Community of Character* (1993) kulcsfontosságú munkái.

JENSEN, Peter (1943) Ausztrál evangélikál anglikán teológus, Sidney érseke 2001–2013 között. Az abortuszról, homoszexualitásról szóló nézetei hagyományosan konzervatívak. Tagja a konzervatív anglikán püspököket tömörítő 2008-as Globális Anglikán Jövő Konferenciának (GAFCON).

LEECH, Kenneth (1939) Anglikán pap, anglo-katolikus, keresztény szocialista. London külvárosaiban szembesült a szegénység, a kábítószerfogyasztás és a rasszizmus problémájával. 1974-ben alapította a Jubilee csoportot, majd az Angliában legismertebb hajléktalan fiatalokkal foglalkozó jótékonsági intézményt, a Centrepontot. A kontextuális teológia képviselője. Főbb művei: *The Social God* (Sheldon Press, London, 1981); *Essays Catholic and Radical* (szerk. Rowan Williams-szel 1983); *Spirituality and Pastoral Care* (1986); *The Eye of the Storm: Spiritual Resources for the Pursuit of Justice* (Darton Longman and Todd, London 1992); *Subversive Orthodoxy: Traditional Faith and Radical Commitment* (Anglican Book Centre, Toronto, 1992); *We Preach Christ Crucified* (Church Publishing, 1994, 2006); *Through our Long Exile: Contextual Theology and the Urban Experience* (Darton Longman and Todd, London, 2001).

McGRATH, Alister Edgar (1953) Anglikán pap, teológus, a kortárs evangélikál teológia és a tudományos teológia meghatározó alakja. Eredetileg kémiát és molekuláris biofizikát kutatott. A tudományos kutatómunka mellett 1976–1978 között a Merton College-on kezdett teológiai tanulmányokat, 1981-ben szentelték lelkésszé. 1995 és 2004 között az oxfordi Wycliffe Hall igazgatója, 2008 után a londoni King's College teológia tanszékének vezetője. 2014 óta az Oxford University Tudományok és Vallás Professzora. Leghíresebb teológiai műve: *Iustitia Dei: A History of the Christian Doctrine of Justification*, további fontos munkái: *The Intellectual Origins of the European Reformation*; *Scientific Theology* (I–II.); *The Dawkins delusion: atheist fundamentalism and the denial of the divine*.

MILBANK, John (1952) Anglikán teológus a Nottinghami Egyetem professzora, az ún. radikális ortodoxia képviselője. Fő művei: *Theology and Social Science* (1991), *Theology and the Political* (2005). Nézete szerint a teológia a társadalomtudományok szülőanyja.

O'DONOVAN, Oliver (1945) Evangélikál moralista, a keresztény etika professzora az Edinburgh-i Egyetemen. Hauerwas-szal és Wells-szel el-

lentétben az ontológián alapuló etika pártfogója a személyiségetikával szemben. Állítása szerint a kinyilatkoztatás tartalmának tükrében látjuk tisztán a természetes rend konstans állandóit. Eljárásának alapjait a *Resurrection and Moral Order* (1986) című művében fekteti le, és későbbi műveiben is alkalmazza azokat.

POLKINGHORNE, John Charlton (1930) Pap és elméleti fizikus. 1968–1979 között a matematikai fizika professzora Cambridge-ben. Akadémiai karrierjét abbahagyta, hogy lelkésznek tanuljon, majd öt évet töltött lelképásztori szolgálatban, mielőtt visszatért Cambridge-be. Számos publikációja (pl. *Faith, Science, and Understanding*, 2000) a keresztény hit és a modern fizika összeegyeztetésére fókuszált.

ROWLAND, Christopher Charles (1947) A bibliai exegézis professzora az Oxfordi Egyetemen. Munkássága az Újszövetség recepciótörténetére, a művészetre, mint exegézisre és a Biblia radikális politikai mozgalmakban való használatára koncentrálódik. Kiemelkedő munkái a *Blake and the Bible* (2011), valamint hozzájárulása a *The Cambridge Companion to Liberation Theology* (2007) című munkához.

SPONG, John Shelby „Jack” (1931) Liberális teológus, 1979–2000 között Newark (New Jersey, USA) püspöke. Spong a keresztény hit egy radikálisan „demitologizált” elbeszélését mutatja be, amely eltekinthet az ősbűntől, a szűz általi születéstől és a testbeli feltámadástól. Elképzeléseit olyan munkákban fogalmazta meg, mint a *Born of Woman* (1992) és a *Resurrection: Myth or reality?* (1994).

SWINBURNE, Richard G. (1934) Oxfordban élő vallásfilozófus. Munkássága fejlődési ívet mutat a vallásfilozófia klasszikus kérdéseitől (különösen *The Coherence of Theism*, 1977) a filozófusi szemszögből történő doktrínával kapcsolatos elmélyült gondolkodásig, valamint a szabad akarat és a kogníció antropológiai kérdéseiig. Swinburne 1996-ban áttért a keleti orthodox hitre.

SYKES, Stephen Whitefield (1939) Anglikán püspök, teológus. 1974–1985 között a durhami egyetem, 1985–1990 között a Cambridge-i Egyetem professzora. 1990–1999 között Ely püspöke. Fő műve a kereszténység „esszenciáját”, a hitélet minimális feltételeit, valamint a konfliktusok szerepét tár-

gyaló *The Identity of Christianity* című könyve. Más műveiben foglalkozik még az anglikán identitás kérdésével (*Unashamed Anglicanism*), a hatalom teológiájával (*Power and Christian Theology*), valamint a megváltás és az áldozat témaköreivel (*The Story of Atonement; Sacrifice and Redemption*).

THISELTON, Anthony Charles (1937) Anglikán pap, teológus. 1958-ban kezdte teológiai tanulmányait az Oak Hill Theological College-ban, lelkésszé 1961-ben szentelték. Több doktori fokozatot szerzett Sheffieldben, Durhamben, valamint 2002-ben a canterburyi érsektől Lambeth díszdoktora titlust kapott. 1994 óta a leicesteri katedrális, 2000 óta a Southwell Minster teológus kanonokja. Fő kutatási területe a hermeneutika, de foglalkozik filozófiával, nyelvészettel, kritikaelmélettel is. Leghíresebb művei valószínűleg a Korintusiakhoz írt első levélhez írt kommentárja (*The First Epistle to the Corinthians*), a kortárs hermeneutikát tárgyaló *The Promise of Hermeneutics* és az azt megelőző *The Responsibility of Hermeneutics*. További fontos művei az eszkatológiát tárgyaló *The Last Things: A New Approach* című könyve, valamint a pneumatológia terén a *The Holy Spirit* című műve.

TUTU, Desmond Mpilo (1931) 1986–1996 között Capetown érseke, Nobel béke-díjas. Az erőszakmentes tiltakozás legjelentősebb képviselője Dél-Afrikában az apartheid idején; az Igazság és Kiengesztelődés (Truth and Reconciliation) Bizottság vezetője (1995–1999) az apartheid bukását követően. Személyes lelkisége sokat köszönhet a Community of the Resurrectionnek (lásd Feltámadás közössége). Tutu a megbékélés feladatáról *No Future without Forgiveness* (1999) című munkájában írt.

WARD, Graham (1955) Anglo-katolikus teológus, a vallástudományok professzora Oxfordban. Fő tevékenysége a „radikális ortodoxia” iskola tagjaként valósult meg (lásd *Radical Orthodoxy*, 1994). A mozgalom alapelve az, hogy a posztmodern paradigma nem kell, hogy meggyengítse a keresztény teológiát, hanem inkább fel kell, hogy szabadítsa a teológiát saját nyelvének használatára anélkül, hogy a teológiának önmagát folyamatosan a felvilágosodás alapelveihez mérten kellene igazolnia.

WARD, Keith (1938) Oxfordi filozófiai teológus és vallásteológus. A világvallások közötti etikai megbékélést keresi. Az „új ateistákkal”, különösen Richard Dawkins-szal szemben írta *Why There Almost Certainly Is a God* (2008) című munkáját.

WEBSTER, John (1955) Evangélikál teológus. Webster korai munkáiban a lutheránus teológus Eberhard Jüngellel foglalkozott, akinek köszönhető Karl Barth iránti érdeklődése. Életművének nagy részét Barth-tal kapcsolatos történelmi kommentárjainak, valamint gondolkodásmódjának kreatív fejlődésének keveréke teszi ki. (A sorrendnek megfelelően) példaként megemlíjük *Barth's Early Theology* (2004) és *Holiness* (2003) című munkáit. Jelenleg a St. Andrew's Egyetemen tanít.

WILLIAMS, Rowan Douglas (1950) (**Baron Williams of Oystermouth**) Anglo-katolikus teológus, 2002–2013 között Canterbury érseke. Williams valószínűleg generációjának legragyogóbb anglikán gondolkodója. Teológiájában leginkább posztliberális; kreatív, de nem kritikátlan párbeszédet folytat a filozófiával. Williams haladó szellemű a szexualitika és a baloldali politika terén. *On Christian Theology* (2000) című munkája a teológiai módszer döbbenetes feltárása. A patrisztika terén fontos kutatásokat mutat be az *Arius: Heresy and Tradition* (2009) című műve. Kiváló fogadtatásban részesült még Dosztojevszkij műveinek teológiai gondolatát bemutató *Dostoevsky: Language, Faith, and Fiction* (2008) című könyve.

WRIGHT, Nicholas Thomas (1948) Az Újszövetség tudósa és bibliai teológus. 2003–2010 között Durham püspöke, jelenleg újszövetségi professzor a skóciai St. Andrew's Egyetemen. Az evangélikál Wright úgy véli, hogy a szigorú kritikai módszer alátámaszthatja a fő keresztény tanokat. Ennek ellenére megkérdőjelezi a protestáns írásmagyarázat néhány feltevését, különösen Pál apostolt és a megigazulást illetően. *Paul in Fresh perspective* (2005) című munkája jó kezdeti olvasmány. Több kötetesnek szánt, vas-kos sorozata, a *Christian Origins and the Question of God* jelenleg is kiadás alatt áll.

A kötet szerzői

AVIS, Paul – Az exeteri katedrális második lelkésze, az exeteri egyetem címzetes professzora, az *Ecclesiology* (Ekkleziológia) c. folyóirat főszerkesztője, II. Erzsébet királynő udvari káplánja. Legutóbb megjelent művei: *The Identity of Anglicanism: Essentials of Anglican Ecclesiology* (Az anglikanizmus identitása. Az anglikán ekkleziológia alapjai. T&T Clark, 2008); *The Anglican Understanding of the Church* (Az egyház anglikán szemmel. 2. kiad. SPCK, 2013); *In Search of Authority: Anglican Theological Method from the Reformation to the Enlightenment* (A tekintély nyomában. Anglikán teológiai módszertan a reformációtól a felvilágosodásig. Bloomsbury – T&T Clark, 2014).

CLEUGH, Hannah – Anglikán lelkész, 2009-ben ordinálták. A Durhami Egyetem lelkésze, a University College tanára. Az angol reformáció és a liturgia történetét kutatja. Jelenleg az angol restauráció korának durhami püspökéről, John Cosinról ír könyvet. A Church of England egyetemes zsinatában a Durhami és a Newcastle-i Egyetemet képviseli.

JACOB, William – Az Anglikán Egyház Londoni Egyházkerületében a Charing Cross főesperese (archdeacon), a londoni King's College kutató-professzora. Kutatási területe a vallás és a társadalom kapcsolata a 18. századi Angliában és Wales-ben. Könyvei: *Laypeople and Religion in the Early Eighteenth Century*, 1996 (Világiak és a vallás a korai 18. században); *The Clerical Profession in the Long-Eighteenth Century*, 2007 (Egyházi hivatás a hosszú 18. században). Számos tanulmánya jelent meg szakkönyvekben

és folyóiratokban. 1998–2008 között a *Theology* (Teológia) című folyóirat szerkesztője volt.

SYKES, Stephen Whitefield (1939) Anglikán püspök, teológus. 1974–1985 között a durhami egyetem, 1985–1990 között a Cambridge-i Egyetem professzora. 1990–1999 között Ely püspöke. Fő műve a kereszténység „esszenciáját”, a hitélet minimális feltételeit, valamint a konfliktusok szerepét tárgyaló *The Identity of Christianity* című könyve. Más műveiben foglalkozik még az anglikán identitás kérdésével (*Unashamed Anglicanism*), a hatalom teológiájával (*Power and Christian Theology*), valamint a megváltás és az áldozat témaköreivel (*The Story of Atonement; Sacrifice and Redemption*).

WARD, Kevin – A közelmúltban történt nyugalomba vonulásáig a Leeds-i Egyetemen az afrikai vallások tudományának docense volt. Több mint húsz éven át Kelet-Afrikában dolgozott, főleg Ugandában tanított teológiát az Ugandai Keresztény Egyetem Anglikán Teológiai Fakultásán. 1977-ben éppen az ordinációjára készült, amikor Uganda érsekét, Janani Luwumot az Aman-rezsim meggyilkolta. Angliában Kevin Ward gyülekezeti lelkészként szolgált Halifaxban, Yorkshire keleti részén. Oktatott a Northern Ordination Church teológiáján, ahol anglikán, metodista, református, evangélikus és ókatolikus lelkészjelölteket készítenek fel az ordinációra. Publikációi jelentek meg a kelet-afrikai kereszténységről, számos előadást tartott az apartheid elleni küzdelemről, fontos kutatásokat végzett a szexualitás, különösen is a homoszexualitás kérdéséről az afrikai anglikán egyház egyházban. Nyugdíjasként elfogadta a hongkongi Chung Chi Teológiai Egyetem vendégprofesszori státuszára történő meghívást.

A szerkesztőkről

FABINY Tibor – A Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézetének és a Hermeneutikai Kutatóközpontjának a vezetője, a Magyarországi Luther Szövetség elnöke. A Budakeszi Evangélikus Egyházközségben alkalmilag igehirdetői szolgálatot vállal. Szakterülete: az angol reformáció, Shakespeare, az angol irodalom és a Biblia kapcsolata, a Biblia értelmezése. 1993-tól szerkeszti a Hermeneutikai Füzetek című sorozatot. A *Szótörténekek* című könyvét a Luther Kiadó jelentette meg, az angliai Macmillan Kiadó 1992-ben a *Lion and the Lamb. Figuralism and Fulfilment in the Bible, Art and Literature* című könyvét adta ki.

FALUDY Alexander (Faludy Sándor) – Anglikán lelkész és egyháztörténész. Jelenleg Angliában, Newlastleben él. Kiadott tanulmányai az angol reformáció kérdését vizsgálják. Faludy György magyar költő unokája, és az Anglikán–Lutheránus Társaság kurátora.